

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

**Δημήτρης Αγγελίδης, Φωτεινή Κοκκινάκη, Ξένια Κουναλάκη,
Μελπομένη Μαραγκίδου, Λευτέρης Παπαγιαννάκης,
Αλέξανδρος Σακελλαρίου, Παύλος Χαραμής**
Δεκέμβριος 2020

Τόσο η πανδημία του κορωνοϊού όσο και η κρίση στα σύνορα με την Τουρκία αποτέλεσαν το έναυσμα για σκληρές αποτρεπτικές πολιτικές, ακόμα και κατάφωρες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και των δικαιωμάτων των προσφύγων, πάντα στο όνομα της ανάσχεσης της υγειονομικής κρίσης και της εθνικής ασφάλειας

Ξύπνησε εκ νέου ο εθνικιστικός-θρησκευτικός λαϊκισμός, με τη συνέργεια της Εκκλησίας και μερίδας του Τύπου. Όσοι επιχειρήσαν να αντιδράσουν σε αυτό το κυρίαρχο αφήγημα αποκηρύχθηκαν ως φανατικοί της πολιτικής ορθότητας και δυνάμει λογοκριτές. Έτσι η ελευθερία έκφρασης έγινε συχνά πρόσχημα για την προώθηση της ρητορικής μίσους

Η έμμεση ή και άμεση σύνδεση των προσφύγων με τον κορωνοϊό και την απειλή στην εθνική ασφάλεια διαχύθηκε στον δημόσιο λόγο και στα ΜΜΕ, ξυπνώντας ρατσιστικά και ξενοφοβικά αντανακλαστικά. Υπονόμευσε έτσι οποιαδήποτε πρόοδο στις πολιτικές ένταξης, από τη στέγαση και την παιδεία μέχρι την προστασία των γυναικών από την έμφυλη βία

Περιεχόμενα

Πρόλογος	2
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΤΑΞΗΣ <i>Λευτέρης Παπαγιαννάκης</i>	4
Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ, ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ <i>Δημήτρης Αγγελίδης</i>	9
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ: ΚΙΝΔΥΝΕΥΕΙ Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ; <i>Ξένια Κουναλάκη</i>	14
Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ: ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΧΕΡΣΑΙΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΟΥ ΕΒΡΟΥ <i>Φωτεινή Κοκκινάκη</i>	18
«ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΓΚΟΝΤΟ»: ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΙΣΗΣ <i>Πάυλος Χαραμής</i>	22
ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΣΣΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΜΦΥΛΗ ΒΙΑ <i>Μελπομένη Μαραγκίδου</i>	26
Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ: ΤΑΥΤΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ <i>Αλέξανδρος Σακελλαρίου</i>	31

Πρόλογος

Η πανδημία του κορωνοϊού καθώς και τα γεγονότα στα ελληνοτουρκικά σύνορα στον Έβρο το Φεβρουάριο του 2020 σηματοδότησαν μια αλλαγή πορείας στη μεταναστευτική και προσφυγική πολιτική της Ελλάδας. Η τάση προς μια περισσότερο περιοριστική πολιτική για τους πρόσφυγες είχε ήδη αρχίσει να διαφαίνεται λίγο μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από τη συντηρητική παράταξη της Νέας Δημοκρατίας, τον Ιούλιο του 2019, καθώς ήδη προεκλογικά το κόμμα είχε προκρίνει μια σκληρότερη γραμμή στην πολιτική για τη μετανάστευση και το άσυλο. Η εμφάνιση του νέου κορωνοϊού και η κρίση στον Έβρο στις αρχές του χρόνου αποτέλεσαν την ευκαιρία για να προωθήσει η κυβέρνηση νέες πολιτικές, υπό τις ευλογίες - ή έστω την ανοχή, σπανιότερα υπό το κριτικό βλέμμα - της Ε.Ε. Η φωτιά στον προσφυγικό καταυλισμό της Μόριας τον Σεπτέμβριο του 2020 αποκάλυψε το μέγεθος των προβλημάτων της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής – μια τραγωδία που αποτελεί το προσωρινό αποκορύφωμα μιας ολοένα πιο ξενοφοβικής, αποτρεπτικού χαρακτήρα πολιτικής έναντι των προσφύγων στα νοτιοανατολικά σύνορα της Ε.Ε. με την Τουρκία.

Για τους εγκλωβισμένους στα σύνορα πρόσφυγες και μετανάστες, οι συνέπειες της πολιτικής της αποτροπής είναι ιδιαίτερα δυσμενείς –κυρίως για όσους περιμένουν να κριθεί η αίτηση ασύλου τους ζώντας συχνά κάτω από απάνθρωπες συνθήκες, αλλά και για εκείνους που ήδη έχουν αποκτήσει δικαίωμα παραμονής και προσπαθούν να ορθοποδήσουν στη χώρα. Η έκδοση «Σύνορα και κορωνοϊός: Προσφυγική πολιτική και δημόσιος λόγος την εποχή της διπλής κρίσης στην Ελλάδα» αναλύει τις επιπτώσεις της «διπλής κρίσης» και της συνακόλουθης αλλαγής πορείας σε ορισμένους τομείς της ζωής των προσφύγων και των μεταναστών με βάση συγκεκριμένα παραδείγματα και στοιχεία. Ταυτόχρονα σκιαγραφεί τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώθηκε η κρίση στην πολιτική ρητορική και στην ειδησεογραφική κάλυψη, διαμορφώνοντας καθοριστικά τον δημόσιο λόγο.

Ο *Λευτέρης Παπαγιαννάκης* («Πολιτική ρητορεία, πρακτικές και πολιτικές ένταξης») περιγράφει τους λόγους για τους οποίους η πολιτική ηγεσία και η κρατική διοίκηση απέτυχαν να διαμορφώσουν και να εφαρμόσουν μια στρατηγική ένταξης από την αρχή των μαζικών προσφυγικών μετακινήσεων το 2015. Ο *Δημήτρης Αγγελίδης* («Η εποχή της διπλής κρίσης: Κορωνοϊός, σύνορα και αντι-

προσφυγική πολιτική στην Ελλάδα») παρακολουθεί την εξέλιξη της διπλής κρίσης και περιγράφει την παράλληλη μεταβολή των πολιτικών και του δημόσιου λόγου σε σχέση με τους πρόσφυγες. Με φόντο τα τρέχοντα γεγονότα, η *Ξένια Κουναλάκη* («Μετανάστευση και πανδημία: Κινδυνεύει η Ελλάδα από υπερβολική πολιτική ορθότητα;») αναλύει την έντονη εσωτερική συζήτηση σχετικά με το αν και κατά πόσον η πολιτική ορθότητα μπορεί να θεωρηθεί λογοκρισία και περιορισμός της ελευθερίας του λόγου. Η *Φωτεινή Κοκκινάκη* («Η αποτύπωση της διπλής κρίσης στον Τύπο: COVID-19 και κρίση στα χερσαία σύνορα του Έβρου») εξετάζει με κριτική ματιά την ειδησεογραφική κάλυψη των βασικών εξελίξεων της διπλής κρίσης. Τους περιορισμούς που αντιμετωπίζουν τα προσφυγόπουλα στην πρόσβασή τους στην εκπαίδευση περιγράφει ο *Πάυλος Χαραμής* («"Περιμένοντας τον Γκοντό": Το δικαίωμα των προσφύγων στην εκπαίδευση σε συνθήκες κρίσης»). Η *Μελπομένη Μαραγκίδου* («Οι προσφύγισες αντιμετώπιες με την έμφυλη βία») πραγματεύεται το θέμα της βίας που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες πρόσφυγες ως μία ακόμα συνέπεια του ολοένα πιο ξενοφοβικού και μισαλλόδοξου προς τους πρόσφυγες δημόσιου λόγου και των εντεινόμενων αντιπροσφυγικών πολιτικών. Ο *Αλέξανδρος Σακελλαρίου* («Η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας: Ταύτιση με το εθνικό αφήγημα και εθνοθηρησκευτικός λαϊκισμός») φωτίζει τον ιδιαίτερο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη διαμόρφωση των νέων αντιπροσφυγικών πολιτικών με τη μορφή ενός εθνοθηρησκευτικού λαϊκισμού που ασκεί μεγάλη επιρροή στην πολιτική και την κοινωνία.

Οι εισηγήσεις που περιλαμβάνονται σε αυτή την έκδοση προέρχονται από μέλη του «Δικτύου ενάντια στην Ακροδεξιά» του γραφείου FES στην Αθήνα. Τα ευχαριστούμε θερμά για την ενεργό συμμετοχή και συνεισφορά τους. Το «Δίκτυο ενάντια στην Ακροδεξιά» δημιουργήθηκε το 2013 και σήμερα αριθμεί περισσότερα από 60 μέλη από την κοινωνία των πολιτών, τα μέσα ενημέρωσης, την επιστήμη και την εκπαίδευση. Στόχος του είναι η ανάπτυξη και προαγωγή στρατηγικών για την καταπολέμηση της Ακροδεξιάς και του ρατσισμού. Εκτός από τη συζήτηση με ειδικούς και ειδικές σχετικά με τρέχουσες πολιτικές και κοινωνικές πτυχές των θεμάτων αυτών, το δίκτυο έχει πραγματοποιήσει αρκετές δράσεις για την αποτροπή προώθησης των ακροδεξιών αντιλήψεων στους νέους και στις νέες. Σε αυτό το πλαίσιο εκδόθηκε μάλιστα και το ενημερωτικό φυλλάδιο που απευ-

θύνεται σε νέους και νέες με τίτλο «Ας μιλήσουμε καθαρά για την Ακροδεξιά - Επειδή δεν είναι όλοι όπως θέλουν να φαίνονται».¹

Η έκδοση κυκλοφορεί και στην αγγλική γλώσσα, έτσι ώστε να δοθεί η ευκαιρία στο ενδιαφερόμενο κοινό εκτός Ελλάδας να γνωρίσει σε βάθος πτυχές της κατάστασης και να παρακολουθήσει τη δημόσια συζήτηση στην Ελλάδα της διπλής κρίσης. Διότι η χώρα μπορεί να επανέρχεται κατά διαστήματα στο επίκεντρο της διεθνούς ειδησεογραφίας αναφορικά με τη μεταναστευτική και προσφυγική πολιτική, όμως συχνά παραβλέπονται σημαντικές πτυχές της εσωτερικής πολιτικής συζήτησης που διαμορφώνουν την πολιτική αυτή. Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει η παρούσα έκδοση, επιχειρώντας να αποτελέσει μια γόνιμη συνεισφορά στη συζήτηση για μια πιο ανθρώπινη πολιτική μετανάστευσης και ασύλου στην Ευρώπη που σέβεται την ανθρώπινη ζωή και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Αθήνα, Νοέμβριος 2020

Ξένια Κουναλάκη

Μέλος του Δικτύου ενάντια στην Ακροδεξιά
Συντονίστρια της παρούσας έκδοσης

Δημήτρης Αγγελίδης

Μέλος του Δικτύου ενάντια στην Ακροδεξιά
Συντονιστής της παρούσας έκδοσης

Monika Berg

Υπεύθυνη Έργου FES Αθήνας
Συντονίστρια του Δικτύου ενάντια στην Ακροδεξιά

¹ Μπορείτε να κατεβάσετε το φυλλάδιο σε ηλεκτρονική μορφή στον σύνδεσμο https://www.fes-athens.org/fileadmin/user_upload/office/documents/publications/As_mili__soyme_kathara__pdf ή να το παραγγείλετε χωρίς επιβάρυνση στο info@fes-athens.org

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ, ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

Λευτέρης Παπαγιαννάκης

Τον Νοέμβριο του 2014 περίπου 200 Σύροι έκαναν κατάληψη στο πεζοδρόμιο της πλατείας Συντάγματος απέναντι από τη Βουλή, ζητώντας άσυλο και πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες υγείας και στέγης. Μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου, 500 άτομα βρίσκονταν πλέον απέναντι από την ελληνική Βουλή ζητώντας άσυλο και πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, με την αστυνομία να βάζει τέλος στην κατάληψη μετά από επιχείρηση.

Τα γεγονότα εκείνων των ημερών ήταν η πρώτη επαφή της Αθήνας με αυτό που αργότερα θα ονομαστεί προσφυγική «κρίση» και θα επηρεάσει ολόκληρο τον κόσμο και ειδικά την Ευρώπη.

Τα αιτήματα των Σύρων, που είχαν φύγει από χώρα σε εμφύλιο, έμοιαζαν αυτονόητα και για πολλούς δεν ήταν κατανοητό πώς ένα κράτος-μέλος της Ε.Ε. δεν μπορούσε να ανταποκριθεί σε αυτά. Ήταν σαφές ότι υπήρχαν κενά και ελλείψεις στις διαδικασίες υποδοχής και ασύλου στη χώρα.

Φυσικά τα επόμενα χρόνια η εκρηκτική αύξηση των ροών κατέδειξε ότι τα κενά και οι ελλείψεις αφορούσαν το σύνολο της Ε.Ε. και ότι, εντέλει, αυτό που έπρεπε να αντιμετωπιστεί ήταν μια συστημική κρίση υποδοχής, η οποία κορυφώθηκε το 2015 με περίπου 1.000.000 ανθρώπους να ζητούν άσυλο στην Ε.Ε. Η συντριπτική πλειονότητα αυτών πέρασε από την Ελλάδα.

Η αντίδραση της Ε.Ε. είναι πλέον γνωστή, με την κοινή δήλωση Ε.Ε. - Τουρκίας να αποτελεί την αιχμή του δόρατος στην προσπάθεια μείωσης των ροών μαζί με το κλείσιμο των συνόρων μεταξύ κρατών-μελών. Η Ελλάδα ως χώρα πρώτης υποδοχής, σύμφωνα με τους ευρωπαϊκούς κανόνες, καλείται να υποδεχτεί και να διαχειριστεί αιτήματα ασύλου εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων και ταυτόχρονα να σχεδιάσει μια πολιτική ένταξης για το μέλλον αυτών στους οποίους θα αποδιδόταν καθεστώς διεθνούς προστασίας.

Η χώρα φιλοξενεί εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες εδώ και δεκαετίες, συνεπώς θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι είχε και ανάλογη εμπειρία για να σχεδιάσει την ένταξη προσφύγων. Δυστυχώς, όμως, αυτό δεν ήταν εφικτό, καθώς η Ελλάδα δεν είχε δουλέψει ποτέ συστηματικά την ένταξη σ' ένα πλαίσιο σχεδιασμού και ολοκληρωμένης πολιτικής, σε

αντίθεση με πολλές άλλες χώρες της Ε.Ε., οι οποίες έχουν εφαρμόσει πολιτικές ένταξης εδώ και πολλά χρόνια.

Για να έχουμε, όμως, μια ολοκληρωμένη εικόνα για το μέγεθος της πρόκλησης που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα, πρέπει να προσθέσουμε την οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2010 και την κοινωνική, θεσμική και πολιτική κρίση, που εξελίχθηκαν ταυτόχρονα, και τέλος την πανδημία COVID-19, η οποία άλλαξε εκ νέου τις παγκόσμιες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, ενώ είναι ακόμη άγνωστο ποιες θα είναι οι συνέπειές της.

Γίνεται αντιληπτό ότι η συζήτηση για την ένταξη «άλλων» σε μια κοινωνία που καλείται να διαχειριστεί αυτές τις προκλήσεις είναι δύσκολη, με τους όρους και το περιεχόμενο να αλλάζουν διαρκώς. Σε αυτή τη διαδικασία οι τοποθετήσεις και η ρητορεία των εκπροσώπων του πολιτικού συστήματος και των θεσμών έχουν βαρύνουσα σημασία, αφού μπορούν να ορίσουν το πλαίσιο και τους όρους του δημόσιου διαλόγου.

Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο που πρέπει να έχουμε υπόψη μας για το προσφυγικό ζήτημα όπως αυτό διαμορφώθηκε από το 2015 και μετά είναι ότι όλες οι πολιτικές αποφάσεις και οι σχεδιασμοί, εθνικοί και ευρωπαϊκοί, είχαν στη βάση τους την αποτροπή. Η «υποδοχή» και η «φιλοξενία» έπρεπε να στέλνουν στους πρόσφυγες και μετανάστες που ήθελαν να έρθουν το μήνυμα ότι η κατάσταση για αυτούς θα ήταν δύσκολη. Από τη στιγμή που η επιλογή της αποτροπής ήταν η βάση κάθε συζήτησης και πολιτικής επιλογής και σχεδιασμού, οι δυνατότητες για αλλαγές ήταν ελάχιστες. Η Ελλάδα, ως μέλος της Ε.Ε. εφάρμοσε απόλυτα τον σχεδιασμό και τήρησε την ίδια στάση από το 2015. Οι ίδιες πολιτικές εφαρμόζονται εδώ και αρκετά χρόνια, χωρίς αποτέλεσμα και με πολύ μικρότερες ροές, άρα είναι απολύτως παράλογο να πιστεύει κάποιος ότι θα είναι αποτελεσματικές με μεγαλύτερες ροές.

Είναι θλιβερή η διαπίστωση ότι έπειτα από πέντε χρόνια δεν έχει υπάρξει μια συγκροτημένη συζήτηση στο κρίσιμο ζήτημα της ένταξης των προσφύγων στη χώρα, στην οποία θα ζήσουν μελλοντικά. Είναι επίσης θλιβερός ο τρόπος που εργαλειοποιήθηκε το προσφυγικό, για ψηφοθηρικούς κυρίως λόγους, από τους πολιτικούς, ενώ είναι ένα ζήτημα το

οποίο λόγω του παγκόσμιου αντίκτυπού του θα έπρεπε να αποτελεί αντικείμενο κοινών πολιτικών επιλογών μέσα από συγκλίσεις και συμβιβασμούς.

Το περιεχόμενο των τοποθετήσεων των πολιτικών και θεσμικών παραγόντων έχει μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση του κοινωνικού περιβάλλοντος προκειμένου να εφαρμοστεί μια πολιτική ένταξης. Στις μέρες μας το περιβάλλον αυτό είναι εχθρικό και τοξικό και καθιστά εξαιρετικά δύσκολη τη συζήτηση περί ένταξης και αντίστοιχα την εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής.

Πώς εξελίχθηκε, όμως, η πολιτική ρητορεία στο εξαιρετικά περίπλοκο θέμα τα τελευταία πέντε χρόνια; Πώς επηρεάζει αυτό τις πολιτικές ένταξης;

Η ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ: ΜΑΡΤΙΟΣ 2015 - ΜΑΡΤΙΟΣ 2016

Με την έναρξη της προσφυγικής «κρίσης», η Ελλάδα έχει νέα κυβέρνηση, η οποία προέκυψε από τη συνεργασία του Συνασπισμού Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥΡΙΖΑ) και των Ανεξαρτήτων Ελλήνων (ΑΝ.ΕΛΛ.). Η νέα κυβέρνηση έχει στόχο της την απαλλαγή της χώρας από τα μνημόνια και κατά την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με αυτό. Έτσι, για περίπου έξι μήνες το προσφυγικό, που πλέον έχει εξελιχθεί σε μείζον ζήτημα, δεν περιλαμβάνεται στις προτεραιότητές της. Η πρώτη αυτή περίοδος ολοκληρώνεται με το δημοψήφισμα του Ιουλίου 2015 και τις εκλογές του Σεπτεμβρίου που ακολούθησαν, με την ίδια κυβέρνηση συνεργασίας να αναλαμβάνει εκ νέου καθήκοντα.

Ομολογουμένως το διάστημα αυτό ήταν πολύ κρίσιμο για την προετοιμασία της χώρας όσον αφορά την κερηκτική διάσταση που θα έπαιρνε το προσφυγικό και ίσως θα ήταν σκόπιμο να είχε γίνει διαφορετική διαχείριση.

Παρ' όλα αυτά, όταν η ένταση των ροών εκτινάχθηκε μέσα στο 2015, αναπτύχθηκε ένα τεράστιο κίνημα αλληλεγγύης, το οποίο ξεκίνησε από τα νησιά και εξαπλώθηκε σε μεγάλο μέρος της χώρας. Νέα κινήματα, συλλογικότητες και οργανώσεις ζητούσαν καλύτερες συνθήκες και ένα μέλλον για τους πρόσφυγες, προσφέροντας ηθική και υλική υποστήριξη. Πολλές από τις ανάγκες σε υλικά και υπηρεσίες τις οποίες δεν μπορούσε να προσφέρει η χώρα καλύφθηκαν από διεθνείς οργανισμούς και οργανώσεις, που με μεγάλη ταχύτητα πραγματοποίησαν αποστολές. Εκατοντάδες εθελοντές από την Ελλάδα και το εξωτερικό κινητοποιήθηκαν για να σώσουν χιλιάδες ανθρώπινες ζωές στα νησιά και στο Αιγαίο.

Η φωτογραφία του Αϊλάν Κούρντι² όρισε αυτή την περίοδο αλληλεγγύης, καθώς χιλιάδες πολίτες διεκδίκησαν μια πιο φιλόξενη και ανοιχτή Ευρώπη και πολλές κυβερνήσεις υιοθέτησαν διαφορετικές πολιτικές, ανταποκρινόμενες σε αυτή τη νέα πραγματικότητα.

Ήδη η φράση της Γερμανίδας καγκελαρίου Μέρκελ «Θα τα καταφέρουμε» είχε δώσει το πολιτικό στίγμα και επηρέασε καθοριστικά την εξέλιξη της μεγαλύτερης μετακίνησης ανθρώπων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ευρώπη. Οι αντιδράσεις μέσα σε αυτό το κλίμα θεωρούνταν περίπου γραφικές και οι εκφραστές τους ακραίοι [π.χ., ο πρωθυπουργός της Ουγγαρίας Βίκτορ Όρμπαν, ο αρχηγός της Λέγκας του Βορρά (Ιταλία) Ματέο Σαλβίνι, το ακροδεξιό γερμανικό κόμμα «Εναλλακτική για τη Γερμανία» (AfD) κ.ά.].

Η πολιτική ρητορική ήταν προσαρμοσμένη σε αυτή τη νέα πραγματικότητα και υπήρχε μια εξαιρετικά θετική διάθεση να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για την υποδοχή και την ένταξη των προσφύγων. Στην Ελλάδα η συζήτηση για την ένταξη δεν είχε ανοίξει αφού οι πρόσφυγες περνούσαν στη χώρα για να φύγουν προς την κεντρική και βόρεια Ευρώπη.

Στο θετικό κλίμα της εποχής συνέβαλαν και εκπρόσωποι της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, με δημάρχους να αναλαμβάνουν σημαντικές πρωτοβουλίες για την υποδοχή προσφύγων στους δήμους τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο δήμαρχος Αθηναίων και ο δήμαρχος Λέσβου βραβεύτηκαν ως ο τρίτος και ο έβδομος, αντίστοιχα, καλύτερος δήμαρχος στον κόσμο για το 2016 από το World Mayors Foundation για τη δράση τους στο προσφυγικό.³ Το αποκορύφωμα αυτής της περιόδου είναι η υποψηφιότητα των κατοίκων της Λέσβου για το Νόμπελ Ειρήνης 2016 για τη στάση τους στην υποδοχή και φιλοξενία προσφύγων το 2015.

Δυστυχώς το θετικό περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί πλέον δεν μετουσιώνεται σε πολιτική δράση. Η Ελλάδα, σινηθισμένη να έχει το καθεστώς χώρας-πέρασμα (transit), δεν προετοιμάζει την επόμενη μέρα, δεν ενισχύει το ήδη υπάρχον –αλλά περιορισμένο σε δυνατότητες– σύστημα υποδοχής, ούτε κάνει σχεδιασμό για την ένταξη. Η ένταση των ροών θα οδηγήσει σε αλλαγή στάσης, αφού οι αντιδράσεις αρχίζουν να κλονίζουν την αλληλεγγύη, και η αύξηση της επίδρασης των ακραίων φωνών αποτυπώνεται στα εκλογικά αποτελέσματα.

Το φθινόπωρο του 2015 τα σύνορα αρχίζουν να κλείνουν, το αφήγημα περιστρέφεται πλέον γύρω από την ασφάλεια, τη φύλαξη των συνόρων και τις ενδεχόμενες δυσκολίες στην ένταξη των προσφύγων λόγω πολιτισμικών χαρακτηριστικών, δίνεται έμφαση στη θρησκεία και η ισλαμοφοβία αυξάνεται. Οι πολύνεκρες τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι είναι ένα καταλυτικό γεγονός, αφού πλέον όλο και περισσότεροι θεωρούν ότι το προσφυγικό είναι κυρίως ζήτημα ασφάλειας. Η Ελλάδα πιέζεται και δέχεται να δημιουργήσει θέσεις φιλοξενίας (50.000), αφού εξαιτίας των κλειστών συνόρων οι πρόσφυγες δυσκολεύονται να περάσουν και αρχίζουν να εγκλωβίζονται στη χώρα. Η έλλειψη εναλλακτικών επιλογών και προτάσεων είναι τόσο προφανής, ώστε κάποια στιγμή αναπτύχθηκε μια συζήτηση για τη μείωση του ελληνικού δημόσιου χρέους με αντάλλαγμα τη

² «Είχε όνομα: Αϊλάν Κούρντι», efsyn.gr, 3/9/2015, https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiomata/39202_eihe-onoma-ailan-koynrti (ανακτήθηκε 20/9/2020).

³ http://www.worldmayor.com/contest_2016/world-mayor-winners-2016.html (ανακτήθηκε 18/9/2020).

φιλοξενία προσφύγων, μετατρέποντάς τους σε προϊόν, το οποίο έχει ανταλλακτική αξία.⁴

Ο ΕΓΚΛΩΒΙΣΜΟΣ: ΜΑΡΤΙΟΣ 2016 - ΙΟΥΛΙΟΣ 2019

Τον Μάρτιο του 2016 ξεκινά η εφαρμογή της Κοινής Δήλωσης Ε.Ε. - Τουρκίας και η πολιτική του εγκλωβισμού παίρνει θεσμική μορφή – πλέον όποιος μπαίνει στο έδαφος της Ε.Ε. από την Τουρκία μέσω της θάλασσας υποχρεωτικά παραμένει στα ελληνικά νησιά μέχρι να ολοκληρωθεί η διαδικασία ασύλου. Η Τουρκία αναλαμβάνει την ευθύνη να περιορίσει τις ροές και σε αντάλλαγμα λαμβάνει οικονομική βοήθεια ώστε να διαχειριστεί τους πρόσφυγες που παραμένουν στο έδαφός της. Στο πλαίσιο της εφαρμογής της Κοινής Δήλωσης μόνο άνθρωποι με ευαλωτότητες μπορούν να μετακινηθούν στην ενδοχώρα.

Τα ελληνικά νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου μετατρέπονται σε ιδιότυπα κέντρα κράτησης αφού οι επίσημες θέσεις δεν επαρκούν και δημιουργούνται άτυποι καταυλισμοί με απολύτως ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης και φιλοξενίας. Οι επιπτώσεις στη στάση των τοπικών κοινωνιών είναι καταστροφικές και οι αντιδράσεις κατά των προσφύγων μεγαλώνουν, αφού θεωρούνται η πηγή του προβλήματος. Ακραίες και ρατσιστικές φωνές ενισχύονται και τα επόμενα χρόνια θα κυριαρχήσουν στον δημόσιο διάλογο.

Στα θετικά της περιόδου θα πρέπει να αναφέρουμε το πρόγραμμα στέγασης ΕΣΤΙΑ, που στην αρχή αφορούσε τους αιτούντες που δικαιούνταν μετεγκατάσταση σε άλλες χώρες της Ε.Ε.⁵ και στη συνέχεια αιτούντες άσυλο σε αναμονή απόφασης ασύλου στην Ελλάδα. Ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2016 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα προσφέροντας πάνω από 25.000 θέσεις φιλοξενίας σε διάφορες περιοχές της χώρας.

Ανάμεσα στους εταίρους περιλαμβάνονται και δήμοι (Αθηναίων, Πειραιά, Θεσσαλονίκης, Νεάπολης-Συκεών, Καλαμαριάς, Λεβαδέων, Ηρακλείου, Χανίων, Σητείας, Τρικκαίων, Καρδίτσας, Λαρισίων, Φιλαδέφειας-Χαλκηδόνος) μέσω των αναπτυξιακών εταιρειών τους και άλλων σχημάτων. Το μήνυμα από τη συμμετοχή τους είναι πολύ ισχυρό σε εθνικό επίπεδο για τον ρόλο που πρέπει να αναλαμβάνουν οι θεσμοί σε σημαντικά θέματα. Σε τοπικό επίπεδο, οι συζητήσεις στα δημοτικά συμβούλια και οι δράσεις ενημέρωσης που οργανώθηκαν έδωσαν στις κοινωνίες τις αναγκαίες πληροφορίες για το πρόγραμμα και βοήθησαν στη διαμόρφωση ενός θετικότερου κοινωνικού περιβάλλοντος για την υποδοχή προσφύγων.

Η εμπειρία του προγράμματος ΕΣΤΙΑ οδήγησε στην υλο-

⁴ «Πρόταση των FT για ανταλλαγή ελληνικού χρέους με πρόσφυγες», tovima.gr, 26/1/2016, <https://www.tovima.gr/2016/01/26/politics/protasi-twn-ft-gia-antallagi-ellinikoy-xreous-me-prosfyges/> (ανακτήθηκε 15/9/2020).

⁵ European Commission: European Solidarity: A Refugee Relocation System, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_solidarity_a_refugee_relocation_system_en.pdf (ανακτήθηκε 20/9/2020).

ποίηση ενός αντίστοιχου στεγαστικού προγράμματος για αναγνωρισμένους πρόσφυγες που συνοδεύεται και από μαθήματα ελληνικής γλώσσας, το HELIOS.⁶

Σε κεντρικό επίπεδο, τον Νοέμβριο του 2016 δημιουργείται για πρώτη φορά υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, στέλνοντας το πολιτικό μήνυμα ότι η μετανάστευση πλέον είναι ένα σημαντικό θέμα, για το οποίο η Πολιτεία λαμβάνει ειδική μέριμνα, με στόχο να συντονίσει και να εφαρμόσει ολοκληρωμένη πολιτική σχετικά με αυτό. Ήταν μια πολύ σημαντική πρωτοβουλία σε πολιτικό και διοικητικό επίπεδο, η οποία δυστυχώς δεν έφερε το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αφού η προσπάθεια για την εφαρμογή μιας συνεκτικής μεταναστευτικής πολιτικής δεν συνοδεύτηκε από την παρουσίαση του ανάλογου εθνικού σχεδίου. Δόθηκε προτεραιότητα στην ενίσχυση του συστήματος υποδοχής, με τη δημιουργία κέντρων φιλοξενίας, και στη βελτίωση της διαδικασίας ασύλου με την ενίσχυση της αρμόδιας υπηρεσίας, ώστε να διαχειριστεί τον μεγάλο αριθμό αιτημάτων. Ωστόσο, οι διαθέσιμοι ευρωπαϊκοί πόροι δεν χρησιμοποιήθηκαν αποτελεσματικά λόγω της απουσίας σχεδιασμού. Η πολιτική για την κοινωνική ένταξη παραμένει αποσπασματική και χωρίς συνοχή, αφού η Εθνική Στρατηγική Ένταξης που ίσχυε είχε εγκριθεί το 2013⁷ και δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εποχής. Εντέλει, η κυβέρνηση παρουσίασε τη νέα εθνική στρατηγική στα μέσα του 2018, η οποία εγκρίθηκε μερικές ημέρες πριν από τις βουλευτικές εκλογές του Ιουλίου 2019.⁸

Παρ' όλα αυτά, η Τοπική Αυτοδιοίκηση συνεχίζει να πρωτοπορεί και με πρωτοβουλία των δημάρχων Αθήνας και Θεσσαλονίκης συστήνεται τον Ιανουάριο του 2018 το Δίκτυο Πόλεων για την Ένταξη⁹ με 13 δήμους, για τον σχεδιασμό και την ανταλλαγή καλών πρακτικών για την κοινωνική ένταξη προσφύγων και μεταναστών. Το αφήγημα που διαμορφώνεται μέσω της συνεργασίας των δημάρχων, ειδικά στο ζήτημα της ένταξης, είναι και η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια διαμόρφωσης κοινής διαχείρισης, σχεδιασμού και εφαρμογής. Το Δίκτυο παρουσίασε πρόσφατα και το πρώτο ενημερωτικό δελτίο του.¹⁰

⁶ Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection (HELIOS), <https://greece.iom.int/el/hellenic-integration-support-beneficiaries-international-protection-helios> (ανακτήθηκε 20/9/2020).

⁷ Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής, Υπουργείο Εσωτερικών: Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών, <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%927-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-2013.pdf> (ανακτήθηκε 20/9/2020).

⁸ Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής: Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη, Ιούλιος 2019, <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%926-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-2019.pdf> (ανακτήθηκε 20/9/2020).

⁹ Δήμος Αθηναίων, Κέντρο Συντονισμού για θέματα μεταναστών και προσφύγων: Δίκτυο Πόλεων για την Ένταξη, <https://www.accmr.gr/el/%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%B1.html> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

¹⁰ Δήμος Αθηναίων, Κέντρο Συντονισμού για θέματα μεταναστών και προσφύγων: Το Δίκτυο Πόλεων για την

Η προεκλογική περίοδος του Ιουλίου 2019 σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή της πολιτικής ρητορείας στη χώρα, με τη Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.) να υπόσχεται σκλήρυνση της μεταναστευτικής πολιτικής, με στόχο να ανακτήσει τον έλεγχο της χώρας, κατηγορώντας την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ - ΑΝ.ΕΛΛ. για χαλαρότητα και έλλειψη αποφασιστικότητας.

Η ΑΛΛΑΓΗ: ΙΟΥΛΙΟΣ 2019 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Στο προεκλογικό πρόγραμμά της, η Ν.Δ. παρουσιάζει ένα πακέτο προτάσεων για το μεταναστευτικό, το οποίο προβλέπει, ανάμεσα στα άλλα, κλειστά κέντρα υποδοχής και την επιτάχυνση της διαδικασίας ασύλου. Κάνει λόγο για αυστηροποίηση της φύλαξης των συνόρων και των ελέγχων των νομιμοποιητικών χαρτιών μεταναστών και προσφύγων και υπόσχεται διαφάνεια στη διαχείριση των οικονομικών πόρων του προσφυγικού και διεκδίκηση ευρωπαϊκών πόρων για την εφαρμογή της πολιτικής της.

Η Ν.Δ., ως πρώτη κίνηση μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης, καταργεί το υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής και μεταφέρει τη σχετική αρμοδιότητα στο υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, στέλνοντας το ξεκάθαρο μήνυμα ότι η μετανάστευση είναι κυρίως ζήτημα ασφάλειας. Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις στοχοποιούνται για τον ρόλο τους στη διαχείριση του προσφυγικού και κυρίως για τα οικονομικά.¹¹

Η κυβέρνηση άμεσα προσπαθεί να αλλάξει την ατζέντα, τονίζοντας ότι πλέον το ζήτημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα δεν είναι προσφυγικό αλλά μεταναστευτικό,¹² αφού οι περισσότεροι άνθρωποι που έρχονται στην Ελλάδα και την Ε.Ε. είναι οικονομικοί μετανάστες. Ο στόχος είναι να περάσει πιο εύκολα τη σκληρή γραμμή της, αφού για την κοινή γνώμη οι οικονομικοί μετανάστες δεν βρίσκονται σε κίνδυνο. Εννοείται ότι πλέον δεν υπάρχει αναφορά στην κοινωνική ένταξη, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις.

Σύντομα, όμως, γίνεται φανερό ότι πολλές από τις εξαγγελίες δεν μπορούν να εφαρμοστούν και η κυβέρνηση πρέπει να αναθεωρήσει τον αρχικό σχεδιασμό της. Οι δυσκολίες στην εφαρμογή εμβληματικών υποσχέσεων,

όπως η γρήγορη αποσυμφόρηση των νησιών και η δημιουργία κλειστών κέντρων, πιέζουν την κυβέρνηση. Η πολιτική επιλογή να αντιμετωπίζεται η μετανάστευση ως ζήτημα ασφάλειας έχει δημιουργήσει ένα τοξικό περιβάλλον για τον δημόσιο διάλογο και οι τοπικές κοινωνίες αντιδρούν στα καλέσματα της κυβέρνησης για επίδειξη αλληλεγγύης. Η δημιουργία νέων κέντρων στην ενδοχώρα που θα εξυπηρετήσουν το σχέδιο αποσυμφόρησης είναι πλέον αδύνατη, αλλά και στα νησιά οι τοπικές κοινωνίες δεν θεωρούν τα κλειστά κέντρα λύση στο ζήτημα. Από τη μία, η Ε.Ε. δεν χρηματοδοτεί κλειστά κέντρα και, από την άλλη, οι κάτοικοι δεν θέλουν πλέον τα νησιά να χρησιμοποιούνται ως κέντρα κράτησης.

Μετά από έξι μήνες, η κυβέρνηση δημιουργεί το υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, το οποίο παίρνει τις σχετικές αρμοδιότητες από το υπουργείο Προστασίας του Πολίτη και ξεκινά από την αρχή την υλοποίηση του προγράμματος της Ν.Δ. Οι εξαγγελίες του νέου υπουργού αφορούν τη φύλαξη των συνόρων, τα κλειστά ελεγχόμενα κέντρα, την επιτάχυνση του ασύλου και τις επιστροφές. Η κοινωνική ένταξη συνεχίζει να είναι απύσασα.

Τα γεγονότα στον Έβρο και η πανδημία θα κάνουν ακόμα πιο δύσκολη την όποια προσπάθεια για ανάπτυξη μιας συνεκτικής μεταναστευτικής πολιτικής που θα περιλαμβάνει και την ένταξη. Στις αρχές Μαρτίου του 2020 χιλιάδες άνθρωποι προσπάθησαν να μπουν στην Ελλάδα από τα χερσαία σύνορα στον Έβρο, με την Τουρκία να παίζει ένα εξαιρετικά επικίνδυνο παιχνίδι, αφού χρησιμοποίησε και εργαλειοποίησε την απόγνωση τους. Η προσπάθεια αυτή χαρακτηρίστηκε από την Ελλάδα απόπειρα εισβολής από την Τουρκία και οι πρόσφυγες και μετανάστες μετατράπηκαν σε εθνικό εχθρό. Υπήρξαν πολλές καταγγελίες για υπερβολική χρήση βία από τις ελληνικές αρχές εναντίον όσων κατάφεραν να περάσουν, αλλά και καταγγελίες για νεκρούς από πυρά που προήλθαν από την ελληνική πλευρά. Οι καταγγελίες αυτές απορρίφθηκαν ως προβοκάτσια από την πλευρά των Τούρκων.

Με αφορμή αυτό το συμβάν, η Ελλάδα ανέστειλε το δικαίωμα κατάθεσης αίτησης ασύλου για τριάντα ημέρες για όσους μπήκαν τον Μάρτιο, μια κίνηση πρωτοφανής, που παραβιάζει το διεθνές δίκαιο. Κάθε έκκληση για αυτοσυγκράτηση, ψυχραιμία, σεβασμό του διεθνούς δικαίου και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απορρίφθηκε στον βωμό της υπεράσπισης της εθνικής γραμμής.

Αμέσως μετά, η χώρα μπήκε σε lockdown εξαιτίας της πανδημίας και για ακόμα μία φορά οι πρόσφυγες στοχοποιήθηκαν ως επικίνδυνοι για τη διασπορά του ιού. Τα μέτρα περιορισμού της διασποράς του ιού που εφαρμόστηκαν στα κέντρα φιλοξενίας ήταν πιο αυστηρά από τα αντίστοιχα μέτρα που λήφθηκαν για τον γενικό πληθυσμό. Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Πρόληψης και Ελέγχου Νόσων τονίζει ότι «ενώ δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η μετάδοση SARS-CoV-2 είναι υψηλότερη στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, παράγοντες όπως ο υπερπληθυσμός στα κέντρα υποδοχής και κράτησης μπορεί να αυξήσουν την έκθεσή τους στον ιό. Οι επιδημίες στα κέντρα υποδοχής

¹⁰ Ένταξη ενισχύει τη λειτουργία του - 1ο Ενημερωτικό Δελτίο, <https://www.accmr.gr/el/%CE%BD%CE%AD%CE%B1%918-%CE%BD%CE%AD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF-%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%B7.html?art=1> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

¹¹ Δημήτρης Γκάτσιος: «Κ. Μητσοτάκης: Οι πέντε πυλώνες που προτείνει η Ν.Δ.», [capital.gr](https://www.capital.gr/politiki/3254769/k-mitsotakis-oi-pente-pulones-pou-proteinei-i-n-d), 16/11/2017, <https://www.capital.gr/politiki/3254769/k-mitsotakis-oi-pente-pulones-pou-proteinei-i-n-d> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

¹² «Κυρ. Μητσοτάκης: Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι μεταναστευτικό και όχι προσφυγικό», [kathimerini.gr](https://www.kathimerini.gr/politics/1045459/kyr-mitsotakis-to-provlima-poy-antimetopizoyme-einai-metanasteytiko-kai-ochi-prosfygiko/), 4/10/2019, <https://www.kathimerini.gr/politics/1045459/kyr-mitsotakis-to-provlima-poy-antimetopizoyme-einai-metanasteytiko-kai-ochi-prosfygiko/> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

και κράτησης μπορούν επίσης να εξαπλωθούν πιο γρήγορα ελλείψει κατάλληλων μέτρων πρόληψης».¹³

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι σε μια προσπάθεια να συνδυαστούν τα γεγονότα στον Έβρο με την πανδημία κυκλοφόρησε ευρύτατα η θεωρία ότι η Τουρκία, μετά την αποτυχία του εγχειρήματος στα χερσαία σύνορα, θα έστελνε πρόσφυγες ασθενείς του ιού από τη θάλασσα.

Για ακόμα μία φορά οι πρόσφυγες στον δημόσιο λόγο χαρακτηρίζονται επικίνδυνοι, αυτή τη φορά για τη δημόσια υγεία, και η δυνατότητα για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης πολιτικής περιορίζεται.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Η συνεχιζόμενη καθυστέρηση στην παρουσίαση ενός ολοκληρωμένου και συνεκτικού σχεδίου υποδοχής και κοινωνικής ένταξης μεταναστών και προσφύγων, η συνεχής επίκληση του επείγοντος, η μικροπολιτική και ψηφοθηρική διαχείριση που οδήγησε στη στοχοποίηση των προσφύγων, η έλλειψη αντίδρασης σε ακραίες τοποθετήσεις πολιτικών και θεσμικών παραγόντων άφησαν χώρο στην τοξικότητα στον δημόσιο λόγο, στην ξενοφοβία και τον ρατσισμό.

Οι επιπτώσεις της έλλειψης σχεδίου απεικονίζονται στους πρόσφυγες που βρέθηκαν εκ νέου στην πλατεία Βικτωρίας στο κέντρο της Αθήνας το 2020 και στην καταστροφή της Μόριας, για την οποία όλοι μιλούσαν αλλά κανείς δεν φρόντισε να αποφευχθεί. Έπειτα από πέντε χρόνια, κλείνει ένας κύκλος, ωστόσο ο επόμενος φαίνεται να ξεκινάει από την αρχή.

¹³ ECDC, Guidance on infection prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) in migrant and refugee reception and detention centres in the EU/EEA and the United Kingdom, 15/6/2020, <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/COVID-19-%20guidance-refugee-asylum-seekers-migrants-EU.pdf> (ανακτήθηκε 12/9/2020).

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ, ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Δημήτρης Αγγελίδης

Η πανδημία του κορωνοϊού σε συνδυασμό με την ενέργεια της Τουρκίας να ανοίξει τα χερσαία σύνορά της με την Ελλάδα για πρόσφυγες και μετανάστες στα τέλη Φεβρουαρίου 2020 έδωσαν στην ελληνική κυβέρνηση τη νομιμοποιητική βάση να υιοθετήσει αποφασιστικά μια σκληρή ατζέντα στο προσφυγικό: στα σύνορα, δραστική μείωση της ροής με επιχειρήσεις αποτροπής και επαναπροώθησης στο εσωτερικό, ευκολότερη και γρηγορότερη απόρριψη των αιτημάτων ασύλου και δημιουργία κλειστών κέντρων κράτησης. Παραδοσιακά, αυτές οι πολιτικές υιοθετούνταν ανοιχτά από πολιτικές δυνάμεις που κινούνται στα άκρα δεξιά του πολιτικού φάσματος και απευθύνονται σε ένα ξενοφοβικό ακροατήριο, με αισθητή παρουσία στη δημόσια σφαίρα τα τελευταία χρόνια, το οποίο θεωρεί τους πρόσφυγες και τους μετανάστες απειλή για την ασφάλεια, τη δημόσια υγεία, την εθνική και τη θρησκευτική ταυτότητα. Ήταν, όμως, δύσκολο να αποτελέσει αυτή η ατζέντα κεντρική πολιτική μιας κυβέρνησης που θέλει να αποκαλείται φιλελεύθερη και φιλοευρωπαϊκή, παρότι βέβαια ενσωματώνει έναν ισχυρό ακροδεξιό πόλο. Χρειάστηκε, επομένως, η επίκληση μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης προκειμένου να καμφθούν αντιστάσεις και να αποτελέσουν οι πολιτικές αυτές το κυρίαρχο δόγμα διαχείρισης του προσφυγικού κατά παρέκκλιση του ευρωπαϊκού και του διεθνούς δικαίου.

Σύμφωνα με το κυβερνητικό αφήγημα, η λεγόμενη κρίση στον Έβρο, που εξελίχθηκε παράλληλα με την υγειονομική κρίση της πανδημίας, συνιστά σημείο χωρίς επιστροφή. «Πρέπει να κατανοήσει το σύνολο των κομμάτων της Αντιπολίτευσης ότι, πλέον, συζητάμε στη μετά τον Έβρο εποχή. Τίποτα δεν είναι το ίδιο πια [...]» σημείωνε ο αναπληρωτής υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου Πύργος Κουμουτσάκος τον Μάιο.¹⁴

Μήνες πριν, είχε αρχίσει να εκδηλώνεται η δυσaráεσκεια της εκλογικής βάσης της Νέας Δημοκρατίας, να διατυπώνεται κριτική για υπαναχώρηση από τις προεκλογικές εξαγγελίες της και να ασκούνται πιέσεις για υιοθέτηση μιας πολύ πιο σκληρής στάσης. Είναι εύγλωττη η τοποθέτηση του πρώην πρωθυπουργού Αντώνη Σαμαρά, άτυπου αρχηγού της

ακροδεξιάς πτέρυγας της Ν.Δ., στο 13ο συνέδριο του κόμματος στις αρχές Δεκεμβρίου 2019: «Σε ένα μόνο κυριαρχεί μια γενική δυσaráεσκεια. Πρόκειται για το λαθρομεταναστευτικό [...]».¹⁵

ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΨΕΥΣΕΙΣ

Η αυξημένη ροή προσφύγων και μεταναστών αποτελούσε προεκλογικά ζήτημα αιχμής της αντιπολιτευτικής κριτικής της Ν.Δ. προς την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ. Όμως μετά τις εκλογές η ροή αυξήθηκε, αριθμώντας τον Σεπτέμβριο του 2019 ρεκόρ μηνιαίων αφίξεων από το 2016,¹⁶ αύξηση που τώρα αποδιδόταν από κυβερνητικά στελέχη στη «γεωπολιτική πραγματικότητα»,¹⁷ ενώ προεκλογικά η Ν.Δ. κατηγορούσε την προηγούμενη κυβέρνηση για πολιτική «ανοιχτών συνόρων». Ο αριθμός των εγκλωβισμένων προσφύγων και μεταναστών στα νησιά του Αιγαίου αυξήθηκε από 17.213 την 1η Ιουλίου 2019 σε 41.974 την 1η Φεβρουαρίου 2020, εκ των οποίων οι 38.281 έμεναν σε Κέντρα Υποδοχής Ταυτοποίησης (ΚΥΤ), συνολικής χωρητικότητας μόλις 6.438 θέσεων. Στο μεγαλύτερο ΚΥΤ, αυτό της Μόριας στη Λέσβο, χωρητικότητας 3.100 θέσεων, ο πληθυσμός υπερτριπλασιάστηκε από 5.625 την 1η Ιουλίου 2019 σε 19.505 την 1η Φεβρουαρίου 2020.¹⁸

¹⁵ Ομιλία του τ. πρωθυπουργού, κ. Αντώνη Σαμαρά, στο 13ο Συνέδριο της Νέας Δημοκρατίας, <https://nd.gr/omilia-toy-t-prothyourgoy-k-antoni-samara-sto-13o-synedrio-tis-neas-dimokratias>, (ανακτήθηκε 13/9/2020).

¹⁶ «Η Ελλάδα πρέπει να δράσει άμεσα για να σταματήσει τον επικίνδυνο υπερσυνωστισμό στα κέντρα υποδοχής στα νησιά. Κρίσιμη η στήριξη της Ε.Ε.», Υπατη Αρμοστεία, 1/10/2019, https://www.unhcr.org/gr/13070-i-ellada-prepei_na_drasei_amesa.html (ανακτήθηκε 13/9/2020).

¹⁷ «Κουμουτσάκος: Γεωπολιτικοί οι λόγοι πίσω από την αύξηση των μεταναστευτικών ροών», <https://www.kathimerini.gr/politics/1039209/koumoutsakos-geopolitiko-i-logoi-piso-apo-tin-ayxisi-ton-metanasteytikon-roon/> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

¹⁸ βλ. «Εικόνα της κατάστασης Νησιών Ανατολικού Αιγαίου της 01/07/2020», Εθνικό Συντονιστικό Κέντρο Ελέγχου Συνόρων, Μετανάστευσης και Ασύλου, Αθήνα, 2/7/2020, <https://infocrisis.gov.gr/4496/yp-prostiasias-tou-politi-apytyposi-tis-ethnikis-ikonas-katastasis-gia-to-prosfygiko-metanasteytikon-zitima-tin-1-7-2019/> (ανακτήθηκε 13/9/2020) και «Εικόνα της κατάστασης Νησιών Ανατολικού Αιγαίου της 01/02/2020», Εθνικό Συντονιστικό Κέντρο Ελέγχου Συνόρων, Μετανάστευσης και Ασύλου, Αθήνα, 2/2/2020, <https://infocrisis.gov.gr/7710/apytyposi-tis-ethnikis-ikonas-katastasis-gia-to-prosfygiko-metanasteytikon-zitima-tin-1-2-2020/> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

¹⁴ Διαρκής Επιτροπή Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης, Αδιόρθωτα Πρακτικά, Βουλή των Ελλήνων, Θ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος ΙΗ' – Σύνοδος Α', Διαρκής Επιτροπή Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης, 7/5/2020.

Απέναντι σ' αυτή την κατάσταση που δοκίμαζε την αντοχή των τοπικών κοινωνιών και όξυνε τις ξενοφοβικές αντιδράσεις, η κυβέρνηση αντέδρασε με κινήσεις μάλλον σπασμωδικές. Η κατάργηση του υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής μετά τις εκλογές του 2019 και η μεταφορά του χαρτοφυλακίου του στο υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, το υπουργείο που έχει την αρμοδιότητα για τα σώματα ασφαλείας, οδήγησε σε συνεχή μεταφορά αρμοδιοτήτων, αλληλοεπικαλύψεις ρόλων και εξαγγελίες που έμεναν στα χαρτιά. Στα τέλη Οκτωβρίου του 2019 ψηφίστηκε στη Βουλή νόμος που επισπεύδει από τον Ιανουάριο 2020 τη διαδικασία ασύλου, εισάγοντας όμως αυστηρές γραφειοκρατικές προθεσμίες και διαδικασίες που δυσχεραίνουν πολύ την πρόσβαση και την παραμονή κάποιου στη διαδικασία. Πριν καλά καλά προλάβει να εφαρμοστεί ο νόμος, ο νέος υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου Νότης Μηταράκης (το υπουργείο επανιδρύθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2020 και ο πρωθυπουργός παραδέχτηκε ότι ήταν λάθος η κατάργησή του) ανακοίνωσε ότι ετοιμάζει νέες αλλαγές στη διαδικασία ασύλου. Με πρωτοβουλία του υφυπουργού Άμυνας Αλκιβιάδη Στεφανή, που ορίστηκε Εθνικός Συντονιστής για το Προσφυγικό τον Οκτώβριο, θέση την οποία κράτησε λιγότερο από τρεις μήνες, το Πολεμικό Ναυτικό προχώρησε στην προμήθεια πλωτού αντιρρυστικού φράγματος για την «ανάσχεση των αυξημένων προσφυγικών ροών»¹⁹ στο Αιγαίο. Στις 20 Νοεμβρίου, ο κ. Στεφανής και ο κυβερνητικός εκπρόσωπος Στέλιος Πέτσας ανακοίνωσαν σχέδιο, το οποίο προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη δημιουργία νέων «κλειστών κέντρων κράτησης και υποδοχής», χωρητικότητας 5.000-7.000 θέσεων στη Λέσβο, τη Σάμο και τη Χίο, που θα αντικαθιστούσαν τα υπάρχοντα. Η μακέτα των νέων κέντρων σχεδιάστηκε πάνω στον χάρτη ενός ξερονησιού του Αιγαίου.²⁰ Η κυβέρνηση αρχικά διέψευσε ότι υπάρχουν σχέψεις για δημιουργία δομών σε ξερονήσια,²¹ ωστόσο αργότερα επιβεβαίωσε ότι το συζητά.²²

Απέναντι στο ενδεχόμενο να δημιουργηθούν νέες δομές, οι αυτοδιοικητικές αρχές των νησιών προχώρησαν σε κινητοποιήσεις με αίτημα την απομάκρυνση των προσφύγων και μεταναστών και το κλείσιμο κάθε δομής, εκτός από ένα μικρή χωρητικότητας κέντρο για την άμεση καταγραφή και ταυτοποίηση των νεοεισερχομένων. «Θέλουμε αποτελεσματική φύλαξη των συνόρων μας, δεν θέλουμε διακοσμητική FRONTEX. Θέλουμε αποτροπή. Η πατρίς κινδυνεύει. Δεν με ενδιαφέρει τι λένε οι συνθήκες», είπε σε μια φορτι-

σμένη ομιλία σε κινητοποίηση στη Λέσβο ο αντιπεριφερειάρχης Βορείου Αιγαίου Κώστας Μουτζούρης.²³

Αντιμέτωπη με την κωλυσιεργία των τοπικών αρχών να προτείνουν διαθέσιμους χώρους, η κυβέρνηση αποφάσισε να επιτάξει εκτάσεις για να δημιουργήσει τα νέα κέντρα.²⁴ Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος που υποστήριξε το μέτρο της επίταξης ο αντιπρόεδρος της Ν.Δ. και υπουργός Ανάπτυξης Άδωνις Γεωργιάδης, γνωστός για τις ακραίες θέσεις του: «Και όταν λέω κλειστά [κέντρα], εννοώ κλειστά! [...] Να μη βγαίνει από μέσα του κουνούπι ποτέ! 24 ώρες το 24ωρο! Μέχρι να φύγουνε!».²⁵

Στα μέσα Φεβρουαρίου, στη Λέσβο και τη Χίο σημειώθηκαν πρωτοφανείς για τα νησιά βίαιες συγκρούσεις μεταξύ κατοίκων, που προσπάθησαν να σταματήσουν τις εργασίες για την κατασκευή των νέων κέντρων στις επιταγμένες εκτάσεις, και ισχυρών αστυνομικών δυνάμεων. Στις 27 Φεβρουαρίου, ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης συναντήθηκε στο Μέγαρο Μαξίμου με τους δημάρχους των νησιών, σε μια προσπάθεια να ρίξει τους τόνους, εξαγγέλλοντας «πρωτοβουλίες που θα κάνουν την παρόξυνση ενός προβλήματος ευκαιρία για καλύτερη αντιμετώπισή του».²⁶ Υποσχέθηκε οικονομική ενίσχυση στα νησιά, σημείωσε ότι υπάρχει συναντίληψη και ανακοίνωσε ότι θα τα επισκεφτεί ο ίδιος σε δύο ημέρες.²⁷ Αυτή η επίσκεψη έμελλε να αναβληθεί.

Στις 28 Φεβρουαρίου, τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης αναμετέδιδαν εικόνες τουρκικών μέσων με πρόσφυγες και μετανάστες που συγκεντρώνονταν κατά εκατοντάδες απέναντι από το συνοριακό φυλάκιο των Καστανιών, στην τουρκική πλευρά του Έβρου. Δύο μέρες νωρίτερα, στις 26 Φεβρουαρίου, εντοπίστηκε το πρώτο κρούσμα κορωνοϊού στην Ελλάδα, σε ταξιδιώτη που είχε μόλις επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη από το Μιλάνο. Η ταυτόχρονη εμφάνιση της κρίσης στα σύνορα και της κρίσης του κορωνοϊού στην Ελλάδα θα άλλαζαν αποφασιστικά την πολιτική της κυβέρνησης στο προσφυγικό.

²³ «Εκτός ελέγχου ο περιφερειάρχης Βορείου Αιγαίου: “Η πατρίς κινδυνεύει. Θέλουμε αποτροπή”», thepressproject.gr, 22/1/2020, <https://thepressproject.gr/ektos-elegchou-o-periferiarchis-voriou-egeou-i-patris-kindynevi-theloume-apotropi/>, (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²⁴ Πάννης Καντέλης: «Προσφυγικό: Όλο το σχέδιο - Η επίταξη, οι δομές στα νησιά και τα κλειστά κέντρα στην ενδοχώρα», iefimerida.gr, 11/2/2020, <https://www.iefimerida.gr/politiki/prosfygiko-shedio-epitaxi-domes-nisia-kentra-endohora> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²⁵ «Γεωργιάδης: Θέλω κλειστά κέντρα, να μην βγαίνει ούτε κουνούπι - Η αντίδραση του ΣΥΡΙΖΑ - ΒΙΝΤΕΟ», real.gr, 11/2/2020, https://www.real.gr/politiki/arthro/georgiadis_thelo_kleista_kentra_na_min_bgainei_oute_kounoupi_h_antidras_i_tou_syriza_binteo-609924/ (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²⁶ «Ανακοίνωση για τα αποτελέσματα του Υπουργικού Συμβουλίου της 27ης Φεβρουαρίου 2020», Κυβερνητικός Εκπρόσωπος, 27/2/2020, <https://government.gov.gr/anakinosi-tou-ifipourgou-parato-prothipourgou-ke-kivernitikou-ekprosopou-steliou-petsa-gia-ta-apotelesmata-tou-ipourgikou-simvouliou-tis-27is-fevrouariou-2020/> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²⁷ Πάννης Μπασκάκης, Γιώργος Παγούδης: «Πηγαίνει στα νησιά για συνάντηση», Εφημερίδα των Συντακτών, 28/2/2020, https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/233127_pigainei-sta-nisia-gia-synainesi (ανακτήθηκε 13/9/2020).

¹⁹ «Μπαίνει πλωτός φράχτης 2,7 χλμ. στο Αιγαίο για να σταματήσει η ροή μεταναστών», iefimerida.gr, 30/1/2020, <https://www.iefimerida.gr/ellada/mpainei-plotos-frahtis-27-hlm-sto-aigaio-gia-nastamatisel-i-roi-metanaston> (ανακτήθηκε 13.9.2020).

²⁰ Δημήτρης Τερζής: «Πρόσφυγες εξόριστοι σε ξερονήσια», Εφημερίδα των Συντακτών, 21/11/2019, https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiomata/219850_prosfyges-exoristoi-se-xeronisia (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²¹ Πάννης Αλμπάνης: «Κυβέρνηση: Δεν θα γίνουν προσφυγικές δομές σε ξερονήσια», CNN Greece, <https://www.cnn.gr/politiki/story/198435/kyvernisi-den-tha-ginoun-prosfygikes-domes-se-xeronisia> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²² Πάννης Μπασκάκης: «Επαναφέρουν το σχέδιο “ξερονήσια”», Εφημερίδα των Συντακτών, 29/2/2020, https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/233271_epanaferoun-shedio-xeronisia (ανακτήθηκε 13/9/2020).

ΚΛΕΙΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ, ΕΠΑΝΑΠΡΩΘΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΑΣΥΛΟΥ

Το πρωί της 27ης Φεβρουαρίου 2020, μία μέρα πριν εκδηλωθεί η κρίση στον Έβρο και μία μέρα μετά τον εντοπισμό του πρώτου κρούσματος κορωνοϊού, ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης δήλωσε στο υπουργικό συμβούλιο: «Το Μεταναστευτικό τώρα αποκτά μία νέα διάσταση, καθώς στις ροές προς την Ελλάδα περιλαμβάνονται άνθρωποι από το Ιράν –όπου είχαμε πολλά κρούσματα κορωνοϊού– και πολλοί διερχόμενοι από το Αφγανιστάν. Τα νησιά μας, συνεπώς, τα οποία είναι ήδη επιβαρυνμένα σε θέματα δημόσιας υγείας, πρέπει να προστατευτούν διπλά. [...] Τι σημαίνει αυτό στην πράξη; Ότι αναβαθμίζουμε στον ανώτερο βαθμό τον έλεγχο των συνόρων μας για τη μεγαλύτερη δυνατή ανάσχεση».²⁸

Θα ήταν λάθος να πιστέψει κανείς ότι οι εξαγγελίες αυτές είχαν πράγματι σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας από τον κορωνοϊό. Η μετακίνηση των προσφύγων από το Ιράν και το Αφγανιστάν προς την Ελλάδα δεν γίνεται απευθείας αλλά μέσω άλλων χωρών και διαρκεί πολύ περισσότερο από τον χρόνο που παραμένει στο ανθρώπινο σώμα ο κορωνοϊός και μπορεί να μεταδοθεί. Επιπλέον, μέτρα περιορισμού της εισόδου στην Ελλάδα από τη γειτονική Ιταλία ή άλλες χώρες, όπου κάλπαζε ο κορωνοϊός, λήφθηκαν πολύ αργότερα. Οι πτήσεις από τη βόρεια Ιταλία αναστάλησαν στις 9 Μαρτίου, όταν στην Ελλάδα είχαν ήδη εντοπιστεί 84 κρούσματα, τα 56 από τα οποία συνδέονταν με ομάδα επισκεπτών που επέστρεψε από τους Αγίους Τόπους, ανάμεσά τους και το πρώτο κρούσμα που εντοπίστηκε στη Λέσβο. Οι πτήσεις από την υπόλοιπη Ιταλία αναστάλησαν αργότερα, στις 14 Μαρτίου, και στις 16 Μαρτίου διακόπηκε η θαλάσσια σύνδεση με την Ιταλία.

Άλλωστε, η κυβέρνηση ξέχασε προσωρινά το επιχείρημα της προστασίας της δημόσιας υγείας, καθώς είχε πια στα χέρια της ένα πολύ πιο ισχυρό χαρτί για να νομιμοποιήσει την πολιτική της στα σύνορα. Η μαζική απόπειρα εισόδου εκατοντάδων προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα μέσω του Έβρου, που έγινε με παρότρυνση της Τουρκίας,²⁹ ερμηνεύτηκε ως εχθρική ενέργεια που απειλεί την εδαφική κυριαρχία της Ελλάδας και απαιτεί στρατιωτικού τύπου απάντηση.

Τα επόμενα εικοσιτετράωρα αναπτύχθηκαν ένοπλες δυνάμεις και ομάδες εθνοφυλάκων κατά μήκος των χερσαίων ελληνοτουρκικών συνόρων. Η κυβέρνηση ενημέρωνε με συνεχείς ανακοινώσεις για τον αριθμό όσων συλλαμβάνονταν και όσων εμποδίστηκαν να περάσουν. Η χώρα αντιμετώπιζε μια «ενεργή, σοβαρή, εξαιρετική και ασύμ-

μετρη απειλή κατά της εθνικής ασφάλειας», σύμφωνα με τον κυβερνητικό εκπρόσωπο, ο οποίος πρόσθεσε ότι «λόγω του συντονισμένου και μαζικού χαρακτήρα της, η μετακίνηση αυτή δεν έχει καμία σχέση με το διεθνές δίκαιο του ασύλου που αφορά μόνο εξατομικευμένες περιπτώσεις». Βέβαια, το διεθνές δίκαιο προβλέπει εξατομικευμένη εξέταση των αιτημάτων ασύλου, όχι όμως ατομική μετακίνηση των προσφύγων και μεταναστών, οι οποίοι άλλωστε μετακινούνται συνήθως μαζικά. Παρ' όλα αυτά, η κυβέρνηση ανακοίνωσε μέτρα που ισοδυναμούν με αναστολή του διεθνούς δικαίου, και μάλιστα της Σύμβασης της Γενεύης: αναβάθμιση της φύλαξης των χερσαίων και θαλάσσιων συνόρων στο μέγιστο επίπεδο και αναστολή για έναν μήνα της διαδικασίας ασύλου: όσοι εισέρχονται στην Ελλάδα μέσα σ' αυτό το διάστημα δεν θα έχουν δικαίωμα να υποβάλουν αίτημα ασύλου, αλλά θα απελαύνονται άμεσα στις χώρες καταγωγής τους, όταν υπάρχει τέτοια δυνατότητα, χωρίς να καταγραφούν.

Και όμως, καμία επιφύλαξη δεν εξέφρασε η ηγεσία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που επισκέφτηκε την περιοχή μαζί με τον πρωθυπουργό στις 3 Μαρτίου 2020, ενώ η πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν ευχαρίστησε την Ελλάδα «που είναι η ευρωπαϊκή ασπίδα μας σε αυτούς τους καιρούς».³⁰

Διαφορετική στάση κράτησε το επόμενο διάστημα η επιτροπή Εσωτερικών Υποθέσεων Άλβα Γιόχανσον, ευθυγραμμισμένη με την έντονη αντίδραση διεθνών οργανισμών, οργανώσεων, ευρωβουλευτών και πολιτών σε όλη την Ευρώπη. Υπογράμμισε ότι η αναστολή της διαδικασίας ασύλου παραβιάζει το ευρωπαϊκό δίκαιο και δεν μπορεί να γίνει δεκτή, ενώ στις αρχές Απριλίου, μόλις έληξε η περίοδος αναστολής της διαδικασίας ασύλου, ανακοίνωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση συμφώνησε να καταθέσουν αίτηση ασύλου οι περίπου 2.000 νεοεισελθόντες πρόσφυγες και μετανάστες που συνελήφθησαν στην Ελλάδα τον Μάρτιο και κρατούνταν προς απέλαση σε δύο νέες κλειστές δομές κράτησης.³¹

Ζήτησε, επίσης, όπως και πολλοί άλλοι φορείς και οργανώσεις, να διερευνηθούν οι αποκαλύψεις για δύο θανάτους στον Έβρο στις αρχές Μαρτίου από πραγματικά πυρά και πλαστικές σφαίρες, «πιθανότατα προερχόμενες από την ελληνική πλευρά»,³² όπως και η χιονοστιβάδα αποκαλύψεων

²⁸ «Εισαγωγική τοποθέτηση του πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη κατά την έναρξη της συνεδρίασης του Υπουργικού Συμβουλίου», Ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, [primeminister.gr, https://primeminister.gr/2020/02/27/23386](https://primeminister.gr/2020/02/27/23386) (ανακτήθηκε 13/9/2020).

²⁹ «Caught in a political game: Asylum-seekers and Migrants on the Greece/Turkey Border Pay the Price for Europe's Failures», Amnesty International, 3/4/2020, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/2077/2020/en/> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³⁰ Δηλώσεις του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στις Κατατιθέσεις Έβρου μετά την επίσκεψή του με τους επικεφαλής των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ελληνοτουρκικά σύνορα, Ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, [primeminister.gr, https://primeminister.gr/2020/03/03/23447](https://primeminister.gr/2020/03/03/23447) (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³¹ «Η κυβέρνηση δεσμεύτηκε στην Κομισιόν να δώσει δικαίωμα αίτησης ασύλου στις αφίξεις Μαρτίου», [thepressproject.gr, https://thepressproject.gr/i-kyvernisi-desmeftike-stin-komision-na-dosi-dikeoma-etisis-asyλου-stis-afixis-martiou/](https://thepressproject.gr/i-kyvernisi-desmeftike-stin-komision-na-dosi-dikeoma-etisis-asyλου-stis-afixis-martiou/) (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³² βλ. «The Killing of Muhammad al Arab», Forensic Architecture, 3/7/2020, <https://forensic-architecture.org/investigation/the-killing-of-muhammad-al-arab> (ανακτήθηκε 13/9/2020) και «The Killing of Muhammad Gulzar», Forensic Architecture, 8/5/2020, <https://forensic-architecture.org/investigation/the-killing-of-muhammad-gulzar/>

για άτυπες επιχειρήσεις βίαιης επαναπροώθησης στον Έβρο, αλλά και στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας στη δυτική Ελλάδα και σε προσφυγικές δομές της Μακεδονίας, όπως και στα νησιά, όπου εγκαινιάστηκε η χρήση ρυμουλκούμενων διασωστικών σχεδίων τύπου liferaft για επαναπροώθησεις.³³

Η κυβέρνηση ισχυριζόταν μονότονα πως πρόκειται για ψευδείς ειδήσεις που διακινούνται από την τουρκική προπαγάνδα και χαρακτήριζε επιτυχημένη την πολιτική της, καθώς απέτρεψε τα σχέδια της Τουρκίας. Εξακολούθησε όμως να διατηρεί στο μέγιστο το επίπεδο φύλαξης των συνόρων, παραμένοντας σε εγρήγορση μπροστά στο ενδεχόμενο νέας τουρκικής απόπειρας. Μάλιστα, κυβερνητικά στελέχη διακινούσαν υποτιθέμενες πληροφορίες για επικείμενη τουρκική ενέργεια, οι οποίες διαψεύδονταν μέσα σε λίγες ώρες. Μετά την ανακοίνωση της Τουρκίας ότι ανοίγει τα σύνορά της με την Ελλάδα στις 18 Μαρτίου, άρχισε σταδιακά να επανεμφανίζεται στη ρητορική της κυβέρνησης η σύνδεση του κορωνοϊού με την πολιτική της στα σύνορα, συχνά μάλιστα σε συνδυασμό με την τουρκική απειλή. «Η απαράδεκτη πολιτική σχεδιασμένης μαζικής εξώθησης μεταναστών προς την Ευρώπη μέσω Ελλάδας θα μπορούσε να καταστήσει την Τουρκία υπόλογη ακόμα και για πολιτική απόπειρα διασποράς της πανδημίας» δήλωσε χαρακτηριστικά ο κ. Κουμουτσάκος.³⁴

Φαίνεται ωστόσο ότι το μεγαλύτερο επίτευγμα της κυβερνητικής πολιτικής στα σύνορα ήταν η μείωση της ροής κατά 73% από τις αρχές του 2020 μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου. «Να τονίσω ότι το 74%, τα τρία τέταρτα των φετινών αφίξεων, πραγματοποιήθηκαν το πρώτο τρίμηνο του 2020. Αν δούμε το τελευταίο εξάμηνο, δηλαδή Απρίλιος-Σεπτέμβριος 2020, η μείωση ροών είναι 91% και στα νησιά η μείωση είναι 96%», σημείωσε ο κ. Μητράκης, χαρακτηρίζοντας τη μείωση της ροής ως την «πρώτη σημαντική αλλαγή» από συνολικά επτά σημαντικές αλλαγές που έφερε η πολιτική της κυβέρνησης.³⁵

ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΝΤΡΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ

Ο προσωρινός οδηγός της διεθνούς Μόνιμης Διατομεακής Επιτροπής για την αντιμετώπιση της πανδημίας στις προ-

gulzar (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³³ Γιώργος Παγούδης: «Νέα στοιχεία για τις επαναπροωθήσεις με σχεδίες», Εφημερίδα των Συντακτών, 25/5/2020, https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiomata/244850_nea-stoiheia-gia-tis-epanaprothiseis-me-shedies (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³⁴ Βασίλης Ιγνατιάδης: «Κουμουτσάκος στο Έθνος: Το σχέδιο για τη θωράκιση των hotspots από τον κορωνοϊό: Χώροι απομόνωσης και καραντίνες στα ΚΥΤ των νησιών», Έθνος, 29/3/2020, https://www.ethnos.gr/politiki/96903_koymoytsakos-sto-ethnos-shedio-gia-ti-thorakisi-ton-hotspots-apo-ton-koronoio (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³⁵ «Η ενημέρωση των πολιτικών συντακτών και των ανταποκριτών ξένου τύπου από τον Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργό και Κυβερνητικό Εκπρόσωπο Στέλιο Πέτσα και τον Υπουργό Μετανάστευσης και Ασύλου Νότη Μητράκη», Κυβερνητικός Εκπρόσωπος, Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 12/10/2020. <https://government.gov.gr/enimerosi-ton-politikon-sintakton-ke-ton-antapokriton-xenou-tipou-apo-ton-ifipourgo-para-to-prothipourgo-ke-kivernitiko-ekprosopo-stelio-petsa-ke-ton-ipourgo-metanastefsis-ke-asilou-noti-mitaraki/>, (ανακτήθηκε 13/10/2020)

σφυγικές δομές συνέστηνε στις 17 Μαρτίου 2020 την αποσυμφόρηση των δομών, τη δημιουργία συνθηκών διαβίωσης που θα καθιστούν δυνατή την τήρηση αποστάσεων, την αποφυγή στιγματισμού και διακρίσεων, την απελευθέρωση όσων κρατούνται για λόγους παράτυπης εισόδου και τη διενέργεια ατομικών ιατρικών ελέγχων.

Η κυβέρνηση, αντί να ακολουθήσει αυτές και παρόμοιες συστάσεις διεθνών οργανισμών, χρησιμοποίησε την πανδημία για να εισαγάγει νέες διακρίσεις σε βάρος τους, για να προωθήσει την ατζέντα των κλειστών κέντρων και της γενικευμένης κράτησης και για να ενισχύσει με άλλο ένα επιχείρημα τη σκληρή πολιτική της στα σύνορα.

«Η συνεχιζόμενη απειλή στα σύνορά μας, σε συνδυασμό με την εξάπλωση του κορωνοϊού απαιτεί την αμείωτη προσπάθεια προστασίας των συνόρων μας» ισχυριζόταν ο κ. Μητράκης στο συμβούλιο υπουργών των χωρών Σένγκεν.³⁶ Στις 18 Μαρτίου, η κυβέρνηση εξήγγειλε περιορισμό της κυκλοφορίας στα ΚΥΤ των νησιών, δύο μέρες πριν επιβληθεί καραντίνα στον γενικό πληθυσμό, εφαρμόζοντας το σχέδιο Αγνοδίκη για τη διαχείριση κρίσεων στους προσφυγικούς πληθυσμούς. Τα μέτρα για τα ΚΥΤ περιλάμβαναν απαγόρευση κυκλοφορίας το βράδυ, απαγόρευση επισκέψεων σε όσους δεν εργάζονταν στις δομές την ημέρα, κατά τη διάρκεια της οποίας επιτρεπόταν η έξοδος ενός μόνο ατόμου από κάθε οικογένεια ανά μία ώρα. Πρόκειται για μερικό εγκλεισμό χιλιάδων ανθρώπων σε υπερσυνωστισμένες δομές, στριμωγμένων «σε μια σκηνή, μέσα στη λάσπη, χωρίς επαρκή πρόσβαση σε νερό και σαπούνι»,³⁷ δηλαδή σε συνθήκες που ευνοούν πλήρως τη μετάδοση του κορωνοϊού. Ο περιορισμός της κυκλοφορίας στα ΚΥΤ συνεχίστηκε με συνεχείς παρατάσεις για έξι μήνες, μέχρι τουλάχιστον τα μέσα Σεπτεμβρίου, πολύ μετά τη λήξη της καραντίνας για τον γενικό πληθυσμό στις 28 Απριλίου, χωρίς μάλιστα να έχει εντοπιστεί κρούσμα μέσα στις δομές.

Το σχέδιο Αγνοδίκη προέβλεπε πλήρη υγειονομικό αποκλεισμό μιας δομής, αφού πρώτα εντοπιστεί κρούσμα κορωνοϊού, με απαγόρευση εισόδου και εξόδου για δύο εβδομάδες, τη δημιουργία χώρων εξέτασης, θεραπείας και απομόνωσης και την ιχνηλάτηση των επαφών του κρούσματος. «Φαντάζομαι ότι όλοι το αντιλαμβάνονται ότι είναι πολύ πιο εύκολη η διαχείριση αυτού του προβλήματος σε κλειστές ελεγχόμενες δομές και όχι σε αυτές τις ανοιχτές, άναρχες δομές που υπήρχαν μέχρι χθες», σημείωσε ο κυβερνητικός εκπρόσωπος. Ωστόσο, ο υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου αναγκάστηκε να παραδεχτεί ότι «δεν μπορούμε να απομονώσουμε [...]

³⁶ «Ν. Μητράκης στο συμβούλιο Υπουργών χωρών Σένγκεν: “Η συνεχιζόμενη απειλή στα σύνορα μας, σε συνδυασμό με την εξάπλωση του κορωνοϊού απαιτεί την αμείωτη προσπάθεια προστασίας των συνόρων μας”», Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 24/3/2020, <https://www.mitarakis.gr/gov/migration/1965-dt-yma-symbouliao-yπουργων> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³⁷ «Κορωνοϊός-Λέσβος: Οι Πατροί Χωρίς Σύνορα στέλνουν επειγόν μήνυμα», news247.gr, 9/4/2020, <https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-lesvos-oi-giatroi-choris-synora-stelnoyn-epeigon-minyma.7619963.html> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

την κίνηση μέσα στη δομή η οποία είναι πολύ πιο ενεργή από ό,τι είναι στις κοινωνίες εκτός».³⁸

Κρούσματα εντοπίστηκαν στις δομές της Ριτσώνας και της Μαλακάσας και σε ξενοδοχείο στην περιοχή του Κρανιδίου, όπου υπήρξε σημαντική καθυστέρηση για την έναρξη της διαδικασίας ιχνηλάτησης και τη λήψη μέτρων απομόνωσης, με αποτέλεσμα να βρεθούν 148 κρούσματα ανάμεσα στους 490 φιλοξενούμενους. «Δεν έχει δημιουργηθεί κανένας μηχανισμός συνεχούς επιδημιολογικής επιτήρησης και επιθετικής ιχνηλάτησης των πιθανών κρουσμάτων. Αντίστοιχα και η διαχείριση της πρόσφατα βεβαιωμένης, και εργαστηριακά, διασποράς της επιδημίας σε μερικές δομές, όπως του Κρανιδίου, δεν έχει συνοχή. Δεν υπάρχει δυνατότητα ιατρικής παρακολούθησης και απομόνωσης των κρουσμάτων, ούτε πρόνοια προστασίας των ευάλωτων πληθυσμών με μετακίνησή τους σε προστατευόμενη στέγαση», σημειώνει μελέτη για τη διαχείριση της πανδημίας στις προσφυγικές δομές.³⁹

Η κυβέρνηση βέβαια ισχυριζόταν ότι ήταν επιτυχημένη η πολιτική της, καθώς «από τις συνολικά 93 δομές με τους 100.000 διαμένοντες σε όλη τη χώρα, υπάρχουν συνολικά 200 κρούσματα».⁴⁰ Ωστόσο, ο σχετικά μικρός αριθμός κρουσμάτων στις προσφυγικές δομές κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας την άνοιξη του 2020 οφείλεται μάλλον σε τύχη και στον χαμηλό δείκτη διασποράς του κορωνοϊού στην Ελλάδα.

Πολύ διαφορετική είναι η κατάσταση στο δεύτερο κύμα της πανδημίας τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο, με τα κρούσματα στις προσφυγικές δομές να φτάνουν συνολικά τα 700 μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου και τις δομές να τίθενται σε καθεστώς υγειονομικού αποκλεισμού η μία μετά την άλλη. Αλλά και πάλι ο κ. Μηταράκης έκανε λόγο για αποτελεσματική πολιτική, καθώς «από την αρχή της κρίσης μέχρι σήμερα έχουμε μόνο ένα άτομο νεκρό από κορωνοϊό από 95.000 αιτούντες άσυλο».⁴¹

Ο κυνισμός της δήλωσης γίνεται εμφανέστερος, αν ληφθούν υπόψη τα γεγονότα που οδήγησαν στην ολοσχερή

καταστροφή του ΚΥΤ της Μόριας από πυρκαγιά στις 10 Σεπτεμβρίου 2020. Η πυρκαγιά προήλθε από εξέγερση ομάδας προσφύγων όταν εντοπίστηκε το πρώτο κρούσμα κορωνοϊού στο ΚΥΤ και εν συνεχεία άλλα 35 κρούσματα με την ιχνηλάτηση, γεγονός που οδήγησε σε υγειονομικό αποκλεισμό της δομής, σε συνέχεια του εξαμήνου περιορισμού της κυκλοφορίας.

Το πρώτο κρούσμα ήταν αναγνωρισμένος πρόσφυγας που είχε αναγκαστεί να εγκαταλείψει το ΚΥΤ και το νησί, όπως προέβλεπε η πολιτική του υπουργείου για έξωση 11.000 αναγνωρισμένων προσφύγων από τις δομές στις αρχές του καλοκαιριού. Ωστόσο, ο πρόσφυγας αναγκάστηκε να ξαναγυρίσει στο ΚΥΤ, όπου μετέδωσε τον κορωνοϊό, καθώς δεν βρήκε εργασία και στέγη στην Αθήνα, όπως και χιλιάδες άλλοι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες που αρχικά διανυκτέρευαν στην πλατεία Βικτωρίας και στη συνέχεια κατέληγαν να μένουν σε αυτοσχέδιες σκηνές σε δομές όλης της Ελλάδας.⁴² Η υλοποίηση του σχεδίου έξωσης χωρίς πρόβλεψη και προετοιμασία για την επόμενη μέρα επικρίθηκε από οργανώσεις και φορείς, μεταξύ αυτών η Ύπατη Αρμοσσία, που εξέφρασε βαθιά ανησυχία. Αλλά για τον κ. Μηταράκη το πρόβλημα δεν εντοπιζόταν στη δυσκολία πρόσβασης των αναγνωρισμένων προσφύγων σε στέγη, εργασία και χρηματική ενίσχυση. Απαντώντας στην ερώτηση γιατί επέστρεψε στη Μόρια ο πρόσφυγας, απάντησε: «Καταρχήν γύρισε γιατί δεν υπήρχε έλεγχος και δεν υπήρχε έλεγχος γιατί δεν υπήρχαν κλειστές δομές. [...] Δέχομαι την ευθύνη μας να τελειώσουμε ταχύτερα τις κλειστές δομές».⁴³

³⁸ Συνέντευξη στον τηλεοπτικό σταθμό Antenna με τους δημοσιογράφους Νίκο Ρογκάκο και Παναγιώτη Στάθη, 3/4/2020, <https://www.youtube.com/watch?v=XΥrY6-je78U> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

³⁹ Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Νίκος Κουραχάνης, Ευθυμία Μακρίδου: «Η διαχείριση της επιδημικής κρίσης COVID-19 στους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Κριτική ανάλυση», Κέντρο Έρευνας & Εκπαίδευσης στη Δημόσια Υγεία, την Πολιτική Υγείας & την Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας (ΚΕΠΥ) 2020, <https://socialpolicy.gr/2020/05/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%87%CE%B5%CE%AF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7%CF%82-covid-19-%CF%83.html> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

⁴⁰ «Μηταράκης στον ΣΚΑΪ: Τι θα γίνει με αιτούντες άσυλο που "έσπασαν" την καραντίνα», skai.gr, 25/4/2020, <https://www.skai.gr/news/politics/mitarakis-ston-skai-ti-tha-ginei-me-aitountes-asylo-pou-espasan-tin-karantina> (ανακτήθηκε 13/9/2020).

⁴¹ «Συνέντευξη του Υπουργού Μετανάστευσης και Ασύλου κ. Νότη Μηταράκη στο Politico», Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 7/10/2020, <https://migration.gov.gr/syntentyxi-toy-ypourgoy-sto-politico/> (ανακτήθηκε 8/10/2020).

⁴² «Recognised but unprotected: The situation of refugees in Victoria Square», Refugees Support Aegean, 3/8/2020, <https://rsaegean.org/en/recognised-but-unprotected-the-situation-of-refugees-in-victoria-square> (ανακτήθηκε 3/9/2020).

⁴³ Διαρκής Επιτροπή Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης, Βουλή των Ελλήνων, Αδιόρθωτα Πρακτικά, Θ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος ΙΗ' – Σύνοδος Α', 21/9/2020.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ: ΚΙΝΔΥΝΕΥΕΙ Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ;

Ξένια Κουναλάκη

Είναι η πολιτική ορθότητα μια μορφή λογοκρισίας; Αποτελεί η υποτιθέμενη «αποστείρωση» του δημόσιου λόγου τη μεγάλη απειλή για την ελευθερία έκφρασης; Ποια είναι η ελληνική εμπειρία, ιδίως με βάση τη δημόσια συζήτηση για το προσφυγικό και μεταναστευτικό, που αναζωπυρώθηκε με ιδιαίτερη ένταση μετά τα γεγονότα στα ελληνοτουρκικά σύνορα στον Έβρο και την πανδημία του κορωνοϊού στα τέλη Φεβρουαρίου 2020; Σε αυτά τα ερωτήματα θα επιχειρήσω να απαντήσω καθώς πολλοί στη χώρα μας αισθάνονται ότι φιμώνονται από τους «δικαιωματιστές», όπως τους αποκαλούν, αλλά και από την εφαρμογή του αντιρατσιστικού νόμου του 2014, που αποτελεί τροποποίηση του ν. 927/1979 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου.

Τα ερωτήματα αποτελούν κομμάτι μιας ευρύτερης συζήτησης που διεξάγεται όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά σε όλο τον κόσμο. Οι δε υπερβολές της πολιτικής ορθότητας που ενίοτε οδηγεί στην κουλτούρα ακύρωσης, δηλαδή εξαφάνισης από τον χάρτη οιαδήποτε χρησιμοποιεί βέβηλη, πολιτικά μη ορθή, γλώσσα, ακόμα και με όχημα το χιούμορ, έχουν οδηγήσει σε μία απονομιμοποίησή της και στην εδραίωση μίας *alt-right*, ξενοφοβικής, σεξιστικής, ομοφοβικής ή τρανσοφοβικής ρητορικής. Σκοπός αυτού του νεοσυντηρητικού, αντιδραστικού λόγου υποτίθεται πως είναι να λέει τα πράγματα έξω από τα δόντια ή με το όνομά τους. Έχουμε δει πραγματικά ακρότητες στο εξωτερικό: από τον Ολλανδό συγγραφέα και διευθυντή του *New York Review of Books* Ίαν Μπουρούμα, και τον υπεύθυνο για τη στήλη των απόψεων στους *New York Times* Τζέιμς Μπένετ. Αμφότεροι οι έγκριτοι αυτοί συντάκτες αμερικανικών εντύπων υποχρεώθηκαν σε παραίτηση επειδή φιλοξένησαν αμφιλεγόμενα άρθρα. Σε μια υπερβολικά αυστηρή μαύρη λίστα της πολιτικής ορθότητας βρέθηκαν επίσης καθηγητές σε αμερικανικά πανεπιστήμια επειδή χρησιμοποίησαν, για παράδειγμα, έναν λάθος όρο που πλέον είναι παρωχημένος στον κώδικα επικοινωνίας των φοιτητών, όπως έμφυλες ανθρωπίνες ή επίθετα.

Ωστόσο η διαφορά με την επίκληση της (αυτο-) λογοκρισίας ή της κουλτούρας ακύρωσης, που διαχέεται πράγματι σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Βρετανία, είναι πως στην Ελλάδα ο ρατσιστικός, ξενοφοβικός, ισλαμοφοβικός, μισογυνικός και ομοφοβικός λόγος εκφέρεται από κυβερνητικά χείλη

και από έγκυρους αρθρογράφους σε μεγάλα ΜΜΕ και δεν είναι περιθωριακός, ούτε θεωρείται καταδικαστέος – τουλάχιστον προς το παρόν. Μπορεί κάθε τόσο να ξεσηκώνονται μαζικές αντιδράσεις κατά ενός μισογυνικού ή ρατσιστικού σχολίου, στην πραγματικότητα όμως η ρητορική μίσους είναι συχνά κυρίαρχη, και στο όνομα της ελευθερίας έκφρασης παραμένει ατιμώρητη και κοινωνικά αποδεκτή ή, έστω, ανεκτή.

«Με την επίσημη μορφή της λογοκρισίας να έχει καταργηθεί, η πολιτική ορθότητα είναι η εκσυγχρονισμένη μορφή της που ευαγγελίζεται πονηρά και οξύμωρα ακριβώς αυτό για το οποίο κατηγορείται: τον εκφραστικό περιορισμό. Έχουμε στ' αλήθεια την τύχη, τουλάχιστον στη χώρα μας, να μην υποβαλλόμαστε καθημερινά σε ένα αυστηρό λογοκριτικό καθεστώς, όπως σε άλλες ώρες του κόσμου», παραδέχεται η αρθρογράφος Μιρέλα Διαλετή στη *LIFO*, βάζοντας την εγχώρια αντιπαράθεση σε ένα διεθνές πλαίσιο.⁴⁴

«Αλλά δυστυχώς και εδώ συνέβη αυτό που συχνά συμβαίνει με τις προσπάθειες να γίνει ο κόσμος λίγο καλύτερος: κάποιοι συνάνθρωποι έφεραν την “πολιτική ορθότητα” στα μέτρα τους και τη μετέτρεψαν σε καθαρή, ανόθευτη, υστερία» διατείνεται ο δημοσιογράφος Μάνος Βουλαρίνος στην *Athens Voice*,⁴⁵ ένα *free press* που έχει δεχθεί επανειλημμένα κριτική για ατυχή άρθρα (κυρίως κατά μεταναστών) ενώ έχει δεχθεί βίαιη επίθεση από την αναρχική οργάνωση Ρουβίκωνας. Η περίπτωση της *Athens Voice* είναι ένα από τα πλέον ανησυχητικά παραδείγματα του πώς αυτόκλητοι τιμωροί απονέμουν κατά βούληση «ποινές» όταν παραβιάζεται η πολιτική ορθότητα. Αποτελεί –προς το παρόν– εξαίρεση, απολύτως καταδικαστέα, αλλά και ένα δυστοπικό τρέιλερ για το μέλλον των ΜΜΕ και των δημοσιογράφων στη χώρα μας.⁴⁶

⁴⁴ «Εννιά και ένα επιχειρήματα κατά της πολιτικής ορθότητας», 7/9/2020, <https://ampa.lifo.gr/αποξινόμητα/9-1-epicheirimata-katatis-politikis-orthotitas/>, (ανακτήθηκε 15/9/2020)

⁴⁵ «Η πολιτική ορθότητα ως παρωδία», 7/9/2020, https://www.athensvoice.gr/politics/676544_i-politiki-orthotita-os-parodia, (ανακτήθηκε 15/9/2020)

⁴⁶ «Ο Ρουβίκωνας ανέβασε βίντεο από την επίθεση στην Athens Voice», 4/7/2019, https://www.athensvoice.gr/greece/560256_oryvikonas-anevase-vinteo-apo-tin-epithesi-stin-athens-voice, (ανακτήθηκε 15/9/2020)

Η συζήτηση κατά πόσον η πολιτική ορθότητα ισοδυναμεί με μια νέα μορφή λογοκρισίας αποκτά επείγουσα σημασία στη χώρα μας, καθώς οι δύο κρίσεις, της πανδημίας και του προσφυγικού, έρχονται να ταυτιστούν, προσδίδοντας στους... αδαείς και απρόσεκτους μετανάστες τον ρόλο των δυνάμει φορέων του κορωνοϊού και της «υγειονομικής βόμβας» που απειλεί να προσβάλλει... αμόλυπτους Έλληνες, που τηρούν ευλαβικά τα περιοριστικά μέτρα. Ο δημοσιογράφος Ηλίας Κανέλλης στην εφημερίδα *Τα Νέα* ταυτίζει απροκάλυπτα τους ξένους με τον κορωνοϊό ήδη από τον τίτλο του κειμένου («Ο κορωνοϊός και οι ξένοι»): «Δεν το συζητάμε συχνά επειδή είναι θέμα ταμπού για τους ρέκτες της πολιτικής ορθότητας, αλλά αξίζει να μας απασχολήσει – και πρωτίστως χρειάζεται να απασχολήσει το κράτος: οι μετανάστες στην Ελλάδα είτε λόγω της πίεσης που υφίστανται είτε διότι δεν προσέχουν συνιστούν ακόμα μια εστία αναπαραγωγής και διάδοσης της πανδημίας του κορωνοϊού. Ακόμα κι όταν διαγνωστούν, αν είναι σε ηλικία που θεωρούν ότι οι επιπτώσεις από την ασθένεια δεν θα είναι σοβαρές γι' αυτούς, επιχειρούν να μη βρεθούν σε νοσοκομείο, επειδή δεν θέλουν εμπλοκή με το επίσημο κράτος».⁴⁷

Εξίσου φημωμένος από όσους προασπίζονται την πολιτική ορθότητα αισθάνεται και ο πρώην υπουργός της Νέας Δημοκρατίας Ανδρέας Ανδριανόπουλος: «Κινδυνεύει η ελευθερία της έκφρασης από τις υπερβολές της πολιτικής ορθότητας. Στο όνομα της αποφυγής των όποιων ενοχλητικών συνευρισμών για επιμέρους κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού αρχίζουν να επιβάλλονται περιορισμοί και απαγορεύσεις που στην ουσία θίγουν βάναυσα πολλές ατομικές ελευθερίες. Με πρωταρχική αυτήν του λόγου και της έκφρασης... Πώς είναι δυνατόν να γίνονται ανεκτές φωνές που καθυβρίζουν τη χώρα για τα μέτρα περιορισμού των μετακινήσεων έξω από κλειστές δομές μεταναστών λ.χ. και να καταδικάζονται απόψεις που καυτηριάζουν ακριβώς αυτές τις κινητοποιήσεις;» αναρωτιέται σε άρθρο του περί «Αυταρχισμού της πολιτικής ορθότητας».⁴⁸

Ένα ολόκληρο εξωκοινοβουλευτικό κόμμα, η Δημιουργία Ξανά, το οποίο ξεκίνησε ως κεντρώο και μεταρρυθμιστικό αλλά κατέληξε ξενοφοβικό, εμφανίζεται δικαιωμένο από τις τελευταίες εξελίξεις και καλεί σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας στην πλατεία Βικτωρίας, στην οποία σημειωτέον παρέστη και ο Ηλίας Κασιδιάρης, πρώην ηγετικό στέλεχος της ναζιστικής Χρυσής Αυγής, την περίοδο εκείνη επικεφαλής του κομματικού σχηματισμού «Έλληνες για την Πατρίδα», ενώ στη συνέχεια καταδικάστηκε πρωτόδικα σε φυλάκιση χωρίς αναστολή για συμμετοχή στη διεύθυνση της ναζιστικής εγκληματικής οργάνωσης: «Η Δημιουργία Ξανά, που, από το 2012 –κόντρα στην πολιτική ορθότητα– είχε επισημάνει τον κίνδυνο εξισλαμισμού της χώρας από την αθρόα και ανεξέλεγκτη μετανάστευση, θα είναι παρούσα, στηρίζοντας τον αγώνα των κατοίκων της περιοχής, που

δεν ζητούν τίποτε, πέρα από το αυτονόητο δικαίωμά τους, να ζήσουν στην Ελλάδα κι όχι στο Ισλαμαμπάντ!»⁴⁹

Στις αιτιάσεις των επικριτών της διαδήλωσης πως όσοι συμμετείχαν γίνονται ουσιαστικά ιδεολογικοί συνοδοιπόροι του Ηλία Κασιδιάρη, η απάντηση του δημοσιογράφου Τάκη Θεοδωρόπουλου είναι η εξής: «Αν καταργηθούν τα σύνορα, τότε το συναισθηματικό αμάλγαμα που επιχειρούν οι δικαιωματιστές της πολιτικής ορθότητας θα μεταφραστεί σε πραγματικότητα. Θα τους είναι εξαιρετικά δύσκολο, υποθέτω, να διεκδικήσουν το δικαίωμα στην ανεξίτηρησκία, στην ισότητα των δύο φύλων, ή στη διεμφυλική ταυτότητα»⁵⁰ γράφει στην *Καθημερινή*.

Η συγγραφέας Σώτη Τριανταφύλλου διατείνεται ότι το πρόβλημα της πολιτικής ορθότητας είναι αντικείμενο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης Αριστεράς - Δεξιάς: «Ανέκαθεν, η αριστερά αγωνιζόταν για την ελευθερία του δικού της λόγου, όχι για την ελευθερία του λόγου» σημειώνει σε άρθρο της στην *Athens Voice*.⁵¹ Αποδίδοντας στην Αριστερά εμμονή με την ταυτοτική πολιτική, επισημαίνει ότι «σύμφωνα με τις αριστερές ιδέες, ο μουσουλμάνος μετανάστης δικαιούται να προβάλλει την “ταυτότητά” του, ενώ ο Ευρωπαίος πολίτης δεν δικαιούται. Η αριστερά δεν αναγνώριζε την ανάγκη της αμοιβαιότητας, δεν την αναγνωρίζει ούτε τώρα».

Κατά τη γνώμη μου, το δίπολο Αριστερά - Δεξιά δεν έχει σχέση με την πολιτική ορθότητα και την αντίδραση σε αυτήν. Στον αντίποδα βλέπουμε κοινωνικά φιλελεύθερους πολιτικούς να είναι πολύ ευαίσθητοποιημένοι σε θέματα όπως το μεταναστευτικό, τα δικαιώματα των ΛΟ-ΑΤΚΙ, το φεμινιστικό κίνημα και η ρητορική μίσους κατά μειονοτήτων. Για παράδειγμα, η σκληρή στάση του υπουργού Ανάπτυξης της Νέας Δημοκρατίας Άδωνι Γεωργιάδη και η καθημερινή παρουσία του στα ΜΜΕ τις μέρες έξαρσης του προσφυγικού προκάλεσαν ακόμα και δυσάρεσκα στο εσωτερικό του κόμματός του, σύμφωνα με ρεπορτάζ της *Καθημερινής*: «Ο υπουργός Ανάπτυξης, στις συχνές τηλεοπτικές εμφανίσεις του, στις οποίες έχει επιστρέψει εσχάτως μετά ένα διάλειμμα κάποιων εβδομάδων, εκφράζει απόψεις που είναι στο όριο της κυβερνητικής γραμμής, χρησιμοποιώντας πολύ δεξιά ρητορική στο προσφυγικό, η οποία σαφώς και έχει ακροατήριο εντός των ψηφοφόρων της Ν.Δ., θέλει, ωστόσο,

⁴⁹ Φυλλάδιο-πρόσκληση για τη συγκέντρωση στην πλατεία Βικτωρίας, στις 15 Ιουλίου 2020, <https://www.dimioourgiaxana.gr/%CE%BD%CE%AD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82/3118-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%BE%CE%B1%CE%BD%CE%B1-%CF%83-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%AE%CE%BD-%CF%84%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AE%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%B8%CE%B1-%CF%80%CE%AC%CE%BC%CE%B5>, (ανακτήθηκε 13/9/2020)

⁵⁰ «Εγκώμιο των συνόρων», 8/3/2020, <https://www.kathimerini.gr/opinion/1068114/egkomio-ton-synoron/>, (ανακτήθηκε 13/9/2020)

⁵¹ «Η συνεπής Αριστερά, all is good», 3/10/2019, https://www.athensvoice.gr/politics/589725_i-synepis-aristera-all-good

⁴⁷ «Ο κορωνοϊός και οι ξένοι», 15/9/2020, <https://www.tanea.gr/print/2020/09/15/politics/o-koronoios-kai-oi-ksenoicr/>, (ανακτήθηκε 17/9/2020)

⁴⁸ «Ο αυταρχισμός της πολιτικής ορθότητας», 15/5/2020, <https://www.in.gr/2020/05/15/apopsi/o-aytarxismos-tis-politikis-orthotitas/> (ανακτήθηκε 15/9/2020)

τη σωστή δοσολογία, καθώς μπορεί να τροφοδοτήσει εκτράχυνση του προβλήματος».⁵²

Την ίδια στιγμή ο Μάνος Λογοθέτης, γενικός γραμματέας Μετανάστευσης και Ασύλου, είπε μετά τη φωτιά στη Μόρια ότι «Η Ελλάδα είναι υπό επίθεση. Αν υποχωρήσουμε, η Ελλάδα θα φανεί ότι έχει ηττηθεί. Γι' αυτό και οι μετανάστες, αφού έκαναν όσα έκαναν, θα μείνουν στον δρόμο, σε σκηνές κάτω από τις ελιές για όσο πάει».⁵³ Φίλα προσκείμενοι πολιτικοί στην κυβέρνηση, όπως ο πρώην επικεφαλής του κεντρώου, φιλελεύθερου κόμματος της Δράσης και πρώην υποψήφιος ευρωβουλευτής της Νέας Δημοκρατίας Αντύπας Καρίπογλου, ζήτησαν την παραίτησή του.

Συμπερασματικά, αφορισμοί όπως αυτοί της συγγραφέα Σώτης Τριανταφύλλου είναι σχηματικοί. Η πολιτική ορθότητα δεν είναι προνομιακό πεδίο της Αριστεράς, όπως υπαινίσσεται, ούτε η alt-right αμφισβήτησή της καθορίζει ολόκληρη τη συντηρητική παράταξη. Μια μεγάλη μερίδα κεντροδεξιών πιστεύει με πάθος στη σημασία και στη βαρύτητα των λέξεων, αποκηρύσσοντας, για παράδειγμα, μετά βδελυγμίας τον όρο «λαθρομετανάστες». Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι διεθνής η συζήτηση κατά πόσον είναι θεμιτό να χαρακτηρίζονται οι αιτούντες άσυλο «λαθραίοι», λέξη που θέτει σε αμφισβήτηση τη νομιμότητα της ύπαρξής τους.

Τον Μάρτιο του 2020, κατά τη διάρκεια της κρίσης στον Έβρο, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας επέμενε, αναφερόμενος στους μετανάστες, να μιλάει για «εισβολείς». «[Ο Τούρκος πρόεδρος Ερντογάν] αποπειράται να καταστήσει παράνομους εισβολείς δεκάδες χιλιάδες μετανάστες για δικά της συμφέροντα [της Τουρκίας], παραβιάζοντας με ωμό τρόπο τα σύνορά μας», είπε στο Βερολίνο, παρουσία της καγκελαρίου Άνγκελα Μέρκελ, η οποία στον αντίποδα σημείωσε ότι ακόμα και όσοι μετανάστες δεν δικαιούνται άσυλο θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη ευαισθησία γιατί «κανείς δεν εγκαταλείπει την πατρίδα του ελαφρά τη καρδία».⁵⁴ Άλλωστε μετά την πυρκαγιά στη Μόρια δεκάδες βουλευτές των Χριστιανοδημοκρατών της Μέρκελ αλλά και ο υπερσυντηρητικός πρωθυπουργός της Βαυαρίας, Μάρκουσ Ζέντερ, άσκησαν πιέσεις για να φιλοξενηθούν στη Γερμανία πρόσφυγες από το πυρπολημένο στρατόπεδο στη Λέσβο στο όνομα της χριστιανικής αλληλεγγύης.

Την ίδια περίοδο, συνεχίζοντας την κυβερνητική πολιτική ταύτισης της κρίσης του κορωνοϊού και της κρίσης στα σύνορα, ο Κυριάκος Μητσοτάκης επιχειρούσε να φέρει σε αντιπαράθεση τη δημόσια υγεία και τον ανθρωπισμό. «Η κατάσταση αποτελεί ζήτημα δημόσιας υγείας, ανθρωπισμού και εθνικής ασφάλειας», είπε μετά τη φωτιά στη Μό-

ρια, υπονοώντας ότι δεν μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία στο όνομα του ανθρωπισμού, όπως θα γινόταν για παράδειγμα αν μεταφέρονταν στην ενδοχώρα ή έστω σε άλλους χώρους της Λέσβου οι πρώην ένοικοι του πυρπολημένου κολαστηρίου.⁵⁵

Δέκα παρατηρήσεις, λοιπόν, που προκύπτουν από την περιγραφή του εγχώριου τοπίου στον δημόσιο λόγο την εποχή της διπλής κρίσης:

1. «Η γλώσσα δεν είναι κάτι ουδέτερο. Σχεδόν τίποτε από όσα λέμε δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερο. Η γλώσσα έχει ατζέντα, ακόμα κι όταν εμείς δεν έχουμε», όπως ορθά επισημαίνει ο δημοσιογράφος Θοδωρής Γεωργακόπουλος.⁵⁶
2. Η πολιτική ορθότητα δεν ισοδυναμεί με λογοκρισία. Είναι ένας κώδικας επικοινωνίας που σέβεται τα πιο αδύναμα κοινωνικά στρώματα, τις μειονότητες και τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Ούτε η αναιρέση της πολιτικής ορθότητας αποτελεί ελευθερία λόγου. Είναι βαναυσότητα κατά συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων.
3. Η πολιτική ορθότητα παραμένει περιθωριακή στον ελληνικό δημόσιο λόγο. Οι υπέρμαχοί της χλευάζονται και αποκηρύσσονται ως «ψυχούλες που συγκινούνται από τη σαπουνόπερα του μεταναστευτικού».⁵⁷
4. Όσοι στην Ελλάδα διαμαρτύρονται ότι φιμώνονται από την πολιτική ορθότητα το κάνουν από θέσεις εξουσίας. Είτε ως κυβερνητικά στελέχη, βουλευτές και τοπικοί παράγοντες είτε ως αρθρογράφοι σε ΜΜΕ με μεγάλη επιρροή.
5. Αντίθετα όσοι υφίστανται ρατσισμό, μισογυνισμό, ομοφοβία ή τρανσοφοβία συνήθως δεν κατέχουν δημόσιο βήμα, ανήκουν σε αδύναμες μειονότητες. Μόνη ελπίδα να βρουν προστασία και υπεράσπιση έχουν όσοι κατέχουν εξουσία, δημόσιο λόγο και νομική κατάρτιση.
6. Προς το παρόν η χώρα μας δεν θρηνεί κάποιο θύμα της κουλτούρας ακύρωσης. Ίσα ίσα, όσοι έχουν μιλήσει ή έχουν γράψει ρατσιστικά είτε αποσύρονται για λίγο μετά τις αντιδράσεις και επανέρχονται αναβαπτισμένοι (χαρακτηριστικό παράδειγμα, η περίπτωση της συμπαραουσιάστριας πρωινής εκπομπής Κατερίνας Γκαγκάκη που γελούσε με σεξιστικά αστεία που λέγονταν στον αέρα – η κ. Γκαγκάκη απομακρύνθηκε προσωρινά από τη θέση που κατείχε στον Δήμο Αθηναίων για να επανέλθει λίγο αργότερα σε άλλη θέση) είτε αποθεώνονται για την υποτιθέμενη γενναιότητά τους να πάνε κόντρα στην πολιτική ορθότητα. Είναι λοιπόν άτοπο να ανησυχούμε στην Ελλά-

⁵² Θεωρείο, 13/9/2020, <https://www.kathimerini.gr/opinion/561076627/theoreio-13-9-20/>, (ανακτήθηκε 15/9/2020)

⁵³ «Αν υποχωρήσουμε θα φανεί ότι έχουμε ηττηθεί», 11/9/2020, (ανακτήθηκε 17/9/2020) https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/259293_ypohorisoyme-tha-fanei-oti-ehoyme-ittithe

⁵⁴ «Bundeskanzlerin Angela Merkel (CDU) mahnte, „niemand verlässt seine Heimat leichtfertig.“» 9/3/2020. <https://www.spiegel.de/politik/ausland/griechenland-kyriakos-mitsotakis-begruesst-groko-beschluss-zu-fluechtlingskindern-a-5cb20b76-1188-4fe1-9025-a3cc67f7c03a>, (ανακτήθηκε 13/9/2020)

⁵⁵ <https://twitter.com/primeministergr/status/1303672689152978944> (ανακτήθηκε 17/9/2020)

⁵⁶ «Πολιτική ορθότητα και ελευθερία έκφρασης», 29/3/2019, <https://www.kathimerini.gr/opinion/1016799/politiki-orthotita-kai-eleytheria-ekfrasis/>, (ανακτήθηκε 13/9/2020)

⁵⁷ Τάκης Θεοδωρόπουλος: «Το μεταναστευτικό δεν είναι σαπουνόπερα», 13/9/2020. <https://www.kathimerini.gr/opinion/561076687/to-metanasteytiko-den-einai-sapounopera/>, (ανακτήθηκε 13/9/2020)

δα για ακρότητες της κουλτούρας ακύρωσης. Έχει όμως σημασία να παρακολουθούμε τη συζήτηση που διεξάγεται διεθνώς, για να τις αποφύγουμε, αν και όταν εμφανιστούν.

7. Η πολιτική ορθότητα δεν είναι υπόθεση της Αριστεράς, αλλά όσων σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα.
8. Συχνά η πολιτική ορθότητα είναι ένας εσωτερικευμένος αξιακός κώδικας στις μικρότερες ηλικίες, που εκφέρεται αυτόματα, χωρίς σκέψη. Στους μεγαλύτερους σε ηλικία προϋποθέτει επεξεργασία και αφομοίωση της νέας αυτής γλωσσικής παιδείας.
9. Σημαντικό ρόλο στην καταγραφή, ανάδειξη και απαξίωση κρουσμάτων ρατσιστικού λόγου ή γενικότερα ρητορικής μίσους είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Όλα τα τελευταία περιστατικά μαζικής κατακραυγής τέτοιων φαινομένων έχουν προέλθει από το Facebook και το Twitter με τη δημιουργία σχετικών hashtags. Το #cancelbigbrothergr ήταν το σύνθημα κατά του ομώνυμου ριάλιτι σόου του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ, όταν ένας παίκτης εμφανίστηκε να προωθεί την κουλτούρα του βιασμού.
10. Έχει ενδιαφέρον η νέα τάση κοινωνικής υπευθυνότητας εκ μέρους επιχειρήσεων που αφουγκράζονται τις ευαισθησίες ενός δυναμικού πιο νεανικού κοινού. Εκφράστηκε, π.χ., με τη διαφήμιση (έμμεση απάντηση στην τρανσφοβία και ομοφοβία) του πατέρα που αφήνει την κόρη του να τον βιάσει και να του βάλει τσιμπιδάκια στα μαλλιά⁵⁸ αλλά και τη μαζική απόσυρση διαφημίσεων από το «Big Brother» μετά το περιστατικό προώθησης της κουλτούρας του βιασμού.⁵⁹

⁵⁸ «Τα Lidl κοινοποίησαν τη διαφήμιση με τον μπαμπά και την κόρη πριγκίπισσα», 24/6/2020, <https://www.protagon.gr/epikairota/ta-lidl-koinopiisan-ti-diafimisi-tou-av-vasilopoulou-me-ton-baba-kai-tin-kori-prigkipissa-44342075685>, (ανακτήθηκε 11/9/2020)

⁵⁹ «Αποχωρούν άρον άρον οι χορηγοί από τον big brother του Σκάι», 7/9/2020, <https://www.protagon.gr/epikairota/apoxwroun-aron-aron-oi-xorigoi-apo-ton-big-brother-tou-skai-44342114937>, (ανακτήθηκε 13/9/2020)

Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ: ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΧΕΡΣΑΙΑ ΣΥΝΟΡΑ

Φωτεινή Κοκκινάκη

Δεκαετίες πριν από τον κορωνοϊό και την κρίση στα ελληνοτουρκικά σύνορα στον Έβρο τον Φεβρουάριο του 2020, ο ελληνικός Τύπος, με κάποιες φωτεινές εξαιρέσεις, απέφευγε να δει το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα στην πολυπλοκότητά του, επιδεικνυε αδιαφορία για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το διεθνές δίκαιο και κρατούσε στάση καχυποψίας, φόβου ή εχθρότητας απέναντι στους πρόσφυγες και τους μετανάστες, τους οποίους αντιμετώπιζε ως απειλή για την ασφάλεια, την κοινωνική συνοχή, την υγεία και την ευημερία της ελληνικής κοινωνίας. Αυτή η στάση ήταν χαρακτηριστική τη δεκαετία του '90, με την πρώτη μεγάλη είσοδο μεταναστών από τη γειτονική Αλβανία, και επανήλθε τα τελευταία δέκα χρόνια, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, και ιδίως τα τελευταία πέντε χρόνια, κατά τη διάρκεια της λεγόμενης προσφυγικής κρίσης. Η κρίση στον Έβρο και η πανδημία ανέδειξαν τη χειρότερη πλευρά αυτής της στάσης.

Η πανδημία έπληξε πριν από οτιδήποτε άλλο τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ελευθερία πρόσβασης –ορισμένων, κυρίως ευάλωτων ομάδων– σε αυτά. Από την υγεία και την εργασία έως το δικαίωμα στη μετακίνηση ολόκληρος ο πλανήτης βιώνει καταστάσεις πρωτόγνωρες και απροσδόκητες για τον 21ο αιώνα, μια ραγδαία υποχώρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις δημοκρατίες του δυτικού κόσμου. Η υποχώρηση αυτή δεν είναι στατική, ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι παγώνεται σε συγκεκριμένα δεδομένα. Αποτελεί «χιονοστιβάδα», η οποία παρασύρει στο πέρασμά της βασικές ελευθερίες και κεκτημένα.

Εστιάζοντας σε όσα συμβαίνουν κατά τους τελευταίους μήνες στην Ελλάδα, μπορούμε να τοποθετήσουμε την αρχή αυτής της διπλής κρίσης στον Φεβρουάριο του 2020. Το πρώτο κρούσμα του νέου κορωνοϊού στην Ελλάδα εντοπίστηκε στις 26 Φεβρουαρίου του 2020.⁶⁰ Επρόκειτο για κάτοικο Θεσσαλονίκης που είχε ταξιδέψει, στο πρόσφατο παρελθόν, στην Ιταλία. Η Ελλάδα, με πολλές προσφυγικές δομές που στερούνται ούτως ή άλλως στοιχειωδών συνθηκών υγιεινής για τους ανθρώ-

πους που είναι αναγκασμένοι να διαμένουν σε αυτές, είχε να διαχειριστεί και αυτό το πρόσθετο ζήτημα της προστασίας του προσφυγικού πληθυσμού.

Το διαχειρίστηκε όμως, αντιθέτως, περισσότερο ως ζήτημα υγειονομικής απειλής του προσφυγικού πληθυσμού. Μία μόλις ημέρα αργότερα από την καταγραφή του πρώτου κρούσματος τέθηκε από τον ίδιο τον πρωθυπουργό προς το υπουργικό συμβούλιο το ζήτημα της «υγειονομικής απειλής» από πρόσφυγες και μετανάστες. Όχι από εκείνους που βρίσκονταν ήδη στην Ελλάδα αλλά από εκείνους που στόχευαν να φτάσουν σε αυτή. «Το Μεταναστευτικό τώρα αποκτά μία νέα διάσταση, καθώς στις ροές προς την Ελλάδα περιλαμβάνονται άνθρωποι από το Ιράν –όπου είχαμε πολλά κρούσματα κορωνοϊού– και πολλοί διερχόμενοι από το Αφγανιστάν», δήλωσε συγκεκριμένα ο πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης.⁶¹ Πρόκειται για μία εκ των πλέον άμεσων συσχετίσεων της πανδημίας με τον μεταναστευτικό και προσφυγικό πληθυσμό.

Όμως αμέσως μετά τις παραπάνω ανακοινώσεις, τα ξημερώματα της 28ης Φεβρουαρίου 2020, ξεκινούσε η κρίση στα χερσαία σύνορα του Έβρου, όπως ονομάστηκε η εργαλειοποίηση προσφύγων και μεταναστών αρχικά από το τουρκικό κράτος, που ανακοίνωσε πως ανοίγει τα σύνορα διευκολύνοντας την πρόσβαση προσφύγων και μεταναστών προς την Ελλάδα και την Ευρώπη,⁶² και στη συνέχεια και από το ελληνικό. Εκείνη την ημέρα, πρακτικά, δόθηκε η αφορμή για την αυστηροποίηση της ασκούμενης πολιτικής προς τους πρόσφυγες και μετανάστες που ζουν ή εισέρχονται στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένης της απόφασης της κυβέρνησης να αναστείλει για έναν μήνα το δικαίωμα κατάθεσης αιτημάτων

⁶⁰ «COVID19: Το πρώτο θετικό κρούσμα στην Ελλάδα – 38χρονη από τη Θεσσαλονίκη», *naftemporiki.gr*, 26/2/2020. <https://m.naftemporiki.gr/story/1565985/covid-19-to-proto-thetiko-krousuma-stin-ellada-38xroni> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶¹ Θοδωρής Καραουλάνης: «Ανάσχεση στα σύνορα σε όσους πρόσφυγες - μετανάστες προέρχονται από το Ιράν και το Αφγανιστάν προανήγγειλε ο Πρωθυπουργός, λόγω κορωνοϊού», *euractiv.gr*, 26/2/2020, <https://www.euractiv.gr/section/koinoniki-eyropi/news/anaschesi-sta-synora-se-osoys-prosfyges-metanastes-proerchontai-apo-iran-afganistan-proaniggeile-o-prothypourgos-logo-koronoioy/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶² «Reuters: Η Τουρκία ανοίγει τα σύνορά της για να φύγουν οι πρόσφυγες», *CNN Greece*, 27/2/2020, <https://www.cnn.gr/kosmos/story/209262/reuters-h-toyrkia-anoigei-ta-synora-tis-gia-na-fygoyn-oi-prosfyges> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

ασύλου από τους νεοεισερχόμενους πρόσφυγες και μετανάστες.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΩΣ «ΕΙΣΒΟΛΕΙΣ»

Αμέσως ξεκίνησαν οι δημοσιεύσεις περί «εισβολής» και «ασύμμετρης απειλής», γεγονός ακόμα πιο ανησυχητικό όταν φιλοξενείται κατά αυτόν τον τρόπο σε εφημερίδες και διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης με μεγάλη αναγνωσιμότητα. Αναφέρομαι, για παράδειγμα, στην *Καθημερινή* και τον τίτλο «Σε Συναγερμό οι Αρχές για να Αποτρέψουν Εισβολή Μεταναστών – Ενισχύονται οι Δυνάμεις στον Έβρο»⁶³ και στο *Πρώτο Θέμα* και τον τίτλο «Μετανάστες στα Σύνορα: Σχεδόν 35.000 προσπάθησαν να περάσουν από το Σάββατο».⁶⁴ Αργότερα και η εφημερίδα *Τα Νέα* πέρασε στην ίδια ρητορική με δημοσίευμα που επανέφερε την έννοια του κινδύνου στα σύνορα, με τίτλο «Σινιάλο από την Άγκυρα για «εισβολή προσφύγων».⁶⁵

Υπήρξε επιπλέον αποσιώπηση ή και υποβάθμιση των διαφορετικών φωνών της διεθνούς κοινότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η παρέμβαση της επιτρόπου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης Ντούνια Μιγιάτοβιτς, που αναφέρθηκε σε «άνευ προηγούμενου ανθρωπιστική κρίση στα σύνορα της Ελλάδας»,⁶⁶ η οποία ελάχιστα αναπαρήχθη στον εγχώριο Τύπο. Η επίτροπος παράλληλα καλούσε όλα τα κράτη-μέλη που εμπλέκονται να εξασφαλίσουν την άμεση παροχή βοήθειας προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες που είχαν παγιδευτεί στα σύνορα.

Την ίδια ώρα, ελληνικές και διεθνείς οργανώσεις εξέφραζαν διαφωνία για την προσωρινή αναστολή της διαδικασίας ασύλου και ανησυχία για υπερβολική χρήση βίας εναντίον των προσφύγων και μεταναστών στα σύνορα. Ζητούσαν επιπλέον να ληφθούν μέτρα προστασίας από τον κορωνοϊό στους πληθυσμούς που ζούσαν στις προσφυγικές δομές και την απομάκρυνση των ευάλωτων ομάδων που παρέμεναν σε υπερσυνοστισμένα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης στα νησιά χωρίς τη δυνατότητα να τηρηθούν στοιχειώδη μέτρα κοινωνικής απόστασης και προσωπικής υγιεινής.⁶⁷ Οι παρεμβάσεις αυ-

τές, στις οποίες μετείχαν ακόμα φορείς με μακροχρόνια δράση και αξιοπιστία, όπως το ECRE (European Council for Refugees and Exiles – ένα πανευρωπαϊκό δίκτυο δεκάδων ανθρωπιστικών οργανώσεων και οργανώσεων δικαιωμάτων), ελάχιστο χώρο κέρδισαν στα ΜΜΕ.

Η έλλειψη ετοιμότητας και διαχειριστικής επάρκειας από την πλευρά της Πολιτείας ως προς την αντιμετώπιση των δύο κρίσεων έκαναν την κατάσταση ακόμα πιο έκρυθμη. Οι δύο αυτές κρίσεις, των οποίων η ένταση κλιμακώθηκε εκείνη την περίοδο, σε μεγάλο βαθμό σκιαγραφούν και την τρέχουσα ατζέντα της προσφυγικής και μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας. Η Ελλάδα, δεσμευόμενη και από τη θέση της στην ευρωπαϊκή επικράτεια ως πύλης εισόδου, καθώς τα ελληνικά σύνορα ταυτίζονται με τα ευρωπαϊκά, ήταν εξαιρετικά απίθανο να ανοίξει τα σύνορά της για να υποδεχθεί το κύμα προσφύγων και μεταναστών που προσπαθούσαν να περάσουν στον Έβρο. Τον ρόλο της χώρας ως χωροφύλακα της ευρωπαϊκής επικράτειας επιβεβαίωσαν και οι σχετικές δηλώσεις της ευρωπαϊκής ηγεσίας που βρέθηκε στον Έβρο αλλά και πριν από την επίσκεψη οι δηλώσεις της προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν, που ανέφερε ρητά ότι η κατάσταση που διαδραματιζόταν στον Έβρο «δεν μπορεί να είναι» αποδεκτή λύση.⁶⁸

Κομβικό σημείο είναι η φράση της προέδρου της Κομισιόν προς τον πρωθυπουργό: «Εμπιστευόμαστε την κυβέρνηση σας και για τον επιπλέον λόγο ότι αν και έχετε ένα πολύ σημαντικό έργο επιδοκιμάζουμε το ότι λειτουργείτε σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο».⁶⁹ Σύνομη με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο θεωρήθηκε, δηλαδή, και η προσωρινή αναστολή της κατάθεσης των αιτημάτων ασύλου και ως τέτοια αναπαρήχθη από τα ΜΜΕ.

ΤΑ ΜΜΕ ΣΤΟΝ ΕΒΡΟ

Την ώρα που πολλά από τα εγχώρια μέσα αναπαρήγαν χωρίς περαιτέρω διερεύνηση το κυβερνητικό αφήγημα της ασύμμετρης απειλής, τα περισσότερα διεθνή ΜΜΕ που κάλυπταν τα γεγονότα κράτησαν επιφυλακτική και κριτική στάση, δίνοντας χώρο για να ακουστεί η φωνή των ίδιων των προσφύγων και μεταναστών και οι μαρτυρίες τους για όσα αντιμετώπιζαν.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ρεπορτάζ του BBC που κατέγραψε στην κάμερα Αφγανούς πρόσφυγες να συλλαμβάνονται από άνδρες με καλυμμένα τα πρόσωπά τους, που οδηγούσαν λευκό βαν, αγνώστων λοι-

⁶³ «Σε συναγερμό οι αρχές για να αποτρέψουν την εισβολή μεταναστών – Ενισχύονται οι Δυνάμεις της ΕΛΑΣ στον Έβρο», *kathimerini.gr*, 29/2/2020, <https://www.kathimerini.gr/society/1066975/se-synagermo-oi-arches-gia-na-apotrepsoyn-eisvoli-metanaston-enischyontai-oi-dynameis-tis-elas-ston-evro/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶⁴ «Μετανάστες στα σύνορα: Σχεδόν 35.000 προσπάθησαν να εισέλθουν από το Σάββατο», *protothema.gr*, 5/3/2020, <https://www.protothema.gr/greece/article/981456/metanastes-sta-synora-she-don-35000-prospathisan-na-eisvaloun-apo-to-savvato/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶⁵ Μάνος Χαραλαμπίδης: «Σινιάλο από την Άγκυρα για εισβολή προσφύγων», *tanea.gr*, 15/5/2020, <https://www.tanea.gr/2020/05/15/greece/sinialo-apo-tin-agkyra-gia-eisvoli-prosfygon/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶⁶ «Ντ. Μιγιάτοβιτς: Άνευ Προηγούμενου Ανθρωπιστική Κρίση στα Σύνορα Ελλάδας – Τουρκίας», *makthes.gr*, 2/3/2020, <https://www.makthes.gr/nt-migiatovits-aney-proigoymenoy-anthropistiki-krisi-sta-synora-elladas-toyrkias-262864>, (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶⁷ «Protect Our Laws and Humanity!» - Open Letter by 256 Organizations, *humanrights360.org*, 6/3/2020, <https://www.humanrights360.org/quot-protect-our-laws-and-humanity-quot-open-letter-by-85-organizations/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶⁸ «Φον ντερ Λάιεν – Ευρωπαϊκή πρόκληση το πρόβλημα στην Ελλάδα – Την Τρίτη στον Έβρο η ηγεσία της Ε.Ε.», *euronews.gr*, 2/3/2020, <https://gr.euronews.com/2020/03/02/tin-triti-evro-mitsotakis-hgesia-ee> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁶⁹ «Φον ντερ Λάιεν – Τα σύνορα της Ελλάδας είναι και ευρωπαϊκά», *kathimerini.gr*, 3/3/2020, <https://www.kathimerini.gr/politics/1067379/fon-nter-laien-ta-synora-tis-elladas-einai-kai-eyropaika/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

πών στοιχείων.⁷⁰ Στην ερώτηση του δημοσιογράφου του BBC πού πρόκειται να τους πάνε, η απάντηση ήταν «στο αστυνομικό τμήμα». Από το ρεπορτάζ του BBC προκύπτει ότι όχι απλώς δεν τους πήγαν στο αστυνομικό τμήμα αλλά κινήθηκαν προς άγνωστη κατεύθυνση. Το συγκεκριμένο στιγμιότυπο δεν έπαιξε σχεδόν σε κανένα ελληνικό κανάλι ενώ ελάχιστα ήταν τα διαδικτυακά μέσα που το κατέγραψαν.⁷¹

Την επόμενη ημέρα, ο δημοσιογράφος του BBC ρώτησε τον ίδιο τον υπουργό Εθνικής Άμυνας της Ελλάδας Νίκο Παναγιωτόπουλο αν είναι συνήθης πρακτική στην Ελλάδα να συλλαμβάνονται και να μεταφέρονται σε άγνωστο μέρος πρόσφυγες και μετανάστες, για να λάβει την απάντηση ότι κατά τον ίδιο «συνήθης πρακτική για μια χώρα είναι να προστατεύει και να διαφυλάσσει τα σύνορά της».⁷² Οι υπόλοιπες δηλώσεις του υπουργού καλύφθηκαν από όλα τα ΜΜΕ –εκτός από αυτή τη σύντομη στιχομυθία, η οποία δεν αναπαρήχθη παρά σε ελάχιστα μέσα–, τα οποία υιοθέτησαν άκριτα τη δήλωση του υπουργού. Βέβαια, τόσο η επίτροπος Μιγιάτοβιτς όσο και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες υπογράμμιζαν σε δηλώσεις και ανακοινώσεις ότι το όριο στη φύλαξη των συνόρων είναι ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που αποτελούν προτεραιότητα, αλλά ούτε αυτή η θέση έτυχε ευρείας φιλοξενίας στον ελληνικό Τύπο.

Μεγαλη συζήτηση υπήρξε σχετικά με το εάν υπήρξαν ή όχι νεκροί στον Έβρο από πυροβολισμούς. Ο πρώτος εκ των θανάτων, του Σύρου Μοχάμεντ Αλ - Αράμπ, άρχισε να γίνεται γνωστός μέσω του Twitter της ανεξάρτητης δημοσιογράφου Τζενάν Μούσα.⁷³ Έκανε τον γύρο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης σε πολύ γρήγορο χρόνο, την ώρα που κυβερνητικές πηγές αρνούνταν την πληροφορία και την απέδιδαν σε τουρκική προπαγάνδα. Μάλιστα, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος Στέλιος Πέτσας αρνήθηκε ρητά την ύπαρξη νεκρού.⁷⁴ Επί του συγκεκριμένου θέματος, ο εγχώριος Τύπος δέχτηκε και αναπαρήγαγε άκριτα τη διάψευση των κυβερνητικών στελεχών, όπως και το επιχειρήμα ότι πρόκειται για ψευδείς ειδήσεις κατασκευασμένες από την τουρκική προπαγάνδα, της οποίας θύμα ή συνεργός είναι ο διεθνής Τύπος.⁷⁵

⁷⁰ Joan Fisher: «Migrants clash with the Greek Police at the Turkish Borders», *bbc.com*, 2/3/2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-51700885> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷¹ «Το News24/7 στον Έβρο», facebook page *news24/7*, 2/3/2020, <https://www.facebook.com/news247/posts/10156810254456481> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷² «Δηλώσεις ΥΕΘΑ Νίκου Παναγιωτόπουλου από τις Καστανιές – ημέρα 3», youtube channel *e-evros tv*, 1/2/2020, <https://www.youtube.com/watch?v=AeNpHZBmmWI> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷³ Jennan Moussa: Η γνωστοποίηση του πρώτου νεκρού στην περιοχή του Έβρου, Jennan Moussa twitter account, 2/3/2020, <https://twitter.com/jennanmoussa/status/1234403547330088961> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷⁴ <https://twitter.com/SteliosPetsas/status/1234584209685188608> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷⁵ «Νέα Διάψευση Πέτσα: Fake News τα περί ύπαρξης νεκρού και τραυματιών στον Έβρο», *lifo.gr*, 4/3/2020, <https://www.lifo.gr/nw/politics/272371/nea-diapseysi-petsa-fake-news-ta-peri-yparksis->

Ωστόσο, εμπεριστατωμένο οπτικό υλικό της ερευνητικής ομάδας «Forensic Architecture» διαψεύδει με τη σειρά του την παραπάνω διάψευση⁷⁶ και αφήνει έκθετη την ελληνική κυβέρνηση και μετέωρα τα ΜΜΕ που αναπαρήγαγαν αυτή την είδηση χωρίς περαιτέρω έρευνα. Εύλογα θα ανέμενε κανείς αφενός να αναδειχθεί ένα τέτοιο υλικό και αφετέρου να ζητηθεί από τις αρχές περαιτέρω διερεύνηση των στοιχείων για εντοπισμό των δραστών και απόδοση ευθυνών, όπως άλλωστε ζητούσαν οργανώσεις και ευρωβουλευτές με ερώτησή τους προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.⁷⁷ Παρ' όλα αυτά, το υλικό του βίντεο δεν φιλοξενήθηκε από την πλειονότητα των ελληνικών ΜΜΕ.

Ακριβώς το ίδιο μοτίβο ακολουθήθηκε και με τον δεύτερο θάνατο, του Πακιστανού Μοχάμεντ Γκουλζάρ,⁷⁸ στις 4 Μαρτίου 2020. Στην περίπτωση του Γκουλζάρ αποσιωπήθηκε μάλιστα η ανακοίνωση της προσφυγικής κατάληψης του ξενοδοχείου «City Plaza», η οποία ταυτοποίησε τον νεκρό με πρόσφυγα που είχε φιλοξενηθεί στον χώρο της. Από τα ΜΜΕ ελάχιστα αναπαρήγαγαν τη συγκεκριμένη μαρτυρία, παρά τη σημασία της για την ταυτοποίηση του νεκρού πρόσφυγα.⁷⁹

Αμφιλεγόμενη είναι και η είδηση που δημοσιεύτηκε σε ορισμένα ελληνικά ΜΜΕ σχετικά με περούκες που βρέθηκαν πεταμένες στον Έβρο, οι οποίες, σύμφωνα με την κυρίαρχη ερμηνεία, αποδείκνυαν ότι οι πρόσφυγες μεταμφιέζονταν σε γυναίκοπαιδα προκειμένου να ξεγελάσουν τις ελληνικές αρχές και να εκβιάσουν την είσοδό τους στην Ελλάδα ως «άμαχος πληθυσμός», σύμφωνα με την πολεμική ορολογία που ακολουθούσαν κυβέρνηση και ΜΜΕ. Μεταξύ των μέσων ενημέρωσης που αναπαρήγαγαν τη συγκεκριμένη είδηση ήταν η δημόσια τηλεόραση ΕΡΤ και η εφημερίδα *Καθημερινή*. Οι πιο συνηθισμένοι τίτλοι που συνόδευσαν τη δημοσίευση των φωτογραφιών ήταν: «Η Τουρκία προμηθεύει με περούκες μετανάστες στον Έβρο»⁸⁰ και «Οι Τούρκοι βάζουν βραχιολάκια και γυναικείες περούκες στους μετανάστες που πηγαίνουν στα σύνορα».⁸¹

[nekyroy-kai-traymation-ston-evro](https://www.youtube.com/watch?v=nekyroy-kai-traymation-ston-evro) (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷⁶ «The Killing of Muhammad al - Arab», *vimeo.com Forensic Architecture channel*, 4/3/2020, <https://vimeo.com/395567226> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷⁷ Χρήστος Καλλιμάνης: «Η κυβέρνηση καλείται να δώσει εξηγήσεις στην Ε.Ε. για τον θάνατο πρόσφυγα στον Έβρο», *efsyn.gr*, 30/6/2020, <https://www.efsyn.gr/node/250092> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷⁸ «Αποκαλυπτικό βίντεο για τον θάνατο του Μ. Γκουλζάρ στον Έβρο από Πυρά», *efsyn.gr*, 8/5/2020, https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiomata/242470_apokalyptiko-binteo-gia-ton-thanato-toy-m-gkoylzar-ston-ebro-apo-pyra (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁷⁹ «Καταγγελία και για δεύτερο νεκρό πρόσφυγα από πυρά στον Έβρο», *tvxs.gr*, 8/3/2020, <https://tvxs.gr/news/ellada/kataggeliakai-gia-deytero-nekro-prosfyga-apo-pyra-ston-ebro> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸⁰ «Η Τουρκία προμηθεύει τους μετανάστες με περούκες στον Έβρο», *kathimerini.gr*, 5/3/2020, <https://www.kathimerini.gr/politics/1067714/i-toyrkia-promitheyei-me-peroykes-metanastes-ston-evro/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸¹ «Οι Τούρκοι βάζουν βραχιολάκια και γυναικείες περούκες στους μετανάστες που πηγαίνουν στον Έβρο», *iefimerida*.

Η είδηση αυτή, που παραπέμπει σε ψευδή είδηση, καθώς δεν δόθηκαν λεπτομέρειες για τον συγκεκριμένο χρόνο και τον συγκεκριμένο τόπο που βρέθηκαν οι περούκες, ούτε για το ποιος την ανακάλυψε, παραβλέπει το γεγονός ότι και ένας μόνος άνδρας μπορεί να βρίσκεται σε ευάλωτη ή δυσμενή θέση ή να επιθυμεί να ζητήσει άσυλο. Επιπλέον, παρουσιάζει τους πρόσφυγες και τους μετανάστες σαν πιόνια της Τουρκίας που επιθυμούν να εξαπατήσουν τις ελληνικές αρχές.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΩΣ ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΓΕΙΑ

Με την επιβολή των μέτρων περιορισμού κυκλοφορίας στην Ελλάδα στις 23 Μαρτίου του 2020, το ζήτημα του Έβρου πέρασε σταδιακά σε δεύτερο πλάνο. Πολλές οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών εξέφραζαν ανησυχία για την επαρκή ασφάλεια και υγειονομική κάλυψη των ανθρώπων που δεν είχαν δικό τους σπίτι ή ήταν αναγκασμένοι να διαμένουν σε δομές φιλοξενίας, χωρίς πρόσβαση σε προσωπικό χώρο αλλά και σε πιο στοιχειώδη αγαθά, όπως νερό και σαπούνι.

Οι Πατροί Χωρίς Σύνορα,⁸² με παρουσία για περισσότερα από 10 χρόνια στη Λέσβο και σε άλλα σημεία της Ελλάδας και του κόσμου, έκρουσαν τον κώδωνα του κινδύνου, χωρίς να φιλοξηνηθεί η θέση τους από την πλειονότητα των ΜΜΕ. Όχι μόνο δεν πάρθηκαν μέτρα προστασίας των ανθρώπων που ζούσαν στις προσφυγικές δομές αλλά σταδιακά, με τον εντοπισμό κρούσματος κορωνοϊού σε πληθυσμό της δομής, εφαρμοζόταν ο “υγειονομικός αποκλεισμός” της, με απαγόρευση εισόδου και εξόδου του πληθυσμού.

Μάλιστα, στο λεγόμενο δεύτερο κύμα της πανδημίας, που θεωρείται ότι ξεκίνησε με την έξαρση των κρουσμάτων μετά τα μέσα Αυγούστου, παρατηρήθηκε και στοχοποίηση μεταναστών για την αύξηση των κρουσμάτων στην Αθήνα.⁸³ Όπως ανέφεραν δημοσιεύματα «[μετανάστες] διαμένουν πολλοί μαζί σε διαμερίσματα ή δωμάτια ξενοδοχείων σε συγκεκριμένες περιοχές της πρωτεύουσας»⁸⁴ και «ο τρόπος που διαβιούν δημιουργεί από μόνος του μικρές εστίες έξαρσης του ιού, ενώ στη συνέ-

χεια ως φορείς μπορούν να τον διασπείρουν στις γειτονιές που ζουν και συχνάζουν». Η εν λόγω ρητορική παραβλέπει τους λόγους για τους οποίους μετανάστες και πρόσφυγες επιλέγουν να μένουν σε τέτοιου τύπου καταλύματα, όπως είναι, για παράδειγμα, το χαμηλό εισόδημα και η μη πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Την ίδια ώρα, με την αναπαραγωγή αυτής της ρητορικής, καλλιεργείται και ένας «εξωτερικός εχθρός» που απειλεί την υγεία του ελληνικού πληθυσμού.

Την ώρα όμως που τα αστικά κέντρα, με επίκεντρο την Αθήνα, βιώνουν το δεύτερο κύμα της πανδημίας, τα κρούσματα κορωνοϊού που καταγράφονται σε δομές φιλοξενίας στην Ελλάδα έχουν αυτόνομη θέση στα μέσα ενημέρωσης και γίνονται ξεχωριστή είδηση,⁸⁵ χωρίς ωστόσο να επισημαίνεται η ευάλωτη κατάσταση προσφύγων και μεταναστών λόγω των υφιστάμενων συνθηκών που επικρατούν στις δομές αυτές.

Παράδειγμα των συνεπειών που μπορεί να πάρει αυτή η προσέγγιση αποτελούν τα Καμένα Βούρλα και τα όσα διαδραματίστηκαν εκεί. Κάτοικοι της περιοχής, σε σύμπνοια με τη δημοτική αρχή, αρνήθηκαν τη φιλοξενία 39 ασυνόδευτων παιδιών, εμποδίζοντας μάλιστα την πρόσβαση της τροφοδοσίας, επικαλούμενοι τον φόβο εξάπλωσης του κορωνοϊού. Τοπικά μέσα σχεδόν υιοθέτησαν άκριτα, αν δεν υποδαύλισαν, τις αντιδράσεις των κατοίκων,⁸⁶ παρόλο που υπήρχε σαφής ενημέρωση ότι όλα τα παιδιά είχαν υποβληθεί στο τεστ του κορωνοϊού και ήταν αρνητικά.⁸⁷

gr, 5/3/2020, <https://www.iefimerida.gr/ellada/ebros-oi-toyrkoi-bazoy-n-gynaikieis-peroykes-stoys-metanastes> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸² «Κορωνοϊός - Λέσβος: Οι Πατροί Χωρίς Σύνορα στέλνουν επείγον μήνυμα», *news247.gr*, 9/4/2020, https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-lesvos-oi-giatroi-choris-synora-stelnoyn-epigon-minyma.7619963.html?fbclid=IwAR0VPVUszxBIHJH9k23VCPdVvHqP15vAx6OPgIG4UcH74MDibcAx0LN8_oE (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸³ «Κορωνοϊός: Τα μισά κρούσματα σε «Σωτηρία» και «Ευαγγελισμό» είναι από μετανάστες στο κέντρο της Αθήνας», *iefimerida.gr*, 11/9/2020, <https://www.iefimerida.gr/ellada/anisyhia-exarsi-toy-koronoioy-metanastes-athina> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸⁴ «Αλλοδαποί από το κέντρο της Αθήνας τα μισά κρούσματα σε «Ευαγγελισμό» και «Σωτηρία», *protothema.gr*, 11/9/2020, https://www.protothema.gr/greece/article/1043546/allodapoi-apo-to-kedrotis-athinas-ta-misa-krousmata-se-euaggelismo-kai-sotiria/?fbclid=IwAR0VPVUszxBIHJH9k23VCPdVvHqP15vAx6OPgIG4UcH74MDibcAx0LN8_oE (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸⁵ «Κορωνοϊός – Ελλάδα: 24 επιπλέον κρούσματα σε δομές προσφύγων και μεταναστών», *skai.gr*, 18/9/2020, https://www.skai.gr/news/greece/koronoios-ellada-24-epipleon-krousmata-se-domes-prosfygon-kai-metanaston?fbclid=IwAR0VPVUszxBIHJH9k23VCPdVvHqP15vAx6OPgIG4UcH74MDibcAx0LN8_oE (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸⁶ «Καμένα Βούρλα: Αντιδράσεις των κατοίκων για τους πρόσφυγες – Έκτακτο δημοτικό συμβούλιο», *lamianow.gr*, 23/9/2020, <https://lamianow.gr/kamena-voyrla-antidraseis-ton-katikon-gia-toys-prosfyges-ektakto-dimotiko-symvolylio-eikones-vinteo/> (ανακτήθηκε 12/10/2020).

⁸⁷ Ανακοίνωση της ΜΚΟ ΜΕΤΑδραση με αφορμή τα δημοσιεύματα για την εγκατάσταση 100 προσφύγων και μεταναστών στα Καμένα Βούρλα, 23/9/2020, https://metadrasia.org/23-9-2020/?fbclid=IwAR2vDQzUCTXiAf_UXLM-ch3BJw1i6aGgrJQEpqz232xOfN4eum5H2BGJfo (ανακτήθηκε 12/10/2020).

«ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΓΚΟΝΤΟ»: ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΙΣΗΣ

Πάυλος Χαραμής

Η εκπαίδευση είναι αναφαίρετο δικαίωμα κάθε ανθρώπου και προστατεύεται από τις ισχύουσες διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου και ιδιαίτερα του παιδιού, καθώς αποτελεί προϋπόθεση για την ατομική πρόοδο και την κοινωνική ανάπτυξη και ευημερία. Ταυτόχρονα, αποτελεί και προαπαιτούμενο για την πραγμάτωση άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί είναι ζωτικής σημασίας και στην περίπτωση των μεταναστών και προσφύγων, καθώς η λειτουργία τους μπορεί να συνδεθεί με μια διπλή αποστολή: αφενός, να επιδράσουν θετικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας κάθε νέου πολίτη, αναδεικνύοντας τις ανθρωπιστικές αξίες ως θεμέλιο των ανθρώπινων σχέσεων και αποδομώντας στερεότυπα και προκαταλήψεις που καλλιεργούν τις διακρίσεις, το μίσος και τις συγκρούσεις και, αφετέρου, να παράσχουν τα αναγκαία μορφωτικά εφόδια για μια αποτελεσματική ένταξη στην παραγωγική διαδικασία και την εξασφάλιση πρόσβασης σε ποικίλα δημόσια και κοινωνικά αγαθά.

Σε συνθήκες κρίσης, η πρόσβαση στην εκπαίδευση καθίσταται πιο δύσκολη και ο ρόλος της αναδεικνύεται ακόμα πιο σημαντικός. Καθώς τα περιστατικά κακομεταχείρισης και εκμετάλλευσης των παιδιών αυξάνονται μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα ανέχειας, δυσπραγίας και ανασφάλειας, που συνοδεύει κατά κανόνα αυτές τις κρίσεις, μια καλά οργανωμένη εκπαιδευτική δομή μπορεί επιπλέον να προσφέρει ένα ασφαλές περιβάλλον, που σε τέτοιες συνθήκες μπορεί να αποδειχτεί σωτήριο ακόμα και για την ίδια τους τη ζωή.⁸⁸

Η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας αντιμετώπισε μια αλυσίδα κρίσεων με δραματικές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Η οικονομική κρίση που έγινε αισθητή από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας συνοδεύτηκε από την κρίση στο προσφυγικό, στα μέσα της τρέχουσας δεκαετίας, που εκδηλώθηκε με μια ραγδαία αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα, για να συμπληρωθεί με δύο ακόμα κρίσεις στο τέ-

λος της δεκαετίας: την υγειονομική κρίση που προκάλεσε η πανδημία COVID-19 και την περιφερειακή κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, που έλαβε σοβαρές διαστάσεις στο κλείσιμο της δεκαετίας του 2010. Οι κρίσεις αυτές, με διαφορετική ένταση και ποιοτικά χαρακτηριστικά, προέκυψαν σε περιορισμένο χρονικό διάστημα, δημιουργώντας ασφυκτικές πιέσεις και οι επιπτώσεις τους εξακολουθούν και σήμερα να αλληλοδιαπλέκονται και να τροφοδοτούν από κοινού παθογενείς καταστάσεις.

Στην παρούσα μελέτη, χωρίς να αγνοούμε τη σημασία των παλαιότερων κρίσεων, που υπήρξαν καθοριστικές για τη διαμόρφωση της σημερινής κατάστασης, επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στις δύο πιο πρόσφατες κρίσεις, που έχουν μελετηθεί λιγότερο: την υγειονομική κρίση που προκάλεσε η πανδημία COVID-19 και την κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οι δύο αυτές κρίσεις, που συνέπεσαν χρονικά στις αρχές του 2020, δοκίμασαν για μία ακόμα φορά τις αντοχές της ελληνικής κοινωνίας θέτοντας σε κίνηση ή επιταχύνοντας σημαντικές διεργασίες στο εσωτερικό της. Θα ήταν ενδιαφέρον, μεταξύ άλλων, να μελετηθεί αν οι κρίσεις αυτές συνέβαλαν στην ενίσχυση ξενοφοβικών αντιλήψεων και ρατσιστικών συμπεριφορών και επομένως κατά πόσον έχουν επηρεάσει και τους εκπαιδευτικούς θεσμούς δυσχεραίνοντας το έργο της ένταξης των παιδιών προσφύγων στο σχολείο και στην ευρύτερη κοινωνία και τη δημιουργία ενός κλίματος ανεκτικότητας, συνεργασίας και αλληλεγγύης. Ωστόσο, έρευνες που είχαν πραγματοποιηθεί λίγο νωρίτερα έδειχναν μια άλλη εικόνα. Τόσο η έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2019 στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας «More in Common»⁸⁹ όσο και εκείνη που εκπόνησε το 2018 το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας (ΕΠΙΨΥ)⁹⁰ έδειξαν ότι στην πλειονότητά τους οι Έλληνες διάκεινται θετικά προς τους μετανάστες και πρόσφυγες.

Το ξέσπασμα της ελληνοτουρκικής κρίσης σηματοδότησε την έναρξη μιας απροσδόκητης έντασης στα χερσαία σύ-

⁸⁸ EU-UNICEF: Education in Emergencies. Emergency Lessons Campaign, Schools' Pack, σελίδα. 8, https://www.unicef.org.uk/rights-respecting-schools/wp-content/uploads/sites/4/2016/09/06-09-2016-Emergency-Lessons-Schools-Pack_July-2016.pdf (ανακτήθηκε 21/4/2018).

⁸⁹ «Αντιλήψεις περί εθνικής ταυτότητας, μετανάστευσης και προσφύγων στην Ελλάδα», Μάιος 2019, <https://newpost.gr/photo/master/201905/r2qey1557669046180.pdf> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

⁹⁰ https://www.epipsi.gr/images/Documents/Deltio-Typou_18-12-19/HBSC2018_05_Immigrants.pdf

νορα των δύο χωρών. Η Ελλάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια πρωτοφανή κατάσταση, καθώς χιλιάδες μετανάστες και πρόσφυγες, με την ανοχή και την ενθάρρυνση της τουρκικής κυβέρνησης και την υποστήριξη τουρκικών μέσω μαζικής επικοινωνίας, συγκεντρώθηκαν στην ελληνοτουρκική μεθόριο, ενώ οργανωμένες ομάδες επιχειρήσαν να περάσουν τη συνοριογραμμή. Από πολλές πλευρές και με ισχυρά επιχειρήματα αυτή η ενέργεια χαρακτηρίστηκε ως «εργαλειοποίηση εξαθλιωμένων ανθρώπων» από την τουρκική κυβέρνηση προκειμένου να ασκηθεί διπλωματική πίεση στην Ελλάδα και στην Ε.Ε.

Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε αυτή την κίνηση απόπειρα παραβίασης των συνόρων και υπονόμησης της εθνικής κυριαρχίας, και αντέδρασε με απαγόρευση διέλευσης στην περιοχή του Έβρου και με σημαντική ενίσχυση των δυνάμεων φύλαξης των συνόρων. Η συνοριακή ένταση, με συνεχείς απόπειρες εισόδου από την πλευρά της Τουρκίας και αποτροπής τους από την ελληνική πλευρά, κράτησε όλο τον Μάρτιο του 2020 και αποδυναμώθηκε με την όξυνση της επιδημικής κρίσης. Οι συνέπειές της όμως υπήρξαν καταλυτικές. Η εικόνα της υποκίνησης των πληθυσμών αυτών από την πλευρά της Τουρκίας σε συνδυασμό με τις βιαιότητες στα ελληνοτουρκικά σύνορα ενίσχυσαν την εντύπωση στην ελληνική κοινή γνώμη ότι οι επιδιώξεις των προσφύγων ταυτίζονται με εκείνες της τουρκικής κυβέρνησης. Σε αυτές τις συνθήκες, η ενίσχυση των εθνικών και θρησκευτικών στερεοτύπων στον ελληνικό πληθυσμό ήταν αναμενόμενη και η παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφύγων εκείνη την περίοδο γινόταν πιο εύκολα αποδεκτή.

Πρέπει, όμως, να επισημάνουμε ότι η ανοχή σε ρατσιστικές ενέργειες και πράξεις βίας σε βάρος μεταναστών και προσφύγων είχε αρχίσει να ενισχύεται αρκετά πριν από την ελληνοτουρκική κρίση. Η Έκθεση του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας του 2019 υπογραμμίζει την αύξηση της κανονικοποίησης του καθημερινού ρατσισμού, που συνοδεύεται από την καλλιέργεια ενός κλίματος ατιμωρησίας σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας από τις αρμόδιες εισαγγελικές και δικαστικές αρχές. Ταυτόχρονα επισημαίνει ότι δημόσια πρόσωπα και πολιτικοί εκπέμπουν προς το κοινό μηνύματα με ρητορική μίσους και ξενοφοβικά στερεότυπα, που αξιοποιούνται για να δικαιολογηθούν ρατσιστικές συμπεριφορές.

Παράλληλα, η Ελλάδα, όπως και η παγκόσμια κοινότητα, δοκιμαζόταν από την κρίση της COVID-19. Το πρώτο κύμα ξέσπασε στην Ελλάδα στις αρχές Μαρτίου, με περιορισμένες συνέπειες σε σύγκριση με άλλες χώρες. Επηρέασε όμως σημαντικά την εκπαίδευση, καθώς όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα έκλεισαν στις αρχές Μαρτίου, στο πλαίσιο επιβολής συνολικών περιοριστικών μέτρων, και δεν λειτούργησαν παρά μόνο για λίγες μέρες πριν από τις θερινές διακοπές. Η αναστολή της λειτουργίας των σχολείων είχε σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στα σχολεία, καθώς η ύλη σταμάτησε να διδάσκεται για ένα τρίμηνο, ενώ για τη μεγάλη πλειονότητα των σχολείων τα online προγράμματα σύγχρονης ή ασύγχρονης εκπαίδευσης περιορίστηκαν κατά βάση σε επαναλήψεις. Η διαδικασία αυτή ανέδειξε σοβαρά προβλήματα και ελλείψεις στις υποδομές και στον εξο-

πλισμό σχολείων, εκπαιδευτικών και νοικοκυριών, στην καταλληλότητα των διαθέσιμων προγραμμάτων και των διδακτικών μεθόδων και στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Συνεπώς, είναι βάσιμες οι εκτιμήσεις, που συνεπικουρούνται και από τη διεθνή εμπειρία, ότι το κλείσιμο των σχολείων υποβάθμισε την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και ενίσχυσε τις εκπαιδευτικές ανισότητες.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου ενέσκηψε δεύτερο κύμα της πανδημίας, με χαρακτηριστικά που το καθιστούν ακόμα πιο απειλητικό. Η έναρξη των μαθημάτων αναβλήθηκε για μία εβδομάδα προκειμένου να εξασφαλιστεί χρόνος για την καλύτερη υγειονομική προετοιμασία των εκπαιδευτικών δομών, καθώς ελάχιστα είχαν γίνει στο διάστημα του καλοκαιριού, αλλά σε ό,τι αφορά την παιδαγωγική προπαρασκευή των σχολείων η κατάσταση διαγράφηκε ακόμα πιο προβληματική.

Η εκπαίδευση λειτούργησε για μία ακόμα φορά ως ευαίσθητος δέκτης των κοινωνικών κραδασμών του ευρύτερου περιβάλλοντος. Με την έναρξη των μαθημάτων επισημάνθηκαν περιστατικά παρεμπόδισης της πρόσβασης παιδιών προσφύγων στο σχολείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αντίδραση γονέων και μαθητών γυμνασίου του νομού Κιλκίς στη φοίτηση σε κοινά τμήματα 46 παιδιών προσφύγων, με την επίκληση υγειονομικών και εκπαιδευτικών λόγων.⁹¹ Σε άλλη περίπτωση, η τοπική δήμαρχος δηλώνει αδυναμία του δήμου να παράσχει «οποιαδήποτε συνδρομή σε επιπλέον μαθητές, που ξεπερνούν τον ήδη υπάρχοντα αριθμό μαθητών του δήμου», αναφερόμενη σε παιδιά από την προσφυγική δομή της Ριτσώνας.⁹² Ανάλογες επιφυλάξεις διατυπώθηκαν και από γονείς του Δήμου Βύρωνα μετά την εμφάνιση κρουσμάτων του κορωνοϊού σε δομή φιλοξενίας προσφυγόπουλων.⁹³ Το κλίμα επιδεινώνεται από δημοσιεύματα εφημερίδων με τίτλους όπως «*Εστίες κινδύνου οι δομές προσφύγων και ηλικιωμένων*»⁹⁴ και «*"Πρόσφυγες": Εθνικός κίνδυνος*».⁹⁵

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση με συγκεκριμένα μέτρα και ρυθμίσεις δυσχεραίνει την πρόσβαση των προσφύγων στην εκπαίδευση. Η απουσία επαρκών εγγράφων ή αναγκαίων εμβολιασμών γίνεται αφορμή για την παρεμπόδιση της εγγραφής παιδιών, κατά παράβαση των συμβάσεων για τα δικαιώματα του παιδιού και των κείμενων διατάξεων. Σε άλλες περιπτώσεις, η επιβολή κατ' εξαίρεση περιορισμών από τις αρμόδιες υπηρεσίες για τα παιδιά προσφύγων, οι οποίες δεν ισχύουν για τον υπόλοιπο πληθυσμό, λειτουργεί ως μέσο αποτροπής της εγγραφής και της φοίτησης. Σύμφωνα με πρόσφατη εγκύκλιο του υπουργείου Παιδείας,⁹⁶ με πρόσχημα τον περιορισμό της

⁹¹ *Δημοκρατία*, 16/9/2020.

⁹² *Αυγή*, 5/9/2020.

⁹³ *Ελεύθερος Τύπος*, 1/9/2020.

⁹⁴ *Ελεύθερος Τύπος*, 8/9/2020.

⁹⁵ *Ελεύθερη Ώρα της Κυριακής*, 20/9/2020.

⁹⁶ Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Π.Φ 7/ 118240 Δ1/09-09-2020, σελ. 18. https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2020/%CE%95%CE%B3%CE%BA%CF%8D%CE%BA%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%B3%CE%B9%CE%B1_%CF%84%CE%B

διάδοσης της πανδημίας, επιβλήθηκε ειδικά στα παιδιά προσφύγων η υποχρέωση –που μετέπειτα αναίρεθηκε– να διαθέτουν «εξέταση για COVID-19 η οποία πραγματοποιήθηκε 72 ώρες πριν από τη φοίτηση και είναι αρνητική», χωρίς ωστόσο να εξασφαλίζεται η δωρεάν παροχή της. Ένα τέτοιο μέτρο, πέρα από τις αρνητικές εκπαιδευτικές επιπτώσεις, συνιστά ρατσιστική διάκριση σε βάρος του προσφυγικού πληθυσμού.

Αξίζει να εξετάσουμε πώς βίωσαν τα ίδια τα παιδιά προσφύγων αυτή την εξαιρετικά προβληματική κατάσταση με τα σχολεία κλειστά και τις μετακινήσεις απαγορευμένες. Καθώς οι σχετικές έρευνες απουσιάζουν, θα αρκεστούμε στις μαρτυρίες ανθρώπων που βρέθηκαν δίπλα στους πρόσφυγες, όπως κατατέθηκαν σε μια δημόσια διαδικτυακή συζήτηση για την ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην εποχή της COVID-19.⁹⁷ Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν στη συζήτηση, στην πλειονότητά τους τα παιδιά αυτά δεν διέθεταν πρόσβαση στο Διαδίκτυο και κατά συνέπεια η διακοπή των μαθημάτων προκάλεσε σοβαρά εμπόδια στη μάθησή τους. Γενική είναι και η αίσθηση ότι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού η εκπαίδευσή τους έμεινε πίσω και ενισχύθηκαν οι ανισότητες στη μόρφωση και η πιθανότητα κοινωνικού αποκλεισμού. Πέρα από τις δυσκολίες πρόσβασης στο Διαδίκτυο, η τηλεεκπαίδευση που παρείχε το υπουργείο Παιδείας συχνά «έπεφτε», ενώ μόνο τα μισά από τα σχολεία μπορούσαν να έχουν πρόσβαση ταυτόχρονα. Ωστόσο, ήταν αναγκαία η αξιοποίηση αυτής της δυνατότητας, καθώς εξασφάλιζε μια ωφέλιμη ενασχόληση για τα εγκλειστα παιδιά και συνάμα μια απομάκρυνση, έστω και προσωρινή, από τα «δράματα» της καθημερινότητας, όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά.

Από τα παραπάνω προκύπτει η αδήριτη ανάγκη ενός συνολικού σχεδιασμού για την ελληνική εκπαίδευση, στο πλαίσιο της οποίας θα συνεκτιμώνται και θα συνυπολογίζονται οι ιδιαιτερότητες των παιδιών προσφυγικής καταγωγής. Ένα καλό σχολείο λειτουργεί καλά για όλα τα παιδιά και δίνει τη δυνατότητα σε καθένα από αυτά να αξιοποιήσει τα αναγκαία μορφωτικά εφόδια για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Οι κατευθύνσεις των διεθνών οργανισμών που λειτουργούν κάτω από την ευθύνη του ΟΗΕ παρέχουν ένα πλαίσιο αναφοράς που μπορεί να αποτελέσει

7_%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B9%CC%81%CE%B1_%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%89%CC%81%CE%BD_%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CC%81%CF%89%CE%BD_%CE%B3%CE%B9%CE%B1_%CF%84%CE%BF_%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%AD%CF%84%CE%BF%CF%82_2020-2021.pdf (ανακτήθηκε 16/10/2020).

97 Εκδήλωση που οργανώθηκε από τον Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ) στις 4/6/2020 με θέμα: «Η ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην εποχή του COVID-19: Ευκαιρίες και Προκλήσεις». Συμμετείχαν οι Δημήτρης Βεργίνης (ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ), Παναγιώτης Νίκας (ΜΚΟ ΖΕΥΞΙΣ), Λώρα Παππά (ΜΚΟ ΜΕΤΑδραση) και Λευτέρης Παπαγιαννάκης (ΜΚΟ SolidarityNow), <https://www.eliamep.gr/event/%ce%b4%ce%b7%ce%b9%ce%b8%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%ce%b4%ce%b9%ce%ba%cf%84%cf%85%ce%b1%ce%ba%ce%ae%cf%83%cf%85%ce%b6%ce%ae%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-h-%ce%ad%ce%bd%cf%84%ce%b1%ce%be%ce%b7/> (ανακτήθηκε 4/9/2020).

εφαλτήριο για έναν τέτοιο σχεδιασμό, υπό την προϋπόθεση πάντοτε ότι θα εδράζεται στερεά στα δεδομένα της γηγενούς εκπαιδευτικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη του ΟΗΕ,⁹⁸ η πανδημία COVID-19 επιδείνωσε τις προϋπάρχουσες εκπαιδευτικές ανισότητες σε βάρος των παιδιών, των νέων και των ενηλίκων που ανήκουν στις πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες, ανάμεσα στις οποίες περιλαμβάνονται αυτονόητα και οι βίβια εκτοπισμένοι πληθυσμοί. Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η πρόβλεψη της μελέτης ότι περί τα 23,8 εκατομμύρια παιδιά και νέοι, από την προσχολική έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενδέχεται να βρεθούν εκτός εκπαίδευσης κατά το επόμενο έτος εξαιτίας και μόνο των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας, ανάμεσα στους οποίους, όπως δείχνει και η εμπειρία από ανάλογες καταστάσεις του παρελθόντος, θα συμπεριληφθούν και πολλοί πρόσφυγες.

Χρειάζεται, συνεπώς να δοθεί προτεραιότητα σε έναν σχεδιασμό που θα ενεργοποιεί κάθε ανθρώπινο και υλικό πόρο για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα διαθέτει πολυετή εμπειρία στον τομέα της εκπαίδευσης παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής, που έχει αποκρυσταλλωθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε θεσμούς όπως τα Σχολεία Παλιννοστούτων ή οι Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ), οι Τάξεις Υποδοχής και πρόσφατα οι Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ). Παράλληλα, μεγάλο μέρος του εκπαιδευτικού προσωπικού έχει συμμετάσχει σε επιμορφωτικά προγράμματα με επίκεντρο τη διαπολιτισμική και αντιρατσιστική εκπαίδευση, τη διαφοροποιημένη παιδαγωγική, την αντισταθμιστική εκπαίδευση και την ενισχυτική διδασκαλία. Αυτή η πλούσια παιδαγωγική παρακαταθήκη δεν έχει αξιοποιηθεί ούτε επικαιροποιηθεί ως σήμερα όσο θα έπρεπε, ενώ το ξεκίνημα της νέας σχολικής χρονιάς βρίσκει τα σχολεία χωρίς επαρκή δεδομένα σχετικά με τις επιπτώσεις της πρόσφατης διακοπής της λειτουργίας τους και χωρίς σχεδιασμό για την κάλυψη των μαθησιακών κενών. Μια εμπειριστατωμένη μελέτη της UNESCO⁹⁹ υπογραμμίζει με έμφαση το δικαίωμα κάθε παιδιού να επιτύχει τους προβλεπόμενους μαθησιακούς στόχους σε κάθε τάξη και βαθμίδα εκπαίδευσης. Ωστόσο, ο εντοπισμός και η κάλυψη των μαθησιακών κενών δεν απασχόλησαν σοβαρά τις αρμόδιες υπηρεσίες του υπουργείου Παιδείας ενόψει του νέου σχολικού έτους.

Μια άλλη διάσταση που προβάλλει η προαναφερθείσα έκθεση του ΟΗΕ αφορά την εναλλακτική χρήση της τηλεεκπαίδευσης. Η χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας αναγνωρίζεται ως αναγκαία. Ταυτόχρονα, όμως, οι αρμόδιες υπηρεσίες πρέπει να λαμβάνουν κάθε αναγκαίο μέτρο ώστε να αξιοποιούνται από όλα τα παιδιά

98 Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond, United Nations, August 2020, https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf (ανακτήθηκε 15/9/2020).

99 UNESCO / Education Sector: COVID-19 Education Response. Preparing the reopening of schools, Resource Paper, 5/5/2020, σελίδα 5, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

και «κανένα να μη μένει πίσω». Πρόκειται για το σύνθημα ενός ευρέως μεταρρυθμιστικού εγχειρήματος στην εκπαίδευση των ΗΠΑ την περίοδο 2002-2015 (No Child Left Behind, NCLB). Στον τομέα αυτόν η εφαρμογή της τηλεεκπαίδευσης στην Ελλάδα την προηγούμενη σχολική χρονιά κατέστησε εναργή τον κίνδυνο να διευρυνθούν οι ανισότητες σε βάρος των παιδιών που δεν διαθέτουν τα απαιτούμενα μέσα. Έτσι, το γεγονός ότι πολλά παιδιά προσφύγων – και όχι μόνο αυτά– δεν διέθεταν την υποδομή και τον εξοπλισμό που χρειάζονταν για να συμμετάσχουν στην τηλεεκπαίδευση πρέπει να ηχήσει ως σήμα κινδύνου και να ληφθούν άμεσα μέτρα αναπλήρωσης. Χαρακτηριστικό εν προκειμένω είναι το παράδειγμα της Γερμανίας, όπου πρόσφατα υιοθετήθηκε πρόγραμμα 500 εκατ. ευρώ για την παροχή ψηφιακών συσκευών σε σχολεία και σε μαθητές και μαθήτριες που ανήκαν σε μειονεκτούσες ομάδες.¹⁰⁰

Η έκθεση του ΟΗΕ, όμως, δεν περιορίζεται στις επιπτώσεις της πανδημίας στον τομέα της εκπαίδευσης. Επισημαίνει ταυτόχρονα και άλλες συνέπειες, καθώς το κλείσιμο των σχολείων πολύ συχνά συνεπάγεται αποστέρηση και άλλων βασικών υπηρεσιών που έχουν σχέση με την υγεία, τη διατροφή και την ασφάλεια των παιδιών και των νέων. Τέτοιες υπηρεσίες σε συνθήκες γενικευμένης υγειονομικής και οικονομικής κρίσης είναι πολύτιμες ιδίως για τα παιδιά, που δοκιμάζονται περισσότερο. Θα μπορούσε, λοιπόν, η πανδημία να αποτελέσει την αφορμή για έναν συνολικό επανασχεδιασμό των υπηρεσιών που προσφέρει το σχολείο με αναβάθμιση των τομέων που συνδέονται με τη σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού και την ενίσχυσή του με αντίστοιχο επιστημονικό προσωπικό.

Ας ακουστεί στο τέλος ο λόγος εκείνων που εργάζονται για την εκπαίδευση των προσφύγων στην πρώτη γραμμή, δίνοντας έτσι έμμεσα και μια αναγκαία διευκρίνιση για την επιλογή του τίτλου αυτού του κειμένου. Η Συντονίστρια Εκπαίδευσης Προσφύγων Ριτσώνας Πέπη Παπαδημητρίου σε επιστολή της που δημοσιεύτηκε στον Τύπο με τον τίτλο «*Ριτσώνα: Περιμένοντας τον Γκοντό*»¹⁰¹ ανάμεσα σε άλλα σημειώνει:

«Δεν θα ξεχάσω ποτέ τις μέρες του φετινού Γενάρη, όταν ο πληθυσμός της δομής αυξήθηκε από 850 διαμένοντες σε 2.800. Από την επόμενη μέρα της μετεγκατάστασης αυτών των ανθρώπων από τα νησιά που βρίσκονταν στη Ριτσώνα, οι ουρές έξω από το κοντέινερ όπου στεγάζεται το γραφείο μας των συντονιστών Εκπαίδευσης Προσφύγων Ριτσώνας του υπουργείου Παιδείας ήταν τεράστιες.

Εκατοντάδες άνθρωποι, κρατώντας τα έγγραφά τους, στέκονταν στην ουρά, για ώρες κάποιες φορές, προκειμένου να δώσουν τα στοιχεία των παιδιών τους και να καταγραφούν ούτως ώστε να ξεκινήσουν να πηγαίνουν στο σχολείο.

Έτσι ήλπιζαν τουλάχιστον. Ή καλύτερα λαχταρούσαν. Με μια λαχτάρα που γινόταν ολοένα και μεγαλύτερη και που τη βλέπαμε να φωτίζει το βλέμμα το δικό τους και των παιδιών τους κάθε φορά που τους συναντούσαμε και η ερώτησή τους ήταν η ίδια: Σχολείο τότε;

Και πέρασαν οι μέρες και οι μήνες, τα σχολεία έκλεισαν και ξανάνοιξαν και τα παιδιά της Ριτσώνας έμειναν να περιμένουν το σχολείο όπως τον Γκοντό οι ήρωες στο έργο του Μπέκετ. Και, τραγική ειρωνεία, στο σκηνικό του έργου το ξεραμένο δέντρο λέγεται ότι συμβολίζει το δέντρο της γνώσης...»

¹⁰⁰ Kollender E. and Nimer M.: Long-term exclusionary effects of COVID-19 for refugee children in the German and Turkish education systems: a comparative perspective, Istanbul Policy Center, Istanbul 2020, p. 15, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200717-00071708.pdf> (ανακτήθηκε 31/8/2020).

¹⁰¹ *Εφημερίδα των Συντακτών*, 21/9/2020.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΣΣΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΜΦΥΛΗ ΒΙΑ

Μελομένη Μαραγκίδου

Η βία κατά των γυναικών αποτελεί ένα φαινόμενο που δεν γνωρίζει χρονικό ή γεωγραφικό περιορισμό. Αποτελεί παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανεξάρτητα από το πότε, πού, από ποιον και με ποιον τρόπο συμβαίνει. Είτε πρόκειται για ψυχολογική, λεκτική είτε για σωματική ή σεξουαλική βία, οι γυναίκες σε όλο τον πλανήτη είναι αντιμέτωπες με την έμφυλη βία, με συνέπειες στη σωματική και ψυχική τους υγεία.

Οι επιπτώσεις είναι τραγικές. Η βία κατά των γυναικών μπορεί να οδηγήσει σε τραυματισμούς, σοβαρά σωματικά, διανοητικά, σεξουαλικά προβλήματα, καθώς και προβλήματα αναπαραγωγικής υγείας, συμπεριλαμβανομένων των σεξουαλικά μεταδιδόμενων λοιμώξεων, του HIV και των ανεπιθύμητων κυήσεων. Σε ακραίες περιπτώσεις, μάλιστα, μπορεί να οδηγήσει και στον θάνατο. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας έχει χαρακτηρίσει την έμφυλη βία επιδημία, τονίζοντας ότι είναι ένα πρόβλημα δημόσιας υγείας που πλήττει περισσότερο από το ένα τρίτο των γυναικών παγκοσμίως.

Η βία κατά των γυναικών τείνει να αυξάνεται σε κάθε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, συμπεριλαμβανομένων των επιδημιών. Γυναίκες που είναι εκτοπισμένες, προσφύγισες και γυναίκες που ζουν σε περιοχές που πλήττονται από συγκρούσεις είναι ιδιαίτερα ευάλωτες. Συνεπώς, οι γυναίκες παγκοσμίως έγιναν ακόμα πιο εκτεθειμένες στην έμφυλη βία κατά την κρίση του κορωνοϊού. Πολύ περισσότερο οι προσφύγισες.

Μπορεί τα δεδομένα να είναι λιγοστά, όμως αναφορές από την Κίνα, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες χώρες δείχνουν αύξηση των περιπτώσεων ενδοοικογενειακής βίας μετά το ξέσπασμα του κορωνοϊού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Αντόνιο Γκουτιέρρες τον Απρίλιο του 2020 δήλωσε πως: «Δυστυχώς πολλές γυναίκες και νεαρά κορίτσια βρίσκονται ιδιαίτερα εκτεθειμένα στη βία ακριβώς εκεί όπου έπρεπε να προστατεύονται. Στα σπίτια τους [...] Τις τελευταίες εβδομάδες καθώς επιδεινώνονται οι οικονομικές και κοινωνικές πιέσεις και εγκαθίσταται ο φόβος, ο κόσμος γνωρίζει μια τρομερή έξαρση της ενδοοικογενειακής βίας».¹⁰²

Στην Ελλάδα σύμφωνα με ανακοίνωση της Γενικής Γραμματείας Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (ΓΓΟΠΙΦ)¹⁰³ υπήρξε σημαντική αύξηση των καταγγελιών για περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας τις μέρες της «καραντίνας» και του υποχρεωτικού εγκλεισμού στο σπίτι λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας, οι κλήσεις στην τηλεφωνική γραμμή SOS 15900 για περιστατικά βίας τον Απρίλιο του 2020 έφθασαν τις 1.070, ενώ οι αντίστοιχες κλήσεις τον Μάρτιο ήταν 325. Εξίσου ανησυχητική ήταν και η αύξηση των κλήσεων για περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας τον Απρίλιο, με 648 κλήσεις. Οι κλήσεις για περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας σχεδόν τετραπλασιάστηκαν τον μήνα της «καραντίνας» σε σύγκριση με τον προηγούμενο μήνα, τον Μάρτιο, που καταγράφηκαν 166 κλήσεις για παρόμοια περιστατικά. Από τα ίδια στοιχεία προκύπτει ότι επτά στα δέκα περιστατικά βίας καταγγέθηκαν από τα ίδια τα θύματα και τρία στα δέκα καταγγέθηκαν από τρίτα πρόσωπα, όπως γονείς, παιδιά, αδέρφια, γείτονες και φίλοι. Παρ' όλα αυτά δεν γνωρίζουμε αν και πόσες από αυτές τις περιπτώσεις αφορούν καταγγελίες μεταναστριών και προσφυγισσών.

Παράλληλα, σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία, τα περισσότερα θύματα βίας ήταν σύζυγοι - σύντροφοι (στο 61% των περιστατικών). Από τα ίδια στοιχεία προκύπτει ότι το 8% των περιστατικών βίας αφορούσε πρώην συζύγους - πρώην συντρόφους.

Η Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων εξηγεί την αύξηση λέγοντας πως «οι ειδικοί σημειώνουν ότι σε χρονικά διαστήματα όπου το ζευγάρι περνάει περισσότερο χρόνο μαζί, τα περιστατικά βίας αυξάνονται. Αυτό σχετίζεται με το γεγονός πως οι δύο σύζυγοι ή

src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwtterm%5E1246973397759819776%7Ctwgr%5Eshare_3&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.tanea.gr%2F2020%2F04%2F16%2Fworld%2Fgkouteres-prostateyste-tis-gynaikes-eksarsi-tis-endooikogeneiakis-vias-stin-karantina%2F

103 <http://www.isotita.gr/%ce%b4%ce%b5%ce%bb%cf%84%ce%af%ce%bf-%cf%84%cf%8d%cf%80%ce%bf%cf%85-%cf%83%ce%b7%ce%bc%ce%b1%ce%bd%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b1%cf%8d%ce%be%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%cf%89%ce%bd-%cf%80%ce%b5%cf%81/>

102 https://twitter.com/antonioguterres/status/1246973397759819776?ref_

σύντροφοι μοιράζονται επιπλέον χρόνο μαζί και η τριβή θα φέρει στην επιφάνεια πιο γρήγορα και πιο εύκολα συμπεριφορές που περικλείουν βία, οποιασδήποτε μορφής». Τονίζει παράλληλα βέβαια πως «ένας άντρας που δεν είναι βίαιος δεν θα γίνει ξαφνικά βίαιος εξαιτίας μιας δύσκολης κατάστασης που μπορεί να αντιμετωπίζει. Ίσως να γίνει πιο επιθετικός, με συχνότερα ξεσπάσματα επιθετικής συμπεριφοράς, ο άντρας που ήδη επέλεγε αυτόν τον τρόπο να σχετίζεται με τη σύζυγο ή σύντροφό του».

Η ΕΜΦΥΛΗ ΒΙΑ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΡΩΝΟΪΟ

Η έμφυλη βία στον προσφυγικό πληθυσμό ήταν ένα φαινόμενο που προϋπήρχε του κορωνοϊού και είχε καταγραφεί σε διάφορες μελέτες και αναφορές. Τον Ιανουάριο του 2018, η UNICEF ανέθεσε στο Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών ΔΙΟΤΙΜΑ –αναγνωρισμένος και εξειδικευμένος φορέας σε θέματα έμφυλης βίας– να διεξαγάγει έρευνα για τις υπηρεσίες αντιμετώπισης έμφυλης βίας στον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα σχετικά με την κάλυψη των αναγκών και τα εμπόδια στην πρόσβαση όσον αφορά αυτές τις υπηρεσίες, ώστε να εξετάσει τη λειτουργικότητα του συστήματος απόκρισης στην έμφυλη βία και να διατυπώσει προτάσεις πολιτικής που θα συμβάλουν στη βελτίωση της υφιστάμενης ικανότητας απόκρισης. Σε αυτή την έρευνα¹⁰⁴ αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι παρόλο που δεν συλλέγονται συστηματικά στοιχεία σχετικά με περιστατικά έμφυλης βίας από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή του ο οργανισμός δείχνουν ότι έλαβε το 2017 συνολικά 622 αναφορές περιστατικών έμφυλης βίας που αφορούσαν τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό στα νησιά του Αιγαίου. Συγκεκριμένα, τουλάχιστον 174 περιπτώσεις βίωσαν έμφυλη βία κατά την άφιξή τους στην Ελλάδα, διαπίστωση η οποία εγείρει σοβαρά ζητήματα προστασίας. Τα στοιχεία αυτά αντιπροσωπεύουν μόνο γυναίκες επιζώσες έμφυλης βίας και καλύπτουν ακατάλληλη συμπεριφορά, σεξουαλική παρενόχληση και απόπειρες σεξουαλικών επιθέσεων.

Από τον Ιανουάριο μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου 2018, οι Πατροί Χωρίς Σύνορα γνωστοποίησαν ότι περιέθαλψαν στην κλινική τους, που βρισκόταν έξω από τον καταυλισμό της Μόριας, συνολικά 23 ασθενείς που ανέφεραν ότι υπέστησαν σεξουαλική κακοποίηση, συμπεριλαμβανομένου και βιασμού, μέσα ή γύρω από τον καταυλισμό. Από τους ασθενείς αυτούς, 14 ήταν ενήλικες και 9 ανήλικοι, εκ των οποίων κάποιοι ηλικίας μόλις 5 ετών.¹⁰⁵

Σύμφωνα με στοιχεία του «Προγράμματος πρόληψης και απόκρισης της έμφυλης βίας στον αστικό ιστό» του Κέντρου ΔΙΟΤΙΜΑ, που υλοποιείται με την υποστήριξη και χρηματοδότηση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους

Πρόσφυγες στην Ελλάδα, και δημοσιεύτηκαν τον Ιανουάριο του 2020, το 77% των γυναικών που ανήκε στον προσφυγικό πληθυσμό ανέφερε ότι υπέστη σεξουαλική βία στο διάστημα που αναγκαζόταν να διαμένει στον δρόμο ή φιλοξενούνταν σε δομές.¹⁰⁶ Ειδικότερα, το 39% υπέστη βιασμό, το 33% σεξουαλική παρενόχληση, το 5% σεξουαλική επίθεση/απόπειρα βιασμού. Από το υπόλοιπο 23%, το 20% αφορά γυναίκες οι οποίες δέχθηκαν έντονες ψυχολογικές πιέσεις (3%) ή απειλήθηκαν ή/και εξαναγκάστηκαν σε σεξ (17%), προκειμένου να τους επιτραπεί να συνεχίσουν να διαμένουν στο κατάλυμα που φιλοξενούνταν ενώ το 3% αφορά περιστατικά άσκησης σωματικής βίας.

Έρευνα των Γιατρών του Κόσμου σε συνεργασία με το Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου και τη ΓΓΟΙΠΦ που είχε στόχο να αναδείξει τις εκπαιδευτικές ανάγκες των επαγγελματιών της πρώτης γραμμής που εργάζονται στις δομές φιλοξενίας προσφύγων και στο πρόγραμμα στήριξης έκτακτης ανάγκης για την ένταξη και τη στέγαση ΕΣΤΙΑ¹⁰⁷ έδειξε ότι τα περιστατικά έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας είναι γνωστή πραγματικότητα, καθώς μόνο μία δομή φιλοξενίας ανά την επικράτεια δεν ανέφερε κανένα περιστατικό έμφυλης βίας, με τους επαγγελματίες στο πεδίο να κάνουν λόγο για πληθώρα περιστατικών.¹⁰⁸

Σε παγκόσμιο επίπεδο, έκθεση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και του Κέντρου Μεικτής Μετανάστευσης (Mixed Migration Centre – MMC) αναφέρει πως οι γυναίκες και τα κορίτσια, αλλά και οι άνδρες και τα αγόρια, διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να πέσουν θύματα βιασμού και σεξουαλικής και έμφυλης βίας, ιδίως στους σταθμούς ελέγχου και σε συνοριακές περιοχές, καθώς και όταν διασχίζουν την έρημο.¹⁰⁹ Το 31% περίπου των ερωτηθέντων που συμμετείχαν στην έρευνα του MMC και υπήρξαν μάρτυρες ή επιβίωσαν οι ίδιοι από περιστατικά σεξουαλικής βίας το 2018 ή το 2019, καταγγέλλει ότι αυτό του συνέβη σε περισσότερες από μία περιοχές. Οι διακινητές ήταν οι βασικοί δράστες των περιστατικών σεξουαλικής βίας στη βόρεια και την ανατολική Αφρική, αντιστοιχώντας στο 60% και στο 90% των αναφορών στις αντίστοιχες διαδρομές. Παρ' όλα αυτά, στη δυτική Αφρική, οι κύριοι δράστες ήταν αξιωματικοί των σωμάτων ασφαλείας, του στρατού και της αστυνομίας, αντιστοιχώντας στο ένα τέταρτο των καταγγελλθέντων περιστατικών κακοποίησης.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΕΠΑΡΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ ΓΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΣΣΕΣ

Η έξαρση της έμφυλης βίας εναντίον προσφυγισσών και μεταναστριών στη διάρκεια της «καραντίνας» λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού επισημάνθηκε στη διαδικτυακή συζήτηση με θέμα την έμφυλη βία κατά γυναικών προσφύγων και μεταναστριών, την οποία διοργάνωσε το Κέντρο Κοινωνικής

¹⁰⁴ <https://diotima.org.gr/teliki-ekthesi-ereyna-gia-tin-antimetopisi-tis-emfylis-vias-ston-prosfygiko-kai-metanasteytiko-plithysmo/> (ανακτήθηκε 6/9/2020).

¹⁰⁵ <https://msf.gr/magazine/moria-dieykrinistiki-apantisi-ton-gia-tron-horis-synora> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

¹⁰⁶ <https://diotima.org.gr/dt-asteges-polles-prosfygisses-thymata-emfylis-vias/> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

¹⁰⁷ <http://estia.unhcr.org/el/> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

¹⁰⁸ <https://empowerref.gr/wp-content/uploads/2019/12/Training-needs-assessment.pdf> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

¹⁰⁹ <https://www.unhcr.org/5f1ab91a7> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

Δράσης και Καινοτομίας (ΚΜΟΠ) τον Ιούνιο του 2020.¹¹⁰ Στο πλαίσιο αυτό, επισημάνθηκε η ανάγκη ύπαρξης πολιτισμικών διαμεσολαβητών σε όλους τους οργανισμούς που ασχολούνται με μετανάστριες και προσφύγισες- θύματα έμφυλης βίας, προκειμένου να μπορούν να προσφέρουν στήριξη σε όλες τις γυναίκες ανεξαρτήτως εθνικότητας.

Το θέμα της διαμεσολάβησης, όμως, δεν είναι το μοναδικό πρόβλημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι στιγμής δεν έχουν παρουσιαστεί επαρκή στοιχεία για την έξαρση βίας στον προσφυγικό πληθυσμό που διαμένει στην Ελλάδα και για την κατάσταση που επικρατεί στις δομές. Δεν υπάρχουν αξιόπιστα θεσμικά στατιστικά αλλά ούτε και σχέδιο δράσης. Είναι ενδεικτικό ότι την Παρασκευή 22 Μαΐου 2020, το Κέντρο ΔΙΟΤΙΜΑ συμμετείχε στη συνεδρίαση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Ισότητας, Νεολαίας και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του ελληνικού Κοινοβουλίου, με θέμα: «Ενδοοικογενειακή βία στον καιρό του κορωνοϊού: Οι γυναίκες οργανώσεις καταθέτουν την εμπειρία τους». Η Άννα Βουγιούκα, κοινωνική επιστήμονας και ερευνήτρια, είχε αναφέρει πως «απαιτούνται ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία από το δίκτυο δομών της ΓΓΟΠΠΦ, προκειμένου να έχουμε όσο το δυνατόν πιο σαφή εικόνα για την υφιστάμενη κατάσταση, τις ανάγκες, τις προκλήσεις και τις αδυναμίες, ώστε να μπορέσουμε να σχεδιάσουμε πιο συγκεκριμένα βήματα και πολιτικές για το επόμενο διάστημα».¹¹¹

Παράλληλα, αξίζει να αναφερθεί ότι από την έξαρση της πανδημίας δεν υπήρξε κάποια επίσημη μεγάλη ενημερωτική καμπάνια για τις γυναίκες θύματα έμφυλης βίας που ζουν σε προσφυγικές δομές. Ήδη από τις αρχές του lockdown, τον Μάρτιο του 2020, η φεμινιστική συλλογικότητα «Καμία Ανοχή» με παρέμβασή της είχε επισημάνει ότι «δεν υπάρχει απολύτως καμία πρόνοια για προσφύγισες και μετανάστριες, που αποτελούν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού αυτής της χώρας», ζητώντας «να υπάρξει πρόβλεψη για ενημερωτικό υλικό και λειτουργία του 15900 σε πολλές γλώσσες, ώστε να είναι προσβάσιμο σε προσφύγισες και μετανάστριες».¹¹²

Το φαινόμενο αδυναμίας καταγραφής περιστατικών, βέβαια, δεν είναι μόνο ελληνικό. Σύμφωνα με έρευνα του International Rescue Committee, οι καταγγελίες για έμφυλη βία στους προσφυγικούς καταυλισμούς στο Cox's Bazar του Μπανγκλαντές μειώθηκαν κατά 50% κατά την περίοδο του lockdown. Οι ειδικοί θεωρούν ότι είναι απίθανο αυτό να αντικατοπτρίζει οποιαδήποτε μείωση της έμφυλης βίας. Αντίθετα, με το lockdown έχει γίνει πολύ πιο δύσκολο για τις επιζώσες να αναφέρουν κακοποίηση.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΡΙΑΣ

Μετά την έξαρση της πανδημίας όλα τα βλέμματα στράφηκαν στη Μόρια. Ανθρωπιστικές οργανώσεις και ΜΚΟ είχαν κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου για τις επιπλέον ασφυκτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στο καμπ λόγω της καραντίνας. Πόσο μάλλον για τις γυναίκες που ζουν μέσα ή γύρω από τον καταυλισμό.

Ήδη από τον Απρίλη του 2020 το Κέντρο ΔΙΟΤΙΜΑ, που δραστηριοποιείται στη Λέσβο, εξέφραξε την έντονη ανησυχία του για την κατάσταση που αντιμετωπίζουν οι επιζώσες/ντες έμφυλης βίας στη Μόρια, ιδίως εν μέσω πανδημίας, εξαιτίας του εγκλωβισμού τους στο ίδιο μέρος με τον κακοποιητή τους.

Οι δύο πτέρυγες που προορίζονταν για την προστατευμένη στέγαση μόνων γυναικών και μονογονεϊκών οικογενειών, εντός του Κέντρου Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ), έφτασαν να είναι ασφυκτικά γεμάτες (περίπου 400 γυναίκες και παιδιά), με αποτέλεσμα πολλές επιζώσες να παραμένουν πλήρως εκτεθειμένες σε πολλαπλούς κινδύνους και σε έμφυλη βία, ιδίως όσες βρίσκονται στον άτυπο καταυλισμό του ελαιώνα έξω από το ΚΥΤ.

Επιπλέον, η οργάνωση ανέφερε σε ανακοίνωσή της ότι στις καταγγελίες των περιστατικών στις αστυνομικές αρχές δεν επιτρεπόταν για «λόγους πρόληψης» να παρίσταται δικηγόρος. Επίσης, ο περιορισμός μετακίνησης από και προς τη Μόρια δυσχέραινε τη μετάβαση στο αστυνομικό τμήμα. Ενδεικτικά, η οργάνωση έκανε λόγο για την περίπτωση εξυπηρευόμενης, η διέλευση της οποίας παρεμποδίστηκε για ώρα από αστυνομικό μπλόκο, γιατί δεν θεωρήθηκε επαρκής λόγος μετακίνησης η μετάβασή της στο Αστυνομικό Τμήμα για καταγγελία περιστατικού ενδοοικογενειακής βίας. Τελικά, η διέλευση επιτράπη, κατ' εξαίρεση.

Η ΔΙΟΤΙΜΑ σημειώνει πως έχει καταγράψει ότι οι γυναίκες έχουν βιώσει ένα ή και περισσότερα περιστατικά έμφυλης βίας το τελευταίο εξάμηνο αφού έφτασαν στην Ελλάδα.¹¹³ Τα περιστατικά αφορούν κατά κύριο λόγο βιασμούς και ενδοοικογενειακή βία εντός του καμπ της Μόριας, καθώς υπήρξε σημαντική αύξηση αυτών των μορφών έμφυλης βίας το τελευταίο τρίμηνο που είχαν επιβληθεί περιοριστικά μέτρα στο ΚΥΤ.

Σε επικοινωνία με τον ψυχολόγο Πάνο Τσιτσανούδη, prevention officer της ΔΙΟΤΙΜΑ στη Μυτιλήνη, ο ίδιος ανέφερε πως από τον Ιούνιο μέχρι και σήμερα παρατηρήθηκε αύξηση των περιστατικών βιασμού μέσα στο καμπ. Παράλληλα παρατηρήθηκε και αύξηση στα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας. «Υπάρχουν και περιστατικά που αναφέρονται σε άλλους οργανισμούς και περιστατικά που δεν έχουν καταφέρει να φτάσουν σε κάποια οργάνωση. Η αύξηση στους βιασμούς, όμως, που παρατηρήθηκε σε εμάς και σε επίπεδο ανάλυσης μας λέει κάτι για την καραντίνα και τις συνθή-

¹¹⁰ <https://www.kmop.gr/el/afxisi-tis-emfylis-vias-enantion-prosfygon-ke-metanastrion-en-meso-covid-19/> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

¹¹¹ <https://diotima.org.gr/paremvasi-stin-eidiki-epitropi-isotias-sti-voyli/> (ανακτήθηκε 6/9/2020).

¹¹² <https://www.tovima.gr/2020/04/15/society/kamia-anoxi-to-menoume-spiti-gia-tis-kakopoiimenes-gynaikes-den-einai-asfales/> (ανακτήθηκε 6/9/2020).

¹¹³ <https://diotima.org.gr/dt-ektetheimenes-sti-via-ton-draston-oiepizoses-sti-lesvo/> (ανακτήθηκε 2/9/2020).

κες που επικρατούσαν στη Μόρια», σχολιάζει ο κ. Τσιτσανούδης.¹¹⁴

Ο ίδιος εξηγεί το φαινόμενο ως εξής: «Το καμπ ήδη μέσα του έφερε μία σειρά από ιεραρχίες και βίαιες σχέσεις. Στη ΔΙΟΤΙΜΑ μιλάμε για πατριαρχία, μιλάμε για σχέσεις εξουσίας. Νομίζω ότι όλη αυτή η μαγιά του καμπ, όταν βρέθηκε μέσα στην επιβαρυντική συνθήκη του περαιτέρω εγκλεισμού, λειτούργησε ως μία δύναμη εντατικοποίησης. Δηλαδή, αυτά που το καμπ έφερε ήδη μέσα του εντατικοποιήθηκαν αναπόφευκτα λόγω της каранτίνας».

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΜΟΡΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΥΡΚΑΓΙΑ

Μετά το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα εντός του ΚΥΤ και την ανακοίνωση του υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου ότι η δομή θα μπει σε πλήρη υγειονομικό αποκλεισμό στις αρχές Σεπτεμβρίου, δεκάδες οργανώσεις έκαναν ξεκάθαρο ότι η εν λόγω στρατηγική ούτε λύνει ούτε απαντάει σε βασικές ανησυχίες για την υγεία των φιλοξενουμένων. Αντίθετα, μάλλον υποβιβάζει ακόμα περισσότερο την ευάλωτη ψυχική και σωματική υγεία των αιτούντων άσυλο, ενώ τους αφήνει εκτεθειμένους σε υψηλό κίνδυνο απέναντι στον κορωνοϊό.

Λίγες ώρες μετά την ανακοίνωση αυτή, στις 9 Σεπτεμβρίου 2020, η Μόρια τυλίγεται στις φλόγες και 12.000 αιτούντες άσυλο μένουν στον δρόμο. Ανάμεσά τους και γυναίκες, μεταξύ των οποίων και επιζώσες έμφυλης βίας. Άλλες μένουν στον δρόμο και άλλες σταδιακά εγκαθίστανται στην περιοχή του Καρά Τεπέ, σε ένα προσωρινό καμπ, μένοντας ουσιαστικά εκτεθειμένες στη βία των δραστών.

«Μετά τη φωτιά είναι ένα νέο κεφάλαιο», λέει ο κ. Τσιτσανούδης και αναλύει: «Οι ελάχιστες δυνατότητες προστασίας των γυναικών στο καμπ της Μόριας αφορούσαν κυρίως τις τρεις πτέρυγες γυναικών, στις οποίες όταν γινόταν γνωστό ένα περιστατικό κινούνταν διαδικασίες ώστε αυτές οι γυναίκες να μεταφερθούν εκεί με μια υποτυπώδη φύλαξη από το υπόλοιπο καμπ ή από την πιθανή προσέγγιση από τους δράστες. Μετά τη φωτιά κάθε δυνατότητα προστασίας αναιρέθηκε και οι γυναίκες που βρίσκονταν μέσα στις πτέρυγες βρέθηκαν στον δρόμο, εκτεθειμένες σε κάθε πιθανή προσέγγιση από τον δράστη».¹¹⁵

Σε ανακοίνωσή της, η ΔΙΟΤΙΜΑ αναφέρει ότι μετά τη φωτιά η παραμονή σε μη ασφαλή μέρη αποτελεί σημαντικό κίνδυνο, με δεδομένο ότι οι δράστες μπορούν να εντοπίσουν και να προσεγγίσουν τις γυναίκες ανά πάσα στιγμή, σημειώνοντας ενδεικτικά ότι τις πρώτες μέρες μετά την πυρκαγιά, τρεις επιζώσες εξυπηρετούμενες ανέφεραν απειλητική προσέγγιση από τον κακοποιητή κατά τη διάρκεια της ημέρας.¹¹⁶

¹¹⁴ Τηλεφωνική συνέντευξη με τον Πάνο Τσιτσανούδη στις 18/9/2020.

¹¹⁵ ό.π.

¹¹⁶ <https://diotima.org.gr/dt-ektetheimenes-sti-via-ton-draston-oi-epizoses-sti-lesvo/> (ανακτήθηκε 7/9/2020).

Ο κ. Τσιτσανούδης περιγράφει την περίπτωση τριών γυναικών οι οποίες ανέφεραν ότι βρίσκονταν στον δρόμο μαζί με άλλες γυναίκες από τις πτέρυγες όταν ομάδα ανδρών τις προσέγγισε και τις απείλησε. «Οι γυναίκες αυτές κουβαλούσαν από το καμπ το στίγμα των γυναικών που βρίσκονταν σε αυτές τις πτέρυγες, άρα είχαν φύγει από τους κακοποιητές, άρα ήταν μόνες. Χαρακτηριστικά μία γυναίκα μάς είπε ότι τις προσέγγισαν και τους είπαν “εσείς είστε από τις πτέρυγες, δεν είστε καλές γυναίκες” και υπήρξε μία απειλητική κίνηση προς το μέρος τους».

Από πλευράς της, η Αδαμαντία Λαμπούκα, επόπτρια διαχείρισης περιστατικών έμφυλης βίας του Κέντρου ΔΙΟΤΙΜΑ, επισήμανε ότι μετά την πυρκαγιά οι αναφορές που είχαν ήταν για δύο περιστατικά βιασμών καθώς και κάποιες νέες επιθέσεις από συζύγους σε επιζώσες έμφυλης βίας: «Είχαμε κρατήσει ανοιχτό ένα κανάλι επικοινωνίας με αυτές τις γυναίκες που ήταν στις πτέρυγες. Μας προσέγγισαν εκ νέου, λοιπόν, για να αναφέρουν τα συμβάντα. Μόνο μία υπόθεση είχαμε η οποία μας βρήκε μέσω άλλης γυναίκας, πήρε την επαφή μας και μας ανέφερε ένα περιστατικό βιασμού. Βέβαια αυτές είναι οι περιπτώσεις που έφτασαν σε εμάς. Δεν ξέρουμε τι έκταση μπορεί να έχει η έμφυλη βία σε όλο τον πληθυσμό, γιατί μιλάμε για 12.000 άτομα».¹¹⁷

Οι επαγγελματίες του Κέντρου ΔΙΟΤΙΜΑ στη Μυτιλήνη από την πρώτη στιγμή που ξέσπασε η κρίση βρίσκονται σε διαδικασίες εντοπισμού και συνδρομής των επιζώσων. Δέκα ημέρες μετά το ξέσπασμα της πυρκαγιάς, περίπου 100 γυναίκες, μεταξύ των οποίων και επιζώσες έμφυλης βίας, είχαν μεταφερθεί με τη συνδρομή και του Κέντρου ΔΙΟΤΙΜΑ σε ασφαλή χώρο στο νησί. Ωστόσο, όπως σημειώνει η οργάνωση, «η συνεχής κατάσταση επισφάλειας που έχει διαμορφωθεί δεν επιτρέπει να υπάρξει μια επαρκής απόκριση και να σχεδιαστούν και να ληφθούν άμεσα μέτρα για την προστασία και την ασφάλειά τους».¹¹⁸

«Το νέο ΚΥΤ στο Καρά Τεπέ, όπως είναι στημένο, δεν μπορεί να εξασφαλίσει καμία δυνατότητα προστασίας για τις επιζώσες», σχολιάζει ο κ. Τσιτσανούδης και η κ. Λαμπούκα προσθέτει: «Στήθηκε εν μια νυκτί. Δεν υπάρχουν ασφαλείς χώροι. Είναι πρόχειρη κατασκευή. Γίνεται προσπάθεια να μεταφερθούν οι γυναίκες από εκεί μέσα και ήδη κάποιες έχουν μεταφερθεί σε καταλύματα, αλλά ακόμη το τοπίο αλλάζει διαρκώς. Περιμένουμε να δούμε πώς θα διαμορφωθούν οι συνθήκες έμφυλης βίας στο νέο καμπ, το οποίο είναι τριγύρω φυλασσόμενο από στρατό και αστυνομία, αλλά δεν ξέρω κατά πόσο θα αποτρέψει τέτοια περιστατικά. Αυτό που πάντως εγώ λέω είναι ότι είναι αξιοθαύμαστο το σθένος όλων αυτών των γυναικών με όσα έχουν περάσει», καταλήγει η κ. Λαμπούκα.

Μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, η εικόνα που φτάνει για τις προσφύγισες στη Λέσβο δείχνει ότι εί-

¹¹⁷ Τηλεφωνική συνέντευξη με την Αδαμαντία Λαμπούκα στις 19/9/2020.

¹¹⁸ ό.π.

ναι αντιμετώπιες όχι μόνο με τις κακές συνθήκες διαβίωσης και εγκλεισμού, όχι μόνο με την επιδημία, αλλά και με την ενδοοικογενειακή βία, τη λεκτική βία και τους βιασμούς. Δυστυχώς, για ακόμα μία φορά, επιβεβαιώνεται όχι μόνο η απουσία σχεδίου για το προσφυγικό εν γένει αλλά και πιο συγκεκριμένα η απουσία πολιτικών και πρωτοβουλιών πρόληψης και προστασίας για τις γυναίκες που είναι εκτεθειμένες στην έμφυλη βία.

Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ: ΤΑΥΤΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ

Αλέξανδρος Σακελλαρίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προσπάθεια να εξηγηθεί η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα, με έμφαση στην κρίση στα ελληνοτουρκικά σύνορα του Έβρου τους πρώτους μήνες του 2020, στηρίζεται σε δύο άξονες: αφενός στη διαχρονική ταύτιση της Εκκλησίας με το έθνος και αφετέρου στην καλλιέργεια και αναπαραγωγή ενός είδους θρησκευτικού λαϊκισμού ή ορθότερα εθνο-θρησκευτικού λαϊκισμού.

Η μελέτη της στάσης της Εκκλησίας στα ζητήματα αυτά είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, διότι εξακολουθεί να αποτελεί έναν σημαντικό θεσμό στην ελληνική κοινωνία και στην ελληνική πολιτική σφαίρα και πολύ συχνά διαδραματίζει καίριο ρόλο στα κοινωνικά και πολιτικά πράγματα με τις παρεμβάσεις της. Η εν λόγω στάση δεν περιλαμβάνει μόνο τον δημόσιο λόγο των επαγγελματιών της θρησκείας, ανώτερων και κατώτερων κληρικών, αλλά και ποικίλες πράξεις τους, έναν συνδυασμό δηλαδή λόγων και έργων.

Τα κύρια ερωτήματα είναι τα ακόλουθα: Ποια στάση τήρησε η Εκκλησία όταν ξέσπασε η κρίση στα σύνορα με την Τουρκία και ποιες επιπτώσεις παρατηρούνται μέχρι σήμερα; Ποια εξήγηση μπορεί να δοθεί προκειμένου να καταστεί κατανοητή; Διαπιστώνεται κάποια σύνδεση με τη σχεδόν ταυτόχρονη εμφάνιση της πανδημίας του κορωνοϊού και, αν ναι, πώς ακριβώς εκφράζεται; Ο όρος Εκκλησία, στη θεολογική και εκκλησιολογική προσέγγισή της, περιλαμβάνει τον κλήρο και το σύνολο των μελών, των πιστών της. Επίσης, εκκλησία είναι και ο ναός στον οποίο συγκεντρώνονται οι πιστοί για να τελέσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και τα μυστήρια. Μια τρίτη διάσταση είναι ο θεσμός συνολικά ως γραφειοκρατικό σύνολο οργανισμών, διοίκησης, φορέων κ.λπ. Στην προκειμένη περίπτωση ο όρος Εκκλησία χρησιμοποιείται στην εκδοχή του θεσμού και των επαγγελματιών του, δηλαδή του ιερατείου.

Σκοπός δεν είναι να αμφισβητηθεί η συνεισφορά της Εκκλησίας, αλλά να αναδειχθούν ορισμένες αντιφάσεις μεταξύ του κοινωνικού της έργου στο πεδίο της μετανάστευσης και των πρόσφατων παρεμβάσεών της που καταδεικνύουν ενδεχομένως μια μερική μεταβολή στη στάση της.

ΤΑΥΤΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟ-ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ

Η Εκκλησία αυτοπαρουσιάζεται ως η προστάτιδα και μητέρα του ελληνικού έθνους στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ταύτισή της με το έθνος θεωρείται δεδομένη και αναμφισβήτητη. Εξάλλου οι Ορθόδοξες Εκκλησίες, ιδίως της βαλκανικής χερσονήσου, είναι εθνικές Εκκλησίες, καθώς με αυτόν τον τρόπο αναδύθηκαν και θεμελιώθηκαν, συνήθως αποσχίστηκαν, από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (Ματάλας 2003). Εκτός αυτού, ο Χριστιανισμός, διαδραμάτισε ούτως ή άλλως σημαντικό ρόλο κατά την ανάδυση του έθνους-κράτους στην Ευρώπη (Turner 1988: 324) σε σημείο που να υποστηρίζεται ότι θα ήταν ορθότερο να κάνει λόγο κανείς για το τρίπτυχο έθνος-κράτος-εκκλησία αντί για το έθνος-κράτος (Βαχ 1987:2-3). Η Ορθόδοξη Εκκλησία, συνεπώς, έχει, μέσω πολλαπλών πολιτικών και μυθοποιητικών διεργασιών, ταυτιστεί με το ελληνικό έθνος σε σημείο που πολύ συχνά κάποιοι μη Ορθόδοξοι να μη θεωρείται αληθινός ή αυθεντικός Έλληνας, ακόμα και σήμερα. Όπως είχε υποστηρίξει ο αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος σε συνέντευξή του «η δικαιοσύνη, η Εκκλησία, όπως και άλλα είναι θεσμός του έθνους. [...] με το να στηρίζονται οι θεσμοί, στηρίζεται το έθνος και η κοινωνία ολόκληρη».¹¹⁹ Αυτή η ταύτιση της Εκκλησίας με το έθνος δεν πρέπει να παραγνωρίζεται όταν η συζήτηση έρχεται στο μεταναστευτικό.

Από την άλλη πλευρά, ο λαϊκισμός είναι ένας από τους πιο αμφιλεγόμενους και δύσκολα οριζόμενους όρους στις κοινωνικές επιστήμες (Ασλανίδης 2016: 9-29, Σταυρακάκης 2019). Η συζήτηση για τον θρησκευτικό λαϊκισμό στην Ελλάδα εντάθηκε με την εκλογή το 1998 στον αρχιεπισκοπικό θρόνο του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου και κυρίως κατά την περίοδο της έντασης μεταξύ κράτους και Εκκλησίας για το θέμα του θρησκευόμενου στις αστυνομικές ταυτότητες. Εκείνη την περίοδο, ο αρχιεπισκοπικός λόγος εντάσσεται στον χώρο του θρησκευτικού λαϊκισμού, διότι οργανώνεται σύμφωνα με ένα αμιγώς ανταγωνιστικό σχήμα, καθώς από τη μια μεριά διακρίνει ένα Εμείς, τον λαό που ενσαρκώνει η Εκκλησία με τη βοήθεια του θεού, από τους άλλους, Αυ-

¹¹⁹ Συνέντευξη στον Σταύρο Θεοδωράκη, 2005, <https://www.youtube.com/watch?v=LNbVV3MKs6Y> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

τούς, τους κακούς, την άθρη, εκσυγχρονιστική και αυταρχική κυβέρνηση εκείνης της εποχής, καθώς και τους διάφορους υποστηρικτές της, τους προοδευτικούς και τους διανοούμενους στην Ελλάδα και την Ευρώπη (Σταυρακάκης 2004, Πανταζόπουλος, 2005).

Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, η συχνή αναφορά στον Λαό, και το ανταγωνιστικό δίπολο «εμείς και κάποιος άλλος που μας εχθρεύονται», ήταν κατά περιπτώσεις έντονα και στην περίοδο της κρίσης στα σύνορα, αλλά και γενικότερα στη στάση μεγάλου μέρους της Εκκλησίας απέναντι στο μεταναστευτικό ήδη από το 2015. Στην προκειμένη περίπτωση θα ήταν ορθότερο να κάνει λόγο κανείς για έναν εθνο-θρησκευτικό λαϊκισμό, σύμφωνα με τον οποίον από τη μια μεριά τοποθετείται ένα Εμείς, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί Έλληνες, ο (ευλογημένος) λαός που είμαστε πάντα οι καλοί, και από την άλλη μεριά κάποιος Άλλος εμφανιζόμενος ως κακός, οι οποίοι είναι είτε κάποιες δυνάμεις, σκοτεινές ή φανερές, που συνωμοτούν εναντίον μας μέσω και του μεταναστευτικού, είτε είναι οι ίδιοι οι μετανάστες, που θα μας αλλοιώσουν πολιτισμικά, με συνέπεια να εξαφανιστεί ο Ελληνορθόδοξος πολιτισμός μας και η θρησκεία μας δια της ισλαμοποίησης. Την έκφραση αυτού του εθνο-θρησκευτικού λαϊκισμού θα εξετάσουμε στη συνέχεια συμφωνώντας με την προσέγγιση ότι ο λαϊκισμός δεν περιορίζεται μόνο στο επίπεδο του λόγου, αλλά περιλαμβάνει και επιτελεστικά χαρακτηριστικά, όπως χειρονομίες, συναισθήματα, συμβολισμούς, πράξεις κ.λπ. (Moffitt 2016, Brubaker 2017).

Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ: ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ

Οι πρώτες αντιδράσεις της Εκκλησίας στα γεγονότα στον Έβρο ήρθαν από τις μητροπόλεις της περιοχής. Ο μητροπολίτης Διδυμοτείχου δήλωσε στις 29 Φεβρουαρίου 2020: «Μπορούμε να μείνουμε σιωπηλοί και αδιάφοροι μπροστά στα γεγονότα που διαδραματίζονται στα σύνορά μας; Οι ένοπλες δυνάμεις και η ελληνική συνοριοφυλακή δίνουν τη μάχη τους τον τελευταίο καιρό. Ένας ακήρυχτος πόλεμος με όπλο παράνομους μετανάστες... Προσευχόμαστε για όλους εκείνους που δεν είναι λίγοι, που δίνουν τη μάχη υπερασπιζόμενοι την πατρίδα και την αξιοπρέπεια του λαού μας. Η τοπική κοινωνία σύσσωμη συμπαρίσταται σε όσους υπερασπίζονται τα σύνορά μας».¹²⁰

Μετά την επίσκεψη των τεσσάρων μητροπολιτών της περιοχής στα σύνορα στις 2 Μαρτίου 2020, ο μητροπολίτης Ξάνθης δήλωσε: «Ηρθαμε σήμερα εδώ να δώσουμε τις ευχές μας, αλλά και να εκφράσουμε τη συμπάραστασή μας στον στρατό, την αστυνομία, την πυροσβεστική, τους δημάρχους εδώ της περιοχής αλλά και στον λαό για τον αγώνα τον οποίον δίνουν αυτές τις μέρες για να διαφυλάξουν τα σύνορα της πατρίδας μας».¹²¹ Η υπεράσπιση της

πατρίδας και του έθνους τίθεται σε προτεραιότητα για την Εκκλησία πάνω από οτιδήποτε άλλο, καθιστώντας σαφή την εθνική διάσταση, ενώ είναι εμφανής η αρκετά συχνή αναφορά στον λαό.¹²²

Η εν λόγω διάκριση Εμείς και οι Άλλοι αποτυπώνεται επιπλέον μέσω μιας ωραιοποίησης ως προς τι έπραξαν οι Έλληνες (Εμείς) όταν ήταν μετανάστες, με σκοπό να καταστεί ακόμα εμφανέστερη η ειδοποιός διαφορά: «[...] Μικρασιατική καταστροφή, εισβολή στην Κύπρο, μετανάστευση της δεκαετίας του '50 [και του] '60, νεομετανάστες της παρελθούσας δεκαετίας. Όμως όπου πήγαμε δεν απαιτήσαμε, δεν απειλήσαμε και δεν επιβληθήκαμε. Σεβαστήκαμε τη δεύτερη πατρίδα μας, δουλέψαμε σκληρά και αναγνωρίστηκαμε επειδή το αξίζαμε και όχι επειδή κάποιος μας επέβαλε».¹²³ Κατά την κρίση του Έβρου παρατηρήθηκε και η εν μέρει μεταβολή της στάσης ορισμένων μητροπολιτών, όπως της Σύρου, συγκριτικά με το 2015, οι οποίοι συντάχθηκαν με το εθνικό αφήγημα: «Ο Σεβασμιώτατος κ. Δωρόθεος Β΄ χωρίς να αφίσταται της διδασκαλίας της Εκκλησίας περί του πλησίον, σήμερα συμπαρίσταται, μαζί με τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ. Ιερώνυμο Β΄, τους Ιεράρχες της Θράκης και των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και όλους τους Έλληνες στον κοινό αγώνα για την υπεράσπιση των χερσαίων και θαλασσίων συνόρων της Πατρίδας μας έναντι της έξωθεν κατευθυνόμενης επιβουλής και εισβολής».¹²⁴

Οι λέξεις-κλειδιά αυτού του δημόσιου λόγου που κατασκευάζει το αντιθετικό δίπολο είναι: έθνος, πατρίδα, σύνορα, λαός, επιβουλή, εισβολή, παράνομοι μετανάστες. Σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο Ιερώνυμο: «Στον Έβρο είδα μια Ελλάδα για την οποία πρέπει να είμαστε όλοι υπερήφανοι. Στο άκουσμα του Υπερμάχου, που έψαλλε αυθόρμητα και πηγαία ο λαός, ένιωσα για μια ακόμη φορά πόσο δυνατή είναι η ψυχή του Έλληνα. Είναι πραγματικά συγκινητικός και αξιοθαύμαστος ο σκληρός αγώνας που καθημερινά δίνουν ο Στρατός μας, η Αστυνομία μας, η Πυροσβεστική μας και όλα τα Σώματα Ασφαλείας της πατρίδας μας για την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας του τόπου και της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. [...] Οι Έλληνες είμαστε μαθημένοι στα δύσκολα και στους αγώνες για την υπεράσπιση της εθνικής μας κυριαρχίας. Ακόμη και αν πολλές φορές, στο διάβα της ιστορίας μας, δίνουμε έναν μοναχικό αγώνα, χωρίς συμμάχους, χωρίς συμπαραστάτες, μένοντας πάντα πιστοί σε όσα μας δίδαξαν οι πρόγονοί μας, όλοι μαζί, ενωμένοι, μια γροθιά για την πατρίδα μας, την πίστη μας και τις αρχές και τις αξίες του πολιτισμού μας».¹²⁵

¹²² Παρόμοιες δηλώσεις στήριξης διατυπώθηκαν ακόμα και από περιοχές πολύ μακριά από τα γεγονότα, όπως στην Κρήτη. Ζάχος Καρεκλάς: «Η Εκκλησία της Κρήτης για την κατάσταση στον Έβρο», *orthodoxia.info*, <https://cutt.ly/XfeOJZY> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

¹²³ «Κινδυνεύουμε ή κινδυνολογούμε;» *romfea.gr*, <https://cutt.ly/tfePtzy> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

¹²⁴ Χρήστος Καλλιμάνης: «Ο Μητροπολίτης Σύρου, ένα κείμενο του 2015 και η "ιερή κλωστούμπα" στο προσφυγικό», *efsyn.gr*, 5/3/2020, <https://cutt.ly/xfeADYI> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

¹²⁵ «Αρχιεπίσκοπος: Η ευρωπαϊκή αλληλεγγύη κινδυνεύει να γκρεμιστεί στα σύνορα του Έβρου», 5/3/2020, <https://cutt.ly/dfeGHE7> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

¹²⁰ Μαρία Μανάκα: «Διδυμοτείχου: Ένας ακήρυχτος πόλεμος με όπλο παράνομους μετανάστες», *romfea.gr*, <https://cutt.ly/Bfel2Hz> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

¹²¹ «Οι Μητροπολίτες στα σύνορα. Ανθιμος: Τελέσαμε την κηδεία του ευρωπαϊκού κεκτημένου», *xanthi2.gr*, 3/3/2020, <https://cutt.ly/GfeSLD1> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

Αυτού του είδους ο εθνο-θρησκευτικός λαϊκιστικός λόγος με σαφή αντιμεταναστευτική χροιά συνδυάστηκε ακόμα και με την πανδημία του κορωνοϊού. Για παράδειγμα, ένας Ορθόδοξος ιερέας δήλωσε στις 9 Μαρτίου 2020 σε τηλεοπτική εκπομπή με θέμα την πιθανότητα μετάδοσης του ιού μέσω της θείας κοινωνίας και του συγχρωτισμού στις εκκλησίες: «Με ενοχλεί και με πειράζει ιδιαίτερα το γεγονός ότι ανεξέλεγκτα έρχονται τόσοι άνθρωποι μέσα στην πατρίδα μας, οι οποίοι πραγματικά μπορούν να μεταφέρουν και γνωρίζουμε ότι έχουν μεταφέρει ασθένειες πράγματι ξεχασμένες». ¹²⁶ Όταν πια η πανδημία βρισκόταν σε έξαρση και οι εκκλησίες είχαν κλείσει για τους πιστούς, η Μητρόπολη Διδυμοτείχου ανέφερε σε ανακοίνωσή της στις 18 Μαρτίου 2020: «Για τους Εβρίτες ο εχθρός αυτές τις μέρες είναι διπλός: εσωτερικός μεν από την απειλή της εξάπλωσης του κορωνοϊού, εξωτερικός δε από την καθημερινή πίεση των λαθρομεταναστών, που επιχειρούν, σαν σε κλεφτοπόλεμο, με την σύμπραξη των γειτονικών δυνάμεων. [...] Οι δυνάμεις της συνοριοφυλακής, του στρατού και της πυροσβεστικής δίνουν μέρα και νύχτα την δική τους μάχη αντιμετωπίζοντας επιτυχώς την πίεση των λαθρομεταναστών». ¹²⁷ Αν και οι εν λόγω περιπτώσεις δεν συνιστούν την πλειονότητα, εντούτοις είναι χαρακτηριστικές, ενώ δεν περνάει απαρατήρητη η υιοθέτηση και αναπαραγωγή της λέξης «λαθρομετανάστης».

ΟΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ: ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑ

Εκτός από τον δημόσιο λόγο, ο λαϊκισμός εκφράζεται και επιτελεστικά μέσω πρακτικών. Πολλές από τις δηλώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω δεν έγιναν μόνο από τα γραφεία των μητροπόλεων, αλλά και στο πλαίσιο της επίσκεψης στα σύνορα των τεσσάρων μητροπολιτών της Θράκης όπως και του αρχιεπισκόπου, προκειμένου να ενημερωθούν και να εμψυχώσουν τις δυνάμεις που προστάτευαν τα σύνορα, αλλά και τον λαό. Πρόκειται για επισκέψεις ιδιαίτερου συμβολισμού που γίνονται συνδυαστικά με την εκφορά δημόσιου λόγου εκ μέρους των εκπροσώπων της Εκκλησίας και μάλιστα σε ανώτερο επίπεδο. Ο λόγος στην περίπτωση αυτή συνοδεύει τις πρακτικές της Εκκλησίας και ενισχύεται από αυτές. Δεν είναι όμως μόνο οι παραπάνω επισκέψεις που έλαβαν χώρα την περίοδο των γεγονότων. Από τις αρχές του έτους, όπως είχε γίνει βέβαια και παλαιότερα σε παρόμοιες περιπτώσεις, αρκετοί ιερείς, ιδίως σε επαρχιακές πόλεις και χωριά, είχαν παραστεί σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας εναντίον των μεταναστών και κατά της πιθανότητας εγκατάστασης δομών στην περιοχή τους, εκφράζοντας συχνά ευθέως αντιμεταναστευτικό και αντι-ισλαμικό λόγο. Η παρουσία ενός τοπικού ιερέα ή μητροπολίτη σε μια εκδήλωση τέτοιου περιεχομένου ενέχει ιδιαίτερο συμβολισμό, καθώς προσφέρει στήριξη, άλλοτε σιωπηρή και άλλοτε πιο δυναμική, στο αφήγημα περί πληθυσμιακής και πολιτισμικής αλλοίωσης και ισλαμοποίησης.

Είναι χαρακτηριστική η συνάντηση του αρχιεπισκόπου Αθηνών και άλλων μητροπολιτών με τον υπουργό Εθνικής Άμυνας το καλοκαίρι του 2020, μετά τα γεγονότα στον Έβρο. Έδωσαν στον υπουργό ως δωρεά της Εκκλησίας τέσσερις θερμικές διόπτρες σύγχρονης τεχνολογίας αξίας 40.000 ευρώ για να χρησιμοποιηθούν για τη θωράκιση των συνόρων στον Έβρο. ¹²⁸ Στην προκειμένη περίπτωση η Εκκλησία δεν αρκείται δηλαδή στην ηθική και συμβολική στήριξη, αλλά ενισχύει και υλικά το υπουργείο Άμυνας, καθώς πλέον θεωρείται ότι το μεταναστευτικό αποτελεί ζήτημα προστασίας του έθνους και της χώρας, και μάλιστα με πολεμικούς όρους.

Εκτός από την προστασία των συνόρων, η Εκκλησία έρχεται αρωγός και στην τοπική κοινωνία σε ζητήματα που αφορούν τη δημιουργία προσφυγικών δομών, όπως δείχνει η περίπτωση της εγκατάστασης δομής προσφύγων στα Μεγάρα, σε έκταση που ανήκει στην Εκκλησία. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας εμφανιζόταν να έχει συμφωνήσει στην παραχώρηση της έκτασης, ή έστω να μην έχει αντιρρήσεις. Μετά από σχετικά δημοσιεύματα και πληροφορίες στον Τύπο, η τοπική κοινωνία αντέδρασε, έχοντας τη συμπαράσταση της τοπικής μητρόπολης. Η Μητρόπολη Μεγάρων υποστήριξε ότι «πάντα συμπαραστέκεται στις αγωνίες και στα δίκαια αιτήματα του ποιμνίου της, γι' αυτό και τώρα τάσσεται αλληλέγγυα σε όλες τις προσπάθειες των Δημοτικών και Κοινοτικών Αρχών και των κατοίκων του Δήμου Μεγάρων και Νέας Περάμου, ώστε να μην εγκατασταθεί Δομή Φιλοξενίας Προσφύγων και Μεταναστών [...]». Ο εν λόγω χώρος είναι ιδιοκτησία των κεντρικών οικονομικών υπηρεσιών της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία έχει και την όλη διαχείριση του χώρου, ενώ η Ιερά Μητρόπολη ουδεμία ανάμιξη έχει με το όλο θέμα. ¹²⁹ Μετά τις αντιδράσεις, ο αρχιεπίσκοπος συναντήθηκε με τον δήμαρχο και με αντιπροσωπεία των κατοίκων, με συνέπεια να αναρτηθεί η όποια συμφωνία της Εκκλησίας με το υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. Ο δήμαρχος έκανε λόγο για κατανόηση εκ μέρους του αρχιεπισκόπου και υπογράμμισε τη συμβολή του μητροπολίτη της περιοχής: «Κερδίσαμε ακόμα μια μεγάλη μάχη, όμως δεν εφησυχάζουμε, θα επαγρυπνούμε διαρκώς. Όλοι μαζί, διοίκηση, αντιπολίτευση, Αντιπεριφερειάρχης και λαός ενωμένοι τα καταφέραμε. Βεβαίως και χάρη στην πολύτιμη βοήθεια του Μητροπολίτη Μεγάρων [...] και στην αμέριστη συμπάρασταση και κατανόηση, που βρήκαμε στον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος [...] ο οποίος έδειξε μεγάλη κατανόηση στο πρόβλημά μας και εισηγήθηκε στην Ιερά Σύνοδο, η οποία το ενέκρινε ομόφωνα, να μη νοικιάσει τις εγκαταστάσεις [...] στο Υπουργείο και επομένως να μη μπορεί αυτό, να εγκαταστήσει δομή μεταναστών-προσφύγων». ¹³⁰ Και στην περίπτωση αυτή η Εκκλησία ακολούθησε το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα υιοθετώντας μια λαϊκιστική στάση υπέρ του αι-

¹²⁸ Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου, ecclesia.gr, 2/6/2020, <https://cutt.ly/XfeDM00> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

¹²⁹ Δελτίο τύπου Ιεράς Μητρόπολης Μεγάρων και Σαλαμίνας, 28/5/2020.

¹³⁰ «Ιερά Σύνοδος: Δε θα νοικιάσει τον χώρο τής 75 ΜΕ στο Υπουργείο Μετανάστευσης», megaratv.gr, 2/6/2020, <https://cutt.ly/sfe3G3w> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

¹²⁶ EPT1, 9/3/2020, <https://cutt.ly/ZfeJnIV> (ανακτήθηκε 5/9/2020).

¹²⁷ «Παραμένουμε σε ετοιμότητα...», imdos.gr, 18/3/2020, <https://cutt.ly/PfeHwtD> (ανακτήθηκε 10/9/2020).

τήματος των κατοίκων της περιοχής και υποχωρώντας από την αρχική της θέση.

Είναι, τέλος, χαρακτηριστική η ανακοίνωση του αρχιεπισκόπου μετά την καταστροφή του Κέντρου Υποδοχής και Ταυτοποίησης στη Μόρια στις 10 Σεπτεμβρίου 2020. Η ανακοίνωση ευθυγραμμίζεται πλήρως με το εθνικό αφήγημα, θέτοντας εμφανώς τα ζητήματα ανθρωπισμού σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τα εθνικά συμφέροντα: «[Η Εκκλησία] δικαιούται και υποχρεούται, όχι μόνο να εκφράσει τη βαθύτατη λύπη Της για τα γεγονότα στη Μόρια, αλλά και την έντονη ανησυχία Της για όλα όσα αυτή η τραγική κατάσταση υποκρύπτει για την ίδια την εθνική μας ακεραιότητα και για την ειρηνική ζωή στην Πατρίδα μας. Ένα δόλιο σχέδιο ανεπίτρεπτης, ανήθικης και απάνθρωπης εργαλειοποίησης και εκμετάλλευσης απελπισμένων προσφύγων και μεταναστών εξελίσσεται, εδώ και αρκετούς μήνες, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εθνική μας ασφάλεια και για τη ζωή των Ελληνίδων και των Ελλήνων, ιδιαίτερα στις ακριτικές περιοχές της χώρας μας και σε αρκετές πολύπαθες γειτονιές των αστικών κέντρων, και μάλιστα την ίδια στιγμή που η γειτονική μας χώρα αυξάνει, κατά παράβαση κάθε έννοιας διεθνούς νομιμότητας, την ένταση στο Αιγαίο με προμελετημένες κινήσεις επιθετικότητας και προσβάλλει βάνουσα το θρησκευτικό συναίσθημα ολόκληρης της Χριστιανοσύνης και δη των Ορθοδόξων. [...] Η Εκκλησία μας στέκεται, όπως πάντα, στο πλευρό της αρμόδιας και υπεύθυνης ελληνικής Πολιτείας και θέτει τις Υπηρεσίες Της και τους Οργανισμούς Της στη διάθεσή της για ό,τι απαιτείται», σημείωσε ο αρχιεπίσκοπος.¹³¹

ΣΥΝΟΨΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η στάση της Εκκλησίας στο προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης ρητορικής και πρακτικής που προϋπήρχαν των γεγονότων του Έβρου. Από το 2015 και εξής, τουλάχιστον, λόγω της ραγδαίας αύξησης της ροής των προσφύγων και των μεταναστών, αλλά και παλαιότερα (Σακελλαρίου 2014), πολλοί μητροπολίτες εξέφραζαν την αρνητική τους θέση υπερασπιζόμενοι τον φράχτη στον Έβρο, διοργανώνοντας εκδηλώσεις (μητροπολίτης Θεσσαλονίκης) και κάνοντας λόγο για τον κίνδυνο ισλαμοποίησης της ελληνικής κοινωνίας και αλλοίωσης της πληθυσμιακής της σύνθεσης, υποστηρίζοντας ότι οι πρόσφυγες είναι ομογενείς των Οθωμανών κατακτητών ή ότι δεν υπάρχουν πρόσφυγες, παρά μόνο εισβολείς μετανάστες (μητροπολίτης Χίου). Ενδεικτικό είναι ότι ακόμα και ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος είχε δηλώσει σε τηλεοπτική συνέντευξή του ότι «είναι άνθρωποι [οι πρόσφυγες / μετανάστες] και πρέπει να σταθούμε πλάι τους. Πρέπει να τους βοηθήσουμε, αλλά οι πληγές θα είναι πολλές. Στα θέματα υγείας, στα θέματα εργασίας, στα θέματα φτώχειας για να μην πω στα θέματα ηθών. Εάν μείνουν οι άνθρωποι αυτοί δεν είναι δυνατόν παρά να επηρεαστούμε, διότι δεν είναι αφομοιώσιμοι [...] είναι κλειστοί, έχουν το γκέτο τους, θα επηρεάσουν την κοινωνία και δυστυχώς θα χάσουμε αυτό

που είχαμε μάθει μέχρι τώρα, τη γειτονιά μας την ελληνική, θα χαθεί, τουλάχιστον για την πρώτη γενιά, αυτή η ομορφιά της ζωής, που λέγαμε [...] είμαστε μια καθαρή χώρα».¹³² Ας σημειωθεί ότι ο εθνοθησκευτικός (αντιμεταναστευτικός) λαϊκισμός καθορίζεται άμεσα από το θρησκευτικό στοιχείο, δηλαδή από το γεγονός ότι η πλειονότητα των μεταναστών και προσφύγων είναι Μουσουλμάνοι, οδηγώντας σε μια σαφή αντι-ισλαμική στάση από μέρους της Εκκλησίας (Σακελλαρίου 2018, Sakellariou 2019). Όπως έχει υποστηριχθεί διεθνώς και έχει συμβεί και στην Ελλάδα στην περίπτωση πολλών ακροδεξιών κομμάτων και οργανώσεων, πολύ συχνά η ακροδεξιά προσεταιρίζεται και ιδιοποιείται τη θρησκεία και την Εκκλησία, διότι με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούνται οι σκοποί της και ενισχύεται ο λαϊκισμός της, ιδίως σε ό,τι έχει να κάνει με τη μετανάστευση και το Ισλάμ (Marzouki, McDonnell, Roy 2016, DeHanas, Shterin 2018).

Η στάση της Εκκλησίας θα μπορούσε δε να θεωρηθεί εν μέρει αντιφατική λόγω του κοινωνικού έργου το οποίο επιτελεί ως προς το μεταναστευτικό, αλλά και λόγω της οικουμενικής διάστασης την οποία υποτίθεται ότι διδάσκει και επιδιώκει. Εκτός από τη ρητορική του εθνοθησκευτικού λαϊκισμού, είναι σημαντική και η πρακτική διάσταση που αποτυπώνεται σε συμβολικές πράξεις και αποφάσεις της Εκκλησίας. Η Εκκλησία ασκεί επιρροή τόσο σε επίπεδο δημόσιου λόγου, εθνικού αφηγήματος και ιδεολογίας, ενισχύοντας και αναπαράγοντας το αντιθετικό δίπολο «Εμείς και οι Άλλοι», όσο και στο συμβολικό επίπεδο με πράξεις ή παραλείψεις που συμβάλλουν και αυτές στην αναπαραγωγή του εθνοθησκευτικού (αντιμεταναστευτικού) λαϊκισμού. Υπ' αυτήν την έννοια η Εκκλησία εντάσσεται πλήρως στο εθνικό αφήγημα υπηρετώντας τους σκοπούς του έθνους και τηρώντας την εθνική γραμμή, αποδεικνύοντας τον εθνικό της χαρακτήρα και ενδεχομένως εν μέρει την εκκοσμίκευσή της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ασλανίδης, Πάρις** (2016): «Εθνογραφία του Λαϊκισμού», στο *Λαϊκισμός στην Ιστορία, την Τέχνη, την Πολιτική, επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών-Σχολή Μωραΐτη: 9-29.
- Ματάλας, Παρασκευάς** (2003): *Έθνος και Ορθοδοξία: Οι Περιπέτειες μιας Σχέσης*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Παναζόπουλος, Ανδρέας** (2005): «Διαφοριστικός λαϊκισμός: Η Ορθόδοξη κινητοποίηση για τις αστυνομικές ταυτότητες», *Νέα Εστία* 157/1778: 879-905.
- Σακελλαρίου, Αλέξανδρος** (2014): «Η Εκκλησία της Ελλάδος», στο Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.) *Το "Βαθύ Κράτος" στη Σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά: Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*, Αθήνα, Νήσος: 279-318.
- (2018a): «Ισλαμοφοβία: Η Ανάδυση και οι Ποικίλες Χρήσεις της», στο Απόστολος Παπαδόπουλος (επιμ.) *Η Κοινωνιολογία και ο Δημόσιος Ρόλος της στην Εποχή της Μεταμόρφωσης του Κόσμου*, Αθήνα, ηλεκτρονικά πρακτικά βου συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας: 575-583.

¹³¹ «Δήλωση Μακαριωτάτου για τα γεγονότα στη Μόρια», 10/9/2020, <https://cutt.ly/zfY3p1k> (ανακτήθηκε 15/9/2020).

¹³² Συνέντευξη στην εκπομπή της EPT1 «Focus», 21/3/2016.

Σταυρακάκης, Γιάννης (2004): «Αντινομίες του φερμαλισμού: Η κατά Laclau θεώρηση του λαϊκισμού και ο ελληνικός θρησκευτικός λαϊκισμός», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας* 12: 149-172.

— (2019a): *Λαϊκισμός: Μύθοι, Στερεότυπα και Αναπροσανατολισμοί*, Πάτρα, Εκδόσεις ΕΑΠ.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Bax, Mart (1987): "Religious Regimes and State Formation: Towards a Research Perspective". *Anthropological Quarterly* 60/1: 1-11.

Brubaker, Rogers (2017): "Why Populism?" *Theory and Society* 46: 357-385.

DeHanas, Daniel Nilsson and Shterin, Marat (2018): "Religion and the rise of populism". *Religion, State and Society* 46/3: 177-185.

Marzouki, Nadia, McDonnell, Duncan, and Roy, Olivier (eds.) (2016): *Saving the People: How Populists Hijack Religion*, London, Hurst and Company.

Moffitt, Benjamin (2016): *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford, Stanford University Press.

Sakellariou, Alexandros (2019): "Islamophobia in Greece: the 'Muslim threat' and the panic about Islam", in Irene Zempi and Imran Awan (eds.), *The Routledge International Handbook of Islamophobia*. London, Routledge: 198-211.

Turner, Bryan (1988): "Religion and State Formation: A Commentary on Recent Debates", *Journal of Historical Sociology* 1/3: 322-333.

ΟΙ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ

Ο **Δημήτρης Αγγελίδης** είναι δημοσιογράφος. Εργάζεται στην *Εφημερίδα των Συντακτών* από την αρχή της κυκλοφορίας της τον Νοέμβριο του 2012, καλύπτοντας θέματα προσφυγικής και μεταναστευτικής πολιτικής, ΛΟΑΤΚΙ δικαιωμάτων, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ρατσιστικής βίας και αστυνομικής καταστολής. Έχει εργαστεί στο περιοδικό *ΕΨΙΛΟΝ* της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας*, στο ΛΟΑΤΚΙ περιοδικό *10%* και στον ενημερωτικό ιστότοπο *flash.gr*. Κατέχει τίτλο μεταπτυχιακών σπουδών του τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ και Master in Integrated Journalism από το Emerson College στη Βοστώνη των ΗΠΑ.

Η **Φωτεινή Κοκκινάκη** είναι δημοσιογράφος και εργάζεται ως υπεύθυνη επικοινωνίας της HumanRights360. Έχει πολυετή εμπειρία στο ραδιόφωνο και τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης. Σπούδασε «Επικοινωνία & ΜΜΕ» και στη συνέχεια πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στους τομείς της «Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας» στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τα τελευταία χρόνια ασχολείται συστηματικά με τον ρόλο των social media και των ηλεκτρονικών εφαρμογών ενώ εξειδικεύεται στις ενημερωτικές καμπάνιες.

Η **Ξένια Κουναλάκη** είναι αρχισυντάκτρια διεθνών ειδήσεων και αρθρογράφος στην εφημερίδα *Καθημερινή*. Στο παρελθόν εργάστηκε στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο της ΕΡΤ. Έχει γράψει τρία βιβλία, που κυκλοφορούν από τις εκδόσεις «Πόλις».

Η **Μελπομένη Μαραγκίδου** εργάζεται ως δημοσιογράφος με έδρα την Αθήνα, έχοντας αποφοιτήσει από το τμήμα Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου. Από το 2014 εργάζεται μόνιμα στο *VICE* ως news editor, παραγωγός και παρουσιάστρια. Έχει συνεργαστεί με media όπως ο *ANT1*, το περιοδικό «Κ» της *Καθημερινής*, ο *Real fm* και η *ΕΡΤ*. Καλύπτει ελεύθερο ρεπορτάζ με έμφαση στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του πολιτισμού.

Ο **Λευτέρης Παπαγιαννάκης** είναι πτυχιούχος Δημοσίου Δικαίου με μεταπτυχιακές σπουδές στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και το Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο (Πανεπιστήμιο της Λίλλης, Γαλλία). Εργάστηκε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στη Θράκη, στο πρόγραμμα εκπαίδευσης των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας, είναι υπάλληλος του Πανεπιστημίου της Αθήνας και έχει αποσπαστεί ως νομικός σύμβουλος του Ειδικού Γραμματέα Επιθεώρησης Περιβάλλοντος του υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής και στο κόμμα των Οικολόγων Πράσινων. Υπήρξε μέλος του δημοτικού συμβουλίου του Δήμου Αθηναίων, πρόεδρος του συμβουλίου ένταξης μεταναστών του δήμου και διετέλεσε αντιδήμαρχος για θέματα μεταναστών και προσφύγων (2016-2019). Σήμερα, είναι επικεφαλής Συνηγορίας, Έρευνας και Πολιτικής του SolidarityNow, γενικός γραμματέας της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες.

Ο **Αλέξανδρος Σακελλαρίου** είναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Από το 2016 διδάσκει στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ως Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό, στο προπτυχιακό πρόγραμμα Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό και από το 2011 εργάζεται στο Πάντειο Πανεπιστήμιο ως ερευνητής σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται: η κοινωνιολογία της θρησκείας, η κοινωνιολογία της νεολαίας, η ριζοσπαστικοποίηση και οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας. Είναι μέλος του Δ.Σ. της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Ο **Πάυλος Χαραμής** είναι εκπαιδευτικός και εργάζεται στη δημόσια Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Διατέλεσε πρόεδρος του Κέντρου Μελετών και Τεκμηρίωσης (ΚΕΜΕΤΕ) της ΟΛΜΕ και αντιπρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ). Στα επιστημονικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η συγκριτική παιδαγωγική, η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, η εκπαιδευτική πολιτική και η διαπολιτισμική και αντιρατσιστική εκπαίδευση.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Friedrich-Ebert-Stiftung
Athens Office
Neofytou Vamva 4 | 10674 Athens | Greece

Responsible:
Arne Schildberg | Director
Phone: +30 210 72 44 670
www.fes-athens.org

Email:
info@fes-athens.org

Commercial use of all media published by the Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) is not permitted without the written consent of the FES.

ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ: ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στα τέλη Φεβρουαρίου του 2020 εκδηλώθηκαν στην Ελλάδα η κρίση του κορωνοϊού και η κρίση στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα στον Έβρο, απ' όπου χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες αποπειράθηκαν να περάσουν στην Ελλάδα και την Ευρώπη, ενθαρρυμένοι από την τουρκική κυβέρνηση. Στον ελληνικό πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο, οι δύο κρίσεις συνδυάστηκαν και έδωσαν νέο περιεχόμενο στην κρίση διαχείρισης του προσφυγικού που προϋπήρχε από το 2015.

Στο εξής οι πρόσφυγες και οι μετανάστες θα παρουσιάζονταν στην ελληνική δημόσια σφαίρα ως απειλή τόσο για την εθνική ασφάλεια όσο και για τη δημόσια υγεία και θα άνοιγε ο δρόμος για την εφαρμογή σκληρών αντιπρο-

σφυγικών πολιτικών, με την ανοχή, αν όχι με τις ευλογίες, της ηγεσίας της Ε.Ε., που απέδωσε ρητά στην Ελλάδα τον ρόλο της «ασπίδας της Ευρώπης». Οι επιχειρήσεις αποτροπής και επαναπροώθησης αποτέλεσαν το νέο δόγμα της φύλαξης συνόρων και η γενικευμένη κράτηση ή ο περιορισμός της κυκλοφορίας έγιναν η νέα κανονικότητα των προσφυγικών δομών. Η νέα πολιτική συνοδεύτηκε στη δημόσια σφαίρα με απελευθέρωση του ξενοφοβικού λόγου και της ρητορικής μίσους σε συνδυασμό με μια εντεινόμενη επίθεση σε αυτό που γίνεται αντιληπτό από τους φορείς αυτού του λόγου ως «τυραννία της πολιτικής ορθότητας».

Η παρούσα έκδοση διερευνά τα ζητήματα αυτά, εστιάζοντας επίσης στην

έμφυλη διάσταση της διπλής κρίσης, στον τρόπο, δηλαδή, που δομούνται και αναπαράγονται σχέσεις κυριαρχίας μεταξύ των φύλων στο πλαίσιο των νέων αντιπροσφυγικών πολιτικών. Εξετάζει, επίσης, στη νέα συγκυρία το ζήτημα των πολιτικών κοινωνικής ένταξης των προσφύγων και μεταναστών μέσα από την πρόσβασή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ή τον αποκλεισμό τους από αυτό. Τέλος, μελετά τον ιδιαίτερο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην εφαρμογή των αντιπροσφυγικών μέτρων ως θεσμού που ταυτίζεται διαχρονικά με το έθνος και καλλιεργεί συστηματικά ένα είδος εθνο-θρησκευτικού λαϊκισμού.